

Izvorni znanstveni rad
UDK 262.12 Lazzari, G.
Primljeno: 11.4.2011.

O NADBISKUPU LAZZARIJU UZ RETORIČKI ORNAT

RELJA SEFEROVIĆ

SAŽETAK: Benediktinac Grgur Lazzari bio je dubrovački nadbiskup od 1777. do 1792. Njegova uprava dubrovačkom Crkvom u vrijeme kada je svjetovna vlast Republike sve više gubila dodir sa stvarnošću razmatra se na temelju dvaju pozdravnih govora izrečenih na latinskome prigodom svečanog ustoličenja u katedrali i prigodom posljednjeg ispraćaja u crkvi Sv. Jakova. U svjetlu povijesnih izvora iz Državnog arhiva u Dubrovniku Lazzarijev pontifikat dobiva potpuniju ocjenu.

Stare navike u novim okolnostima

Tijekom posljednjih desetljeća Dubrovačke Republike sve jači nadzor državnog aparata sveo je Crkvu na tijelo lišeno svakog samostalnog poteza. Otakako je papa pristao da Senat neposredno bira dubrovačkog nadbiskupa, kojemu je potvrda iz Rima postala samo formalnost,¹ ugledu klera zadan je zapravo posljednji udarac. Već je odavno bilo postalo običajem da dubrovačka vlada određuje koji će se novi klerici zarediti i koliko će ih biti,² koje će dobi biti župnici i

¹ Pišući o ovlastima dubrovačkog Senata, povjesničar Serafin Marija Cerva u djelu *Prolegomena* 1744. je naveo: "Vijeće umoljenih imenuje trebinjskog i stonskog biskupa, štoviše i nadbiskupa po nedavnoj povlastici Benedikta XIII" (Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam. Editio princeps*, prir. Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2008: 308). Radilo se o breveu pape Benedikta XIII. od 22. ožujka 1728.

² Senat je 1737. upozorio tadašnjeg nadbiskupa, franjevca Angela Franchija, da ne zareduje nove svećenike dok papa ne razmotri zahtjev koji su mu tim povodom uputile dubrovačke vlasti. Motiv je bio nedostatak prihoda za brojni dijecezanski kler (*Acta Consilii Rogatorum*, dalje: *Cons. Rog.*, serija 3, sv. 193, f. 62v-63r, Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD).

Relja Seferović, viši znanstveni suradnik u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: reljaseferovic@yahoo.co.uk

njihovi vikari,³ a osobito koliko će se materijalne pomoći uputiti siromašnim župama u udaljenim dijelovima Republike.⁴ Senat je 1. ožujka 1777. mogao odlučiti da se broj svećenika u gradu ograniči na 60, uz odredbu da se navedena odluka smije promijeniti samo većinom od sedam osmina glasova svih vijećnika,⁵ pa i opomenuti nadbiskupa da “do iduće odluke Senata ne zareduje nove svećenike, samo s iznimkom vlastelina.”⁶ Međutim, Senat se istodobno nije mogao odlučiti da ravnomjernije podijeli teret među brojnim dijecezanskim klerom, što ukazuje i na postojanje različitih interesnih krugova i prešutnu zaštitu koju su uživali mnogi klerici želeći djelovati samo u gradu i izbjegavajući odlazak na periferiju Republike. Tako su u Stonu franjevci godinama zamjenjivali dijecezanski kler, služeći i kao kapelani tamošnje katedrale,⁷ dok je njihove nasljednike trebalo tražiti među mladim ljudima i poticati ih dodatnim pogodnostima da preuzmu tegobnu dužnost.⁸

³ Od propisane dobi od barem 40 godina starosti za svakog novog župnika i 32 godine za njegova vikara, isto se tražilo i za strane redovnike koji su dolazili u Grad. Samo zbog malobrojnosti subraće benediktinac Lazzari je već s 28 godina postao opat Sv. Andrije (*Ecclesiae Ragusinae Historia auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu et Iacobo Coletto, olim eiusdem Societatis alumno*. Venetiis: apud Sebastianum Coleti, MDCCC: 281, dalje: *Illyricum sacrum*, sv. VI).

⁴ Zapisnici sa sjednica Senata (Vijeća umoljenih) iz druge polovice 17. i iz 18. stoljeća obiluju zahtjevima gotovo svih crkvenih Redova i župnika sa šireg područja Republike da im se pruži materijalna pomoć, o čemu će još biti riječi u tekstu.

⁵ *Cons. Rog.* sv. 186, f. 31v-32r.

⁶ *Cons. Rog.* sv. 191, f. 92r. Odluka je usvojena većinom 17:11. Ukoliko je neki mladi klerik iz pučanskih redova ipak htio postati svećenikom, izravno je ovisio o milosti Senata koji ga je preporučivao nadbiskupu po svom nahodjenju. Tako je 17. veljače 1784. nadbiskupu preporučeni “mladi Lučić, zbog svoje dobi i vrlina” (*Cons. Rog.* sv. 192, f. 23v), a pošto je u kolovozu 1787. zaređen Petar Radelja, odbijen je prijedlog da se tonzura dade i Stjepanu Peruškoviću (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 107r, f. 111r). Istodobno je nadbiskup opomenut “da se prilikom budućih zaredivanja svećenika ne smije služiti svojim uobičajenim pravom, a ako bi se dogodilo neko zaredenje, Malo vijeće o tome mora izvijestiti Senat” (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 103v). Ocijenivši da su otišli predaleko zadirući u poslove Crkve, vijećnici su krajem kolovoza 1787. pomirljivo odlučili da nadbiskup, poslije zaredjenja Petra Radelje, smije “dati tonzuru onome kojega sam izabere i koji bude imao uvjete koje traže sveti kanoni” (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 113r).

⁷ U ožujku 1781. javljeno je diplomatskom predstavniku Republike u Rimu, Benediktu Stayu, da je Senat, zbog nedostatka svećenika u Stonu, katedralu povjerio četvorici franjevaca, koji će služiti kao kapelani. Budući da su za tu službu potrebni svjetovni klerici, ovi franjevci su bili preopterećeni, vršeći svakodnevno dvije dužnosti. Zato su knez i Malo vijeće zamolili generala Reda da ih rastereti redovničkih dužnosti dok budu kapelani katedrale u Stonu. O tome: *Litterae et Commissiones Ponentis* (dalje: *Lettere di Ponente*), serija 27.6, sv. 107, f. 52r-v (DAD). Vijeće umoljenih je u proljeće i rano ljeto 1786. oslobodilo franjevce kapelanske službe u stonskoj katedrali, povjerilo Malom vijeću da izabere nove kapelane i ujedno im podmirilo sva državna dugovanja (*Cons. Rog.* sv. 194, f. 46v-47r; *Cons. Rog.* sv. 194, f. 99v).

⁸ Sredinom veljače 1786. Senat je odobrio preporuku stonskog biskupa Frana Marije Sorgo-Bobali da svećenik Valentin Vasiljević bude školski učitelj u Stonu (*Cons. Rog.* sv. 194, f. 4v), a isti Vasiljević je početkom travnja 1786. izabran za sakristana stonske katedrale i dodijeljena mu je jedna od kapelanija stonske crkve (*Cons. Rog.* sv. 194, f. 42r). Međutim, istovremeno je odbijen prijedlog da se nadbiskupu preporuča da zaredi mladog Cvijeta Cvjetkovića (*Cons. Rog.* sv. 194, f. 35r).

Gubitkom prestiža i neprekidnim siromašenjem klera prirodno je došlo i do pada odgovornosti, pa je u drugoj polovici 18. stoljeća zabilježen niz ozbiljnih prekršaja crkvene stege, osobito unutar sve malobrojnijih redovničkih zajednica. Iskušenja su jednako pogađala starosjedioce na dubrovačkom području, poput franjevaca i dominikanaca, kao i pridošlice, pijariste ili skolope, koji su naslijedili isusovce poslije privremenog ukidanja Družbe 1773. Njihove prijestupe svodimo pod zajednički nazivnik mladalačke žustrine.⁹ Ukoliko su prijestupnici bili stranci, poput skolopa, Senat je istupao relativno obzirno, ustežući se od nekog odlučnijeg koraka, osim što bi odlučno zahtijevao od odgovornih u Rimu da otklone krizu.¹⁰ Ako se pak radilo o domaćim sinovima koji bi zalutali s pravoga puta redovničke stege, bez odlaganja se izricala kazna progonstva. Tako je franjevačkom provincijalu naređeno 31. srpnja 1789. da svoga subrata protjera izvan države, bez prava na povratak ukoliko takvu odluku ne podrži sedam osmina glasova vijećnika u Senatu, a kazna progonstvom morala se izvršiti pred predstavnicima svjetovne vlasti kako okrivljenik ne bi pobjegao.¹¹ Najteži skandal u promatranom razdoblju zbio se 10. ožujka 1783, kada je Senat protjerao šestoricu dominikanaca, oce Gabrijela Bonu, Silvestra Ilijića, Klementa Saltarića, Alana Svilojevića, Ferdinanda Puticu i Dominika

⁹ Izniman je bio slučaj braće Bernarda i Frana Dolci, kada je kriza izbila zbog političkih razloga. Od Benedikta Staya u Rimu dubrovačke su vlasti zatražile u pismu 14. ožujka 1781. da razgovara s generalom Reda propovjednika “u vezi fratra (dominikanca) Bernarda Dolcija *alias* Dobroslavića, koji je iz Italije prešao na austrijsku obalu i kanu dalje poći u Beč, gdje bi boravio s bratom svećenikom.” Osumnjičeni da su zajedno pokušavali unovačiti vojnike u borbi protiv Osmanskog Carstva, u ovom su pismu opisani kao “drski i zlonamjerni”, pa bi “pogubna narav dvojice braće” mogla izazvati mnogo neugodnosti Republici (*Lettere di Ponente* sv. 111, f. 31r-32r). Svećenik Frano Dolci doživotno je protjeran 15. svibnja 1781. (*Cons. Rog.* sv. 189, f. 175r), a nemirni život okončao je nasilno u Crnoj Gori (Miroslav Pantić, *Sebastijan Slade-Dolči, dubrovački biograf XVIII veka*. Beograd: SAN, 1957: 35).

¹⁰ Krajem studenog 1786. upozorili su B. Staya na nemire među skolopima u dubrovačkom Kolegiju, koji su poremetili nastavu i izazvali skandal. Zatražili su da se obrati generalu Reda radi udaljenja prijestupnika iz ovog Kolegija, umjesto kojih bi došli razboriti oci starije dobi (*Cons. Rog.* sv. 194, f. 167r-169r). Kada se problem ponovio u prosincu 1786. odlučeno je da Stay diskretno razgovara s generalom Reda u Rimu, prenese mu što se dogodilo i zatraži da udalji neprikladne oce. Bilo je važno da Stay postupi što obzirnije kako se u Redu ne bi razvile sumnje i ogorčenje (prema Republici). Zatraženi su novi oci, primjerene dobi i ponašanja (*Lettere di Ponente* sv. 119, f. 348r-v).

¹¹ *Cons. Rog.* sv. 196, f. 156v-157r.

Gleđa,¹² osumnjičene za nečudoredno ponašanje i širenje razdora u zajednici. Pojedincima je kasnije ipak oprosteno i dozvoljen im je povratak.¹³

Nadbiskup nije imao stvarno pravo glasa ni u jednoj spornoj odluci,¹⁴ već je odgovornost preuzimao isključivo Senat, primajući prijedloge od Maloga vijeća, u kojemu su uglavnom sjedili isti ljudi. Iako vlasti Republike nisu zatvarale oči pred krizom sve većih razmjera, njihovi pokušaji da otklone teškoće svodili su se uglavnom na potragu za odgovarajućim pojedincima koji bi sve popravili, umjesto da potraže rješenje u promjeni vlastitog načina razmišljanja. Srž ove promašene politike sadrže u raznim prilikama ponavljani posve stereotipni zahtjevi da žele “odgovarajućeg prelata starije dobi, učenog, razboritog i diskretnog,” koji će istodobno znati kazniti neposlušne, podučiti neuke, ohrabriti kolebljive klerike, a nadalje pronaći zajednički jezik s vlastima i fino se uklopiti u ovoj sredini. Takve ljude redovito se tražilo na drugoj obali Jadrana, a nesposobnost vlasti da izađu nakraj s krizom dubrovačke Crkve vidjela se i u vrlo promjenjivom držanju prema stranim klericima, koje se čas pozivalo (tvrdeći da nema odgovarajućih domaćih ljudi koji bi suzbili zlo), a čas im se zabranjivao rad uz prijetnje neposrednim progonom.¹⁵ Ne želeći mijenjati svoju političku strategiju i osnažiti ustanovu kojoj je doista bilo neophodno unutarnje duhovno i gospodarsko jačanje, pribjegavali su raznim taktičkim smicalicama kratkoga daha, pa je doista i bila zasluga pojedinaca, nadalje među klericima, što je Crkva na kraju nadživjela svoju državu i kroz nadbiskupiju produljila život tradicijama Sv. Vlaha. Nije li nadbiskupu i formalno i stvarno među tim pojedincima pripadalo prvo mjesto?

¹² *Cons. Rog.* sv. 191, f. 23v-24v.

¹³ Ocu Alanu Svilojeviću dopušteno je, na molbu njegova ujaka, svećenika Ivana Buškavete, da se vrati na godinu dana 17. travnja 1787. (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 26v-27r), a godinu dana potom dopušten mu je trajan boravak u Gradu, jer je za njega jamčio otac Vlaho Morgini (Mordin), prior samostana Sv. Dominika (*Cons. Rog.* sv. 196, f. 50r-v). Međutim, nisu prihvaćene srodne molbe otaca Klementa Saltarica 1787. i Ferdinanda Putice 1789. (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 20r; *Cons. Rog.* sv. 196, f. 78r).

¹⁴ O izgonu šestorice dominikanaca, optuženih za stegovne prekršaje, službeno je doznao iz razgovora s poslanstvom Maloga vijeća 5. ožujka 1783, no Senat je na sjednici pet dana kasnije, kad je konačno odlučeno da će ih protjerati, zabranio svaku raspravu o nadbiskupovu odgovoru. Stoga se nameće zaključak da se šutke prešlo preko njegova nezadovoljstva (*Cons. Rog.* sv. 191, f. 22v-23r; f. 23v-24v).

¹⁵ Tako je obnova Provincije Sv. Frana 1767. povjerena stranim fratrima, pa je 21. ožujka 1784, na zahtjev Malog vijeća, tajnik Ivan Facenda pred okupljenim definatorijem u samostanu Male braće pročitao odluku Senata da ubuduće za povjerenike (*commissarii*) Provincije ne mogu dolaziti oci stranci bez prethodne dozvole Senata (*Cons. Rog.* sv. 192, f. 48v). Kada se od Benedikta Staya i posebnog izaslanika u Rimu, opata Bernarda Zamagne, tražilo da pronađu dva oca benediktinca koji će ojačati Mljetsku kongregaciju, bilo je poželjno da obojica napuste matične kongregacije na Apeninskom poluotoku i postanu članovi Mljetske, ali ta želja nije prihvaćena (*Cons. Rog.* sv. 197, f. 59a v-59b v; *Acta Sanctae Mariae Maioris*, dalje: ASMM, serija 76, 18. stoljeće, sv. 16, dokument br. 2179, DAD).

Same tradicije, starije ili novije, bile su uz napore nekih uglednika jedino sredstvo kojim se dubrovačka Crkva suprotstavljala sve težim iskušenjima u drugoj polovici 18. stoljeća. Težak okvir doista je sputavao dubrovačko društvo: uz stare tradicionalne neprijatelje, kugu, glad i rat, nedostajala je samo tréšnja od koje se trebalo čuvati. No, umjesto užasa koji je pogodio grad 1667, u ovo su se vrijeme osjećali duhovni potresi pred navalom novih mišljenja, pred utjecajem francuskoga prosvjetiteljstva: "...ona prestrašna kuga i razuzdana požuda mišljenja, koja se proširila nadaleko i naširoko, tako je obuzela duhove, osobito onih koji se ističu rodnom ili žele da ih se smatra mudrima, pa... misle da neće steći nikakvu pohvalu mudrosti ako ne iznesu nove i neobične nauke o vjeri."¹⁶ Osobito su osamdesete godine bile bremenite nevoljama. Uzastopne suše nanosile su veliku štetu svjetovnim i crkvenim imanjima. Dominikanac Arkandeo Kalić u prvoj od triju "besjeda prigodom kuge izrečenih" 1784. zapitao se: "Od kad brojiš plodnu zemlju, obilna godišta? Od jučer mogu rijet. Koja od prije tužna, nevoljna, gladna godišta! Bože, koje bi lanjsko? Kraticemo se rijet? Od glada."¹⁷ Još od školskog primjera trgovca Trajana Lalića, nagrađena 1764. javnim priznanjem jer je u grad poslao brod pun žita,¹⁸ borilo se s trajnim teškoćama u opskrbi hranom, osobito na okolnom području. Pod strogim uvjetima slalo se pomoć u žitu na Mljet, sa zahtjevom da stanovništvo zajednički jamči povrat posuđenog,¹⁹ stradavali su Šipan,²⁰ Lokrum²¹ i nadbiskupovi

¹⁶ Iz govora oca Arkandela Kalića u čast dolaska novog nadbiskupa Grgura Lazzarija 12. ožujka 1778.

¹⁷ *O. Arkangjela Kalića Dubrovčanina reda sv. Dominika Korizmene propovijedi i besjede za različite svečanosti i prigode*. Na svijet izdao kanonik Stijepo Skurla. U Dubrovniku: troškom i nakladom tiskarne Dragutina Pretnera, 1873: 563.

¹⁸ Postavljena mu je spomen ploča, kako navodi Josip Lučić, »Dubrovački ljetopis od osnutka do danas.«, u: Josip Lučić, *Dubrovačke teme*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991: 547.

¹⁹ Tako je 21. veljače 1778, većinom 23:2, u Senatu prihvaćena molba stanovnika otoka Mljeta da im *Domini Grasserii* kao nadzornici opskrbe posude 600 dukata na tri godine da izbjegnju glad (*Cons. Rog.* sv. 187, f. 25r-v). Poslije nove suše odlučeno je 29. svibnja 1779. da se Mljetu pomogne s 50 stara žita, koje su Mljećani morali vratiti za tri godine (*Cons. Rog.* sv. 188, f. 30r-v), a 22. ožujka 1783. stanovnicima Babinog Polja poslano je 50 stara žita (*hordei*) i 49 stara pšenice, koje je trebalo otplatiti za četiri godine tako da se međusobno obvežu jamčeći jedan za drugoga (*Cons. Rog.* sv. 191, f. 32v).

²⁰ Višegodišnja nerodica i oluje koje su pogadale otok privukle su pažnju čak i stranih povjesničara (*Illyricum sacrum*, sv. VI: 284).

²¹ Imanja lokrumskog samostana Benediktinskog reda trpjela su velike gubitke. Na posjedima lokrumskog samostana 1782. zbog zime su se osušile mnoge voćke, a 1783. ih je uništila tuča (Josip Lučić, »Gospodarske prilike lokrumskog samostana potkraj XVIII. stoljeća.«, u: Josip Lučić, *Dubrovačko povijesno iverje*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1997: 160) (pretiskano iz: "U službi čovjeka". *Zbornik nadbiskupa-metropolite dr. Frane Franića*. Split, 1987).

posjedi.²² Po odluci Senata, u siječnju 1783. javno je zatraženo od nadbiskupa i stonskog biskupa da pozovu kler i puk u cijeloj državi na javne molitve radi dobrog uroda polja i da ih Bog oslobodi gladi (*pro prosperitate agrorum nostrorum et ut nos a fame liberet*).²³ Ovoj se nesreći pridodala zloglasna “kuga iz Banića,”²⁴ protiv koje su, po odluci vlasti, redovito održavane svete procesije,²⁵ a dubrovačko područje našlo se neposredno ugroženo i od ratnog požara koji je plamtio u hercegovačkom zaleđu i susjednoj Crnoj Gori od 1788. do 1791, tijekom ponovljenih crnogorsko-osmanskih neprijateljstava, uz habsburšku intervenciju.²⁶

Nastojanje da se po svaku cijenu očuva neutralnost, čak i pismenim zabranama o svakoj raspravi o tim zbivanjima,²⁷ dokazalo je da je Senat gubio sposobnost aktivnog djelovanja, silazeći konačno na razinu pukog političkog objekta i sve teže namećući svoju volju čak i podanicima. Tek je davnašnja navika, uz uspješan rad

²² Za obradu polja u Nadbiskupskoj mensi država je 12. veljače 1778. pozajmila 500 dukata upraviteljima crkvenoga gospodarstva, sa zahtjevom da se novac vrati što prije od prihoda Nadbiskupskog stola (mense), tj. crkvenih nekretnina (*Cons. Rog. sv. 187, f. 21r*). Za istu svrhu nadbiskupu je 26. ožujka 1778. pozajmljeno još 1.000 dukata (*Cons. Rog. sv. 187, f. 35v-36r*).

²³ *Cons. Rog. sv. 191, f. 10v-11r*.

²⁴ Nella Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 295. Epidemija kuge i velikih boginja proširila se s područja pod osmanskom upravom preko Konavala do Dubrovnika i zabilježeno je da je “zaraza iz 1784. godine ujedno i posljednja koja je zahvatila Dubrovačku Republiku” (Zlata Blažina Tomić, *Kacamorti i kuga. Utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007: 235).

²⁵ Kad je nevolja napokon suzbijena, Senat je na sjednici 9. travnja 1785. odredio da se u nedjelju poslije mise u Sv. Vlahu svečano pjeva *Te Deum* u prisustvu članova Velikoga vijeća, a istom je prilikom zatraženo od nadbiskupa i stonskog biskupa da pismeno nalože svim župnicima u dijecezi da izvrše javne pobožnosti u znak zahvalnosti Bogu što ih je oslobodio kuge iz Banića (*Cons. Rog. sv. 193, f. 62v-63r*).

²⁶ Ove se tematike u nizu radova dotakao Žarko Muljačić, »Prilog politici Dubrovnika za austrijsko-turskog rata 1788/9.« *Historijski zbornik* 6/1-4 (1953): 25-32, s težištem na vojnim potezima austrijskih snaga. Klasičan rad o tadašnjim diplomatskim uspjesima dubrovačke obavještajne službe je »Dubrovački izvještaj o prilikama u Hercegovini u proljeće 1788. god.« *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 6 (1952): 277-285, dok u radu »Dubrovnik i prva faza austrijske akcije u Crnoj Gori 1788 godine.« *Istorijski zapisi* 11/14 (1958) razmatra unutarnje sukobe među dubrovačkom vlastelom u povodu ovog sukoba. Međutim, ni u jednom od navedenih radova nisu prikazana stajališta dubrovačke Crkve ni nadbiskupa Lazzarija osobno.

²⁷ Krajem veljače 1788, pod prijetnjom kazne od jednog mjeseca zatvora ili, za vlastelu, boravka u tvrđavi, svim svjetovnjacima i klericima zabranjeno je da govore o ratu (*Cons. Rog. sv. 195, f. 164r-v*), a 27. lipnja iste godine naredeno je Malom vijeću da na javnim mjestima stavi pismenu zabranu razgovora o ratu pod prijetnjom jednomjesečnog boravka u tvrđavi za vlasteline i građane, a ostalima šest mjeseci zatvora. Klericima je prijetilo šestomjesečno progonstvo (*Cons. Rog. sv. 196, f. 11r*).

pojedinaца i spremnost na žrtvu produljivala vijek dogorjeloj luči dubrovačke *libertas* sve slabijeg sjaja. Možemo je promatrati iz sjene koja se nadvila nad izbor novog nadbiskupa 1777, pošto je tadašnji dubrovački prvosvećenik Nikola Pugliesi odlučio prihvatiti ponuđeno mjesto patrijaršijskog vikara Sv. stolice u Carigradu. Dubrovačke su vlasti ovaj rasplet formalno pozdravile, tumačeći ga kao dodatno povjerenje Sv. stolice dubrovačkim podanicima, koji su poslije dominikanca Rajmunda Gallanija i kanonika Frana Jeronima Bone iz prve polovice 18. stoljeća opet izabrani na odgovorno mjesto na braniku Katoličke crkve.²⁸ Ponukan ranijim uspjesima na položaju nadbiskupa Nikopolja, Pugliesi je nesumnjivo bio čovjek kojemu Orijent nije bio nepoznat,²⁹ ali pored ukazana povjerenja Sv. stolice, nameće se zaključak da se odvažio na odlazak iz grada Sv. Vlaha i zbog narastajućeg nezadovoljstva u odnosima s vijećima Dubrovačke Republike. Kap koja je pretila čašu bio je njegov pokušaj da za svog vikara postavi pučanina, prkoseći time ne samo trenutnim željama dubrovačkih vlastodržaca, nego i višestoljetnoj praksi. Senat je stoga smatrao potrebnim izravno zatražiti od nadbiskupa da “njegov vikar bude dubrovački vlastelin, kako se prakticiralo odvajkada, sa svrhom da kler postane još uzorniji.”³⁰ Svega nekoliko mjeseci poslije ove neugodnosti Pugliesi je kurtoazno ožaljen u pismu kneza i Maloga vijeća papi Piju VI, kojim je ujedno najavljen njegov nasljednik, benediktinac Grgur Lazzari. Papi su se obratili sa željom “neka sjaj njegovih (Lazzarijevih) vrlina barem dijelom ublaži gorčinu koju osjećamo zbog gubitka našeg izvrsnog pastira (Pugliesija).”³¹ Motivi za njegov izbor izneseni u istom pismu bili su jednostavni, htjeli su domaćeg čovjeka, razborita i moralna: “...budući da nas je dugo iskustvo naučilo da se najslade plodove mira uživalo dok su dubrovačkom Crkvom upravljali domaći prelati, koji su najbolje znali prepoznati potrebe svoga stada, te umjerenošću i razboritošću održavati savršenu slogu između crkvenih i svjetovnih vlasti.”

Stari politički ideal o uspostavi ravnoteže između svjetovnog i duhovnog raširivao se poput isprane iznošene halje na ramenima novoga doba, koje je tražilo drukčija promišljanja, postupno odvajajući ove dvije sfere u zasebne domene. Dolazak novog pastira nije nagnao stado da krene drugim pravcem, ali je zajednica, suočena s brojnim izazovima tijekom burnih petnaest godina njegova pontifikata, propustila vjerojatno posljednju priliku da drukčije osmisli svoja teorijska polazišta.

²⁸ Po pismu B. Stayu u Rim 18. srpnja 1777. (*Lettere di Ponente* sv. 107, f. 52r-v).

²⁹ *Illyricum sacrum*, sv. VI: 281.

³⁰ *Cons. Rog.* sv. 186, f. 23v. Ipak, ova je odluka usvojena vrlo malom većinom, 14:12.

³¹ Ovo pismo papi Piju VI. napisano je 9. kolovoza 1777, kako stoji u *Lettere di Ponente* sv. 107, f. 68r-v.

Rješavanjem skupa lokalnih problema zanemaren je uvid u cjelovito stanje i ostalo se na odnosu otac (stvarno državna vlast, a formalno nadbiskup) - djeca (stvarno Crkva, a formalno svi građani Republike).

Kako je Grgur Lazzari izabran i kako je preuzeo nadbiskupsku čast

Lazzarijev izbor nije protekao glatko, ma koliko da su se u njegovu čast govnornici kasnije natjecali, ističući ne samo jednodušnost svijju koji su ga izabrali, nego ga, štoviše, i predvidjeli za to mjesto davno prije formalnog čina izbora. Činjenice govore svoje: Lazzariju je Senat poklonio povjerenje tek na trećem mjestu, pošto su se prethodno izabrani kanonik Miho Milišić³² i svećenik Ivan Salatić³³ zahvalili na ponuđenoj časti dubrovačkog nadbiskupa.³⁴ Zadobivši napokon povjerenje većine, Lazzari je krenuo na posvećenje u Vječni Grad, pošto mu je 25. listopada 1777. iz državne blagajne posuđeno 400 dukata.³⁵ Nije krio svoje zadovoljstvo zbog povoljnog raspleta prilika i tome je davao oduška u pismima na putu za Rim, potanko izvještavajući o svemu što mu se događalo. Zaputivši se 11. studenog 1777. preko Jadrana, bio se primoran zbog nevremena vratiti na Mljet i tamo prenoćiti, pa je stigao u Barlettu dva dana kasnije. Tu se oporavljao dva dana, "izmučen plovidbom po jakom vjetru i valovima," a zatim je proslijedio u Napulj, gdje je stigao u noći 18. studenog.³⁶ U pismu idućega dana žalio se Njihovim Svjetlostima u Dubrovniku da je slomljen poslije "tegoznog putovanja iz Barlette, ometan neprekidnom i obilnom kišom i drugim nevoljama koje nosi to godišnje doba." Ipak, lijepo se oporavljao pošto ga je "ugostio Saverio Esperti u svojoj palači i ponudio mu svoju udobnu

³² Miho Milišić (1711-1798) bio je austrijski konzul još prije 1766, a bavio se i poviješću (Ž. Muljačić, »Prilog politici Dubrovnika«, surađujući sa zagrebačkim kanonikom Baltazarom Adamom Krčelićem. Vidi: Miljenko Foretić, »Dubrovnik u vrijeme rusko-turskoga rata (1768.-1775.) s posebnim obzirom na odnošaje s Austrijom.«, u: *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama. Zbornik odabranih radova*, prir. Anica Kisić. Dubrovnik: Matica Hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 2007: 176-177.

³³ O svećeniku Ivanu Salatiću raspravljalo se i na sjednici Senata 1. kolovoza 1780. (*Cons. Rog.* sv. 189, f. 3r-4r), vezano uz neki polog u Rimu za koji je Salatić jamčio. Moguće je da se tada i sam nalazio u Rimu, pa zato nije htio prihvatiti ponuđenu obvezu u Dubrovniku.

³⁴ Senat je na sjednici 16. srpnja 1777. odlučio izabrati premeta kojega će predložiti papi Piju VI. za novog dubrovačkog nadbiskupa. Na glasanju idućega dana pobijedio je svećenik Miho Milišić (20:6) ispred svećenika Ivana Salatića (11:15). Pošto su obojica odbili ponuđenu čast, u četvrtom krugu glasanja 18. srpnja 1777, većinom glasova 18:6, za novog nadbiskupa izabran je Grgur Lazzari, opat samostana Sv. Jakova u Višnjici i predsjednik Mljetske kongregacije Benediktinskog reda (*Cons. Rog.* sv. 186, f. 125r-127v).

³⁵ *Cons. Rog.* sv. 186, f. 142r.

³⁶ *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 14, dokument br. 1854.

kočiju.³⁷ Tjedan dana kasnije, Lazzari je napokon stigao u Vječni Grad, odakle je zabrinuti Benedikt Stay, kao opunomoćeni diplomatski predstavnik dubrovačke vlade pri Sv. stolici, već slao požurnice u Dubrovnik, bojeći se da Lazzari neće stići navrijeme na sastanak kardinala i svečani konsistorij i da će s postavljenjem za nadbiskupa morati čekati mjesecima, sve do iduće korizme.³⁸ No, zadovoljan i susretljiv Lazzari javio se iz Rima već 28. studenog, pišući o novim prijateljstvima koja je stekao. Naglasio je da je “smješten kod otaca Sv. Kalista. Prečasni otac generalni prokurator Reda prati me po čitav dan u kočiji i vodi kod kardinala i drugih prelata. Zahvaljujući njemu svi su me primili vrlo ljubazno. Dubrovački kardinal zaštitnik Albani primit će me u Veletriju.”³⁹ Napokon, 22. prosinca ponosni Lazzari javio je Njihovim Svjetlostima da je posvećen za dubrovačkog nadbiskupa “od strane preuzoritog kardinala Camerlenga Rezonica, a na dan kad pišem ovo pismo dobio sam palij od preuzoritoga kardinala Alessandra Albanija. Budući da mi ne preostaje ništa drugo što bih trebao obaviti, odmah poslije blagdana krenut ću u Anconu, da tamo nađem priliku da doplovim u Dubrovnik, što bude prikladno i sigurno za ovo godišnje doba.”⁴⁰

Pomalo zatečeni što je posao obavljen tako brzo, knez i Malo vijeće poslali su pozdravno pismo novom nadbiskupu 22. veljače na Šipan, kamo su mu poslali i brodić da ga, po njegovoj želji, preveze na Daksu, Lokrum ili u Sv. Jakov dok se ne izvrše sve potrebne pripreme za njegov svečani ulazak u Grad.⁴¹ Na tome se, istina, već radilo, pa su prethodni tjedan, na sjednici održanoj 16. veljače 1778, izabrana četvorica senatora da doprate novog nadbiskupa, Grgura Lazzarija, prilikom njegova prvog svečanog ulaska u Grad.⁴² Za svečani doček jednoglasno je dodijeljeno 100 dukata, a Malom vijeću povjereno da izabere dan kada će nadbiskup svečano ući u Grad. Radilo se o tada uobičajenom trošku za ovu svrhu, kao što je bio uobičajen i izbor članova Vijeća umoljenih za svečanu pratnju.⁴³

³⁷ *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 14, dokument br. 1856.

³⁸ *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 14, dokument br. 1855. Stayu je javljeno o Lazzarijevom izboru još 18. srpnja (*Lettere di Ponente* sv. 107, f. 52r-v).

³⁹ *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 14, dokument br. 1858.

⁴⁰ *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 14, dokument br. 1859.

⁴¹ *Lettere di Ponente* sv. 108, f. 3r.

⁴² Bili su to Antun Vlaho Marinov Sorgo, Lucijan Nikolin Pozza, Bernard Vlahov Kaboga i Nikola-Dominik Božov Saraca (*Cons. Rog.* sv. 187, f. 23r-v).

⁴³ Lazzarijev nasljednik, franjevac Lujo Spagnoletti, jednako je počašćen izborom četvorice senatora kao pratilaca prilikom prvog svečanog ulaska u Grad, a u tu reprezentativnu svrhu država je izdvojila isti iznos od 100 dukata, kako je odlučeno na sjednici Senata 26. travnja 1792. (*Cons. Rog.* sv. 199, f. 93r). Dodajmo da je Spagnolettiju dva mjeseca ranije, na sjednici Senata 23. veljače 1792, jednoglasno dodijeljeno i stonsko plemstvo (*Cons. Rog.* sv. 199, f. 38v).

Ipak, najveću je čast doživio kad ga je u dupkom punoj katedrali 12. ožujka 1778. ovako pozdravio znameniti propovjednik, otac Arkandeo Kalić iz Reda Sv. Dominika:

“Govor koji je u povodu dolaska Presvijetlog i Prečasnog gospodina
gospodina Grgura Lazzarija,
iz Mljetske kongregacije Reda Sv. Benedikta,
uzdignuta na tron dubrovačke nadbiskupije,
sastavio i održao časnii otac
fra Arkandeo Kalić iz Reda propovjednika, glasoviti propovjednik i triput
generalni vikar Dubrovačke kongregacije Sv. Dominika,
u dubrovačkoj katedrali dana 12. ožujka 1778.

Kako su naši preci mudro ustanovili mnogo toga što je predano navadi budućih naraštaja, tako sigurno nema ništa ljepše nego što su u veselju cijeloga grada i u sjaju i mnoštvu svih Redova htjeli proslaviti dan kada je dubrovački prvosvećenik prvi put došao da preuzme svoju Crkvu, da mu se tako ukaže najveća čast. Time se priznavalo da nije, uzvišen najvećim i najuglednijim dostojanstvom, stekao neku zemaljsku, nego božansku moć. Ako se pak ovaj dan u prohujalim vremenima obilježavao kadšto uz silnu radost i zadovoljstvo, za ovaj današnji vidim da se slavi još radosnije, još veselije, toliko da se ne raduju samo lica građana, nego se čini da se vesele i same crkve i zdanja. Naime, koji opravdaniji, koji bolji povod za opću radost može biti od onoga koji i izaziva i potiče sigurna nada u opće dobro i pouzdano očekivanje zajedničke sreće? Zbog tog razloga sudim da se u tolikom mnoštvu građana ne može naći nitko tko ne dijeli iste želje s tvojim rođacima i prijateljima, najbolji pastiru (iako su malobrojni oni povezani s tobom bliskošću srodstva ili prijateljskom vezom, koje iz privatnih razloga raduje tvoja silna veličina i žele ti sreću), i tko ne priznaje da mu nije sretno i povoljno osvanuo ovaj dan, nad drugima ljepši. Tko je naime tako priprost, tko toliki neznanica kojemu je nepoznato s kakvim izljevima radosti, s kakvim svečanim pozdravima i poklicima i najveći divljaci obično primaju vođe i kraljeve kad im po prvi put dolaze, u nadi da će njihov dolazak koristiti i njima samima i njihovim interesima, premda se nerijetko događalo da su, iznevjerene nade, iste smatrali neprijateljima vlastita boljitka, pa žale jer su se udaljili od brige za zajedničku sreću i njih važu po nepravdama i štetama nanesenima njihovoj ljubavi i dobrohotnosti. Doista, neka je besmrtna hvala najboljem Bogu kad nam se tako smilovao da na čelo dubrovačke Crkve postavi najvoljenijeg i najmarljivijeg oca. Zato, budući da su vladarima Dubrovačke Republike odavno bile poznate tvoje znamenite vrline, tebe su, kad je prvi put bilo dopušteno, najavili kao

budućeg pastira i već su te na tajnom glasanju naznačili za jedinog kandidata. Pa ipak, bojali su se da se zbog duga vremenskog roka ne dogodi nešto sudborno, da te nenadana smrt ne ugrabi, ako ne sudbini, a ono barem željama sviju. No, po odluci Boga svemogućega, koji je nadasve brinuo i da se dokonča plač carigradske Crkve i da se ispune želje dubrovačke Crkve,⁴⁴ čudesnim i neočekivanim obratom izvršno se pobrinulo i za jednu i za drugu. Tako je za onu imenovan tvoj prethodnik, da upravlja narodima koji žive pod strašnim osmanjskim jarmom, pastir iznad svega prikladan po običajima i po stegi, a ti si, obilježen znamenitim vrlinama, došao pak ovoj našoj, koja uživa u miru i spokoju. Dubrovačka država dakle s pravom i po zaslugi sebi čestita za sreću što je u tebi kao pastiru našla čovjeka koji će, poput najboljeg roditelja, pomagati je jedinstvenom dobrohotnošću i upravljati njome posve predano i marljivo. Saslušajte me naklona duha dok govorim, najbolji pastiru, najveći građani, i ako mnogo toga kažem manje skladno i manje fino, to pripišite mojem suhoparnom duhu. Radije priznajem da ja nisam dorastao temi, nego da tema nije dorasla meni.

Doista, ako je meni pripala obveza da te na današnji dan ukrasim i uzvisim opravdanim i potpunim pohvalama, dobro znam da ne bi odatle trebalo započeti govor. Pravedno bi bilo prvo u govoru prikazati tvoje vrline, koje su po prirodi usađene da upute čovjeka na pravi životni put i da zauzdaju i ublaže ljudske strasti. Kakav bi mi se, sigurno, i koliko širok otvorio pristup kad bi trebalo iznijeti tvoj cijeli životni put, kad bi trebalo prodrijeti u domaće zakutke, kad bi trebalo istražiti svakodnevne aktivnosti! Zar da šutke zaobiđem želju za samoćom od rane mladosti, svojevoljno prihvaćenu i cijeloga života tako sveto sačuvanu da si samostanske zidove uvijek cijenio više od velikaških palača, tiha utočišta na Mljetu i Šipanu više od gradske vreve, tišinu više od susreta s ljudima? Koliko bi se mnoštvo pohvala uzdiglo tebi, koliko bi bilo obilje riječi kad bi se dostojno i s pravom smjelo iznijeti tvoju pobožnost, čuvanje samostanskog siromaštva i skromnosti, stroge životne navike, neporočne običaje? Sve do staračke dobi nisi se prestao pridržavati pravilâ strogo-ga života, upijenih u samom početku iskušeništva i usađenih u duhu, i to ni kad si živio sam, a kamoli kad si imao moć kao starješina samostana, kad si se isticao dostojanstvom, pa nikad nisi skrenuo sa započetog puta. Ali, zašto se ovdje zadržavam? Kada ću, napokon, završiti uvod da nastavim sa svojom dužnošću?

⁴⁴ Kalić se ovim riječima sjeća bivšeg nadbiskupa Nikole Pugliesija.

Doista shvaćam da su te ukrasile brojne vrline, ali kao jedinstvena i osobita nad njima se uzdiže tvoja dobrohotnost, zbog koje gotovo svi dubrovački građani osjećaju pravi vrhunac današnjeg zadovoljstva i radosti. Tko, naime, neće pokazati da uživa u veselju i zadovoljstvu što se mora potčinjavati i pokoravati ovakvom čovjeku, čiji je duh ispunjen i prožet očinskom milošću i dobrohotnošću? Ima li koga tko ne zna da ova vrлина mora biti u svakom najboljem vladaru, i to na prvom mjestu? Svaka je vlast ustanovljena zbog javne sreće i koristi. Zato je dužnost onih koji drže uzde vlasti da se svim snagama duha i uma zdušno založe da zaštite život i imovinu podanika, suzbiju neprijateljsku silu i nepravde, uklone zla i povećaju dobra. Ako daju zakone građanima, ako neprijateljima navješćuju rat, ako krivcima dijele kazne i muke, neka se brinu za mir i spas države. Zašto pak da one koji sve to mogu izvesti ne volimo kao djecu zbog koje sve ovo postaje? Ili što će više roditelji moći dati najdražoj djeci? Ako moramo zahvaliti roditeljima što živimo i dišemo, onda moramo zahvaliti vladarima što uživamo u sretnom i sigurnom životu. Ako su nas roditelji othranili, isto je to zasluga vladara, zbog čijeg truda imamo životnih potreština napretek. Ako su nas roditelji uzvisili čašću i bogatstvima, nismo ih primili bez zasluge i dobročinstva vladara koji su to prikupili. Zato se vladari zaslužni za državu nazivaju ocima domovine, kao što se naviklo i s običnim građanima koji su izvršili nešto znamenito za dobro domovine. Stoga ako se vladavina ljudi nad ljudima najviše temelji na dobrohotnosti i ljubavi, na čemu se mora temeljiti Božje kraljevstvo Isusa Krista? Ovo je kraljevstvo utemeljeno na milosti, milošću se u njemu vlada i od milosti se sastoji. Zato je On, najveći vladar kršćanske države, preporučio i predao baš ovu znamenitu vrlinu, kao glavnu i temeljnu, onima na koje je prenio dužnosti uprave Crkvom. Ako je tako, zar ne bih s pravom i po zasluži rekao da si ti najpogodniji da se pokoravamo ovom najuzvišenijem daru? Što je doista znamenitije od tvoje dobrohotnosti, što se slavnije može naći ili izmisliti? Tako mi besmrtnog Boga! Koliko si uljuđen i prijazan, koliko dražestan u govoru i riječima, koliko blag i mio! Koga si, saslušavši neku žalbu, loše primio ili oholo odbio, ili uvrijedio oštrim riječima? Sigurno nema nikoga koga nisi prihvatio vrlo uslužno i ljubazno, a ne spominjem samo ljude koji se ističu plemstvom, moći i dostojanstvom nad ostalima, niti srodnike i prijatelje u čijem društvu nalaziš nešto ugodno i korisno, nego sve kakvi god da jesu, koje čak nisi nikad upoznao, s kojima uopće nisi povezan ni blizak po srodstvu, domaćinstvu ili građanstvu. Zato na tvoj duh nije utjecala uzvišenost tuđeg dostojanstva niti ikakva veličina dobročinstava, nikakva korist ni pogodnost, nego si po prirodi postao čovječan i ljubazan na svaki način. Što je, dakle, čudno ako ti je postala navada nepravde odbijati, nanesene lako

ispravlјati, nezahvalne pomagati, zavidnike pridobiti čovјečnošću, čak nezahvalne nadariti dobročinstvima i njima posvetiti rad, nastojanje i trud, tako da si i zasluјne i nezahvalne za sebe pridobio velikom ljubavlјu.

Iako je ovo što sam rekao lijepo i ozbilјno, ono što preostaje da se kaže ipak je još ljepše i ozbilјnije. Kakav se, naime, govor može izmisliti da bude ravan tvojoj dobrohotnosti prema subraći? Doista, takvoga si bio duha i naklonjen njima da su ti bili draži od svake koristi i zadovolјstva, čak i od samog života. Koji je ikada napor odvratio tvoju želјu, koje je zadovolјstvo odvratio ljubav, a da njima nisi pomogao koliko si mogao, kad je trebalo? Zaista vidim da ovo što spominјem obnavlja minulu gorčinu tvoga bola i da oživljavaju i gore još nezahvalne ožilјci duhovnih rana. Doista, iako na ovaj presretni dan ne smijem spominјati ništa što nanosi bol, dopusti mi, molim, da spomenem i ono što zahtijevaju i dužnost moje sluјbe i toliko očekivanje preblaženih ljudi, pa bih smatrao grijehom da to zaobidem. Ne znam kakvom se odlukom najbolјega Boga dogodilo (osim, možda, da i to bude na tvoju slavu i čast, koju si pohvalnim životom, mudrim upravlјanjem i srećom još prije stekao) da si ti vodio i kao iz pepela uzdigao gotovo slomljenu zajednicu mlјetskih redovnika, posrnulu prije nekoliko godina, a najistaknutiju kako po starini osnutka, tako i po plemenitosti roda, po nauku, dostojanstvu, povlasticama. Tvoj duh mućio se bolom, žestoko pogođen zajednićkom nesrećom, a ponešto okrijepljen nadom da ćeš dulje uživati u životu svojih drugova koji su bili preostali. Doista, kako žalosno! Dok si na to mislio i ni u što sudbonosno nisi mogao ni sumnjati, preminuo je najdraži drug. Što ti se ikad moglo dogoditi teže, što gore? Ali dok još ovaj bol nije nimalo popustio, eno je drugoga, pa i trećega ugrabila prerana smrt. Koliko udara duši, i dodatnih rana. Pozivam za svjedoke pratioce pogreba koji su tebi, dok si vršio pogrebne obrede, bili na pomoć, koliko puta zbog suza nisi mogao nastaviti izgovarajući svete rijeći. Za sliku ove nesreće i žestinu tvoga bola meni se, dok se prisjećam, javlja najveća tuga i najljući bol Sidkije, posljednjega kralја Judeje.⁴⁵ Nesrećnik je, naime, vidio kako su, na zapovijed najbezbožnijeg Nabukodonosora, pred njim smaknuti najdraži sinovi i, pošto je posve išćupana kralјevska loza, vidio je da se judejsko kralјevstvo iz temelja potresa i uništava. Nisi li i ti vidio najdraže drugove u bolu smaknute, ako ne divljaštvom ljudi a ono ipak preranom, neizbježnom smrću. A kad su oni umrli, nisi li se uplašio da će s tobom, ili ubrzo poslije tvoje smrti, propasti i Kongregacija? Zaista nisi toliko klonuo duhom niti si odbacio svaku nadu, pa opet s tobom kao voćom, s tobom kao zaćetnikom

⁴⁵ Druga knjiga Kralјеva 25, 7. Također Knjiga proroka Jeremije 39, 6-7.

oživljava raniji redovnički sjaj. Dok onaj, poslije smrti sinova, nije mogao pronaći druge da ih učini nasljednicima kraljevstva, tebi nije uzmanjkalo ni uma ni razbora da pronađeš nove umjesto umrlih. Kad si, dakle, bio toliko dobrohotan prema svim pratiocima da nema nijednog soja ljudi koji ti nije omilio, gdje će se pronaći netko tko ne zna da te tvoja iznimna vrlina nužno povezala s onima koje ti je priroda dala za sugrađane, odlukom višnjeg Boga, koje ti je predala da nad njima vladaš, združila ih s tobom kao djecu? Tko je, dakle, tako neznatna roda, tko trpi toliko siromaštvo da mu neće biti lako pristupiti k tebi? Tko je ugrožen varkama, tuđom moći i nepravdama da ga ti nećeš ohrabriti i oporaviti? Što god da u tebi ima vrline i sposobnosti, ti ćeš to ponuditi, izložiti, okrenuti u korist nemoćnih da olakšaš i pomogneš nesretnima.

Nisam doista taj koji misli da se sva dobrohotnost i ljubav nalaze samo u dužnostima svjetovne ili crkvene uprave, a da najveći i osobiti dio tog dara nije marljivo brinuti o onima kojima se upravlja i za njih nabavljati potrebno. Štoviše, koja je to tako nečuvena vrsta ljubavi koja je slobodna i lišena svake brige i zabrinutosti? Ili tko bi roditelja, obuzeta ljubavlju prema djeci, nekim naporom spriječio da se za njih ne pobrine? Zato mislim da je crkvenom starješini uvijek na umu, baš kao i najboljem roditelju, da uvijek brine i da mora usredotočiti sve duševne i umne sile da loše građane poduči pravim običajima i stezi. Problem sam izložio u nekoliko riječi, ali tko ne zna koliko je velik i koliko široko zahvaća? Kome je nepoznato koji elementi čine pravilnu građansku poduku? Kad bih sve htio dostojno izložiti, ne bih toliko morao tražiti obilje riječi, koliko sam način. Pa ipak, ukazujem na ova najviša načela: vjeru, običaje, nauk, sakramente, crkvene službe, čast crkvenoga reda, prava, sudove. Budan je čuvar ovih vrijednosti, takvih i tolikih, i gospodar velikoga duha, velike hrabrosti i velike postojanosti. Doista, u velikom broju građana nemalo je onih koji bi kao najljući neprijatelji vrline htjeli da se sve potkopa i koji se ne boje prezirati zakone, zanemarivati vjeru, nipodaštavati svetinje, izokretati prava, oduzimati moć sucima. Zato je potrebno da oni koji drže uzde crkvene vlasti i na svome vratu nose toliki teret, prolaze kroz velike napore, odolijevaju ljutim neprijateljstvima, prebrođuju teške oluje, bore se s mnogim drznicima, nepoštenima, katkad čak i s moćnicima. Priznajem da je to napor, kao što su i opasnosti velike. Ali, cijeli je moj govor o vrlini, a ne o besposlici; o mudrosti, a ne o nasladi; o onima za koje se sudi da su rođeni za Boga, za Crkvu, za spas građana, a ne za stjecanje bogatstva, zadobivanje časti, primanje zadovoljstva. To je veliko, božansko, besmrtno, to se slavi, bilježi se u povijesnim spisima i predaje budućnosti. Vidimo li da su u slavi ostali oni koji se svim naporom zalažu da im pretječu brojna pratnja,

sjajna oprema, velika kuća i skupo odijelo i hrana te obilje bogatstava? No, izostavljam to što ne doliči crkvenim ljudima. Spomenut ću samo ono što, napokon, zaslužuje. Zar ih je bilo toliko da se sjećanje na njih održalo sve do ovih vremena, kroz govore i spise, na one koji su podigli crkve, obnovili, ukrasili, nadgradili zdanja, uvećali prihode, brojna dobra namaknuli za Crkvu? Male su ovo stvari i ne treba ih previše isticati. Ali oni koji su suzbili loše navade, koji grade vrlinu i dobre ljude, koji su vjerom, postojanošću, veličinom duha branili Crkvu, ti su prvosvećenici dostojni najveće pohvale, ti su oci smatrani svjetlom i ukrasom, pa se mnogi od njih, spomenuti u popisu svetaca, štiju u cijelom kršćanskom svijetu kultom i poštovanjem. Da spomenem Zlatoustog koji je, kad je ljuto prekoravao mane, dvaput radije htio otići iz Bizanta nego se odreći dužnosti i svoga mišljenja? Da spomenem Ambrozija, kojega carska moć i veličanstvo nikada nisu mogli odvratiti od započeta pothvata i strogosti? Da spomenem Thomasa od Canterburyja, kojega nikakva sila, nikakve prijetnje, nikakva zavist nisu mogli skrenuti ni oslabiti? Ali zašto iznosim stare i tuđe primjere, iako su preslavni? Dubrovačka je Crkva imala snažne ljude, nadasve istaknute po znanju, umu, vrlini i, da izostavim one koji su udaljeniji od našega vremena, naše građane koje smo sami poznavali, čija smo lica gledali, čijim smo se djelima divili, Gallanija, Franchija, Miljkovića, Lupija, Pugliesija, čiju hvalu i slavu nijedan vremenski rok ni ikakva promjena stvari neće moći izbrisati ni umanjiti.

Ako su ove vrijednosti u njima postojale, tako velike i krajnje, ni u tebi nisu osrednje ni njima nejednake, tako da se ne bojim usporediti te s bilo kojim premudrim i jako marljivim. Tko je, naime, učeniji od tebe u umijeću vladanja, tko se bolje izvježbao kroz dugotrajnu naviku upravljanja? Ti koji si u mladoj dobi, čim je prvi put bilo dopušteno, naslijedio samostansku upravu i držao je sve dosad, naučio si kakav treba biti čelnik: ne toliko obrazovan tuđim uputama, nego podučen kroz samu praksu djela. Stoga si, prošavši kroz niže časti, vrlo brzo došao do najvišeg stupnja opata, na kojemu si proveo više od dvadeset godina. I ima li neki dio umijeća vladanja, neki tako istančani postupak koji u tako dugom razdoblju nisi svladao i usvojio? Koliko si skroman u zapovijedanju, koliko razborit u upravljanju, koliko uporan i vješt u stjecanju! Koliko si budan da ne uzmanjka poštovanja starih zakona i redovničkih odredaba ni štovanja i vjere Bogu i svetim predmetima! Koliko si brižan da se ne umanji želja za samoćom, da se ne naruše međusobni mir i sloga! Zar je bilo nekoga koga nisi s pravom prekorio, mane mu zamjerio, štetočine čak kaznio pravednim kaznama? Niti je ljubaznosti škodila strogost, niti je strogost uklonila blagost. Tako si riješio svaki prijedor da si bez ikakve uvrede i zaslužena prijekora dovršio tijek

dugotrajne uprave. Svjedok je mljetski samostan kojemu si deset godina bio na čelu,⁴⁶ tako da te, kad si završio upravu Kongregacijom i oputovao, plačući pratio i goreći od želje za tobom zatražio da mu opet budeš starješinom. Svjedok je ovaj prigradski samostan koji je opet i opet htio da ti se podčini i pokori i nikada te nije pustio iz svoga krila u kojemu te prihvatio.⁴⁷ Svjedok je... što bih više navodio svjedoka? Zar samostan koji je utemeljen na Šipanu? Je li dolikovao, pitam, ovakav čovjek tom samostanu koji nije imao nikoga, pa da bude starješina krovu i zidovima? Zato hvalim savjet onih koji su te smatrali prikladnim da upravljaš samo ljudskim društvima, onima koje čine česti sastanci redovnika. Stoga, budući da su te svi toliko željeli, uslišene su njihove želje kad si izabran za zajedničkog opata cijele benediktinske zajednice,⁴⁸ i to ne samo jednome, nego svim samostanima; nisi predsjedao samo mlađima, nego i ozbiljnim ljudima koji su se isticali ugledom nad ostalima. Koliko je, dakle, tvoje dostojanstvo i širina! Ali, što kad bih rekao da ti je dodijeljena ista dužnost i po drugi put, bez ikakva razmaka? Što kad bih spomenuo da ti je i po treći put produljena vlast? Uistinu, kako se moglo zbiti da si po treći put zaposjeo iste položaje? Nije li to ranije bilo nečuveno, nije li to strano običajima redovnika, nije li po zakonima zabranjeno? Da nisi od koga postavljen? Zar migom ili voljom tvojih? Ne bih smatrao da je stvar tolika: dobro su te poznavali oni i kroz dugotrajnu naviku upravljanja spoznali su tvoju vrlinu. Zar glasovima dubrovačkih građana? A ne bih se osobito čudio: naime, iako se tvoj život odvijao unutar privatnih zidova, nema nikoga među nama tko nije spoznao tvoja djela, prenošena svakodnevnim razgovorima. Čudno je, dakle, da te po treći put, unatoč zakonu i prastarom običaju, uz najveći ugled kojim raspolaže u Crkvi, na čelo mljetskim redovnicima apostolskom poveljom postavio rimski papa koji se tako daleko nalazi, koji te nikada nije vidio, koji je pred očima kršćanskoga svijeta zauzet najvećim i najtežim poslovima i brigama. Kolika je, dakle, tvoja vrlina i umijeće vladanja, koja nije slavljena samo govorima članova redovničke obitelji i pred licem dubrovačkih građana, cvala među domaćim kućama i zidinama ovoga grada, nego je prodrla i izvan dubrovačkog posjeda, proširila se Rimom i došla do trona i papinih ušiju, tako da je sam prosudio bez tebe da se zaobiđu zakoni, zanemari navika, da ti sačuva isti položaj.

⁴⁶ Grgur Lazzari bio je opat Sv. Marije na Mljetu od 1757. do 1767. (Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. III. Split: Benediktinski priorat Tkon, 1965: 308).

⁴⁷ Zabilježen je podatak da je Lazzari bio opat Sv. Jakova od 1767. pa sve do smrti 1792 (I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III: 312).

⁴⁸ Lazzari je naveden kao predsjednik Mljetske kongregacije od 1767. do 1776. (I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III: 308).

Što ti je, dakle, nedostajalo da ne učiniš korak dalje i da se ne smatraš dostojnim uzvisiti se tolikim ovim dostojanstvom i veličinom položaja dubrovačkog nadbiskupa? Koje umijeće, koja misao, koja navada? Zar brižnost, marljivost, budnost, hrabrost, razboritost? Čega se, dakle, treba bojati za cjelovitost vjerovanja s tobom kao prvosvećenikom? Doduše, ona prestrašna kuga i razuzdana požuda mišljenja koja se proširila nadaleko i naširoko tako je obuzela duhove, osobito onih koji se ističu rodnom ili žele da ih se smatra mudrima, pa su javno sudili da ništa nisu bolji zato što su plemstvo, pa su napustili u puku prihvaćeno mišljenje o vjeri i Bogu i misle da neće steći nikakvu pohvalu mudrosti ako ne iznesu nove i neobične nauke o vjeri. Koliko ćeš ti učvrstiti grad Dubrovnik opkopom i kolikim bedemima da tolika poguba prenesena iz susjednih krajeva ne zasjedne na ovo mjesto i da ne nanese štetu katoličkoj vjeri, koja je jezgra i zaštita opće sreće i slobode, nama već odavno usađena. Što reći o kanonskim zakonima i stezi kršćanskih navada? Tako mi je žao, kao i svakom najboljem od građana, što treba oplakati propast ovoga grada, koju su mudraci i ljudi dobre ćudi često običavali oplakivati drugdje, pošto su odbačene stare životne navike i stroge navade, a preuzete nove mane stranih naroda i loši običaji. Doista, što nećeš pokrenuti svojom vrlinom i hrabrošću duha da iščeknu mane usađene starinom, ili barem da se ne pojave nove i da svakoga dana ne rastu sve više? Hoćeš li kroz crkvena prava? Kad Crkva po kanonskom pravu za sebe traži više, više zadržava, čak i primljeno od pobožnosti i velikodušnosti vladara; hoćeš li se ikada umoriti da je sačuvaš krepku i zdravu, da opstane iako se pojavilo više opasnosti i muka? Hoćeš li dopustiti da zavidni i nepošteni ljudi nanesu Crkvi ikakvo nasilje, kvar, nepravdu? Hoćeš li pristati da se crkvenom redu zamrlja ljepota zbog loših životnih navika bilo koga zaređenog? Hoćeš li onima loših običaja, neukima koji nemaju znanja, na kojem god da su položaju, dati i dodijeliti crkvene darove koji su namijenjeni vrlini, nagradi? Hoćeš li dopustiti da se išta povjeri sudovima pristranih, himbi, prijateljskoj sklonosti, a ne pravdi? Ali zašto ja toliko dugo iznosim ove pojedinosti? Već je svima nama jasno i znano da te obuzeo takav duh da te neće moći ganuti ničija umiljavanja ni molbe, nikakve nepravde ni neprijateljstva neće te uzdrmati da pravilno ne štuješ Crkvu i da ne ugladiš i ne dotjeraš dubrovačke običaje do ispravnog načina življenja.

Upotrijebi, dakle, tu svoju izuzetnu vrlinu i veličinu duha da dubrovačka država ubere najveći i najugodniji plod nade, u kojoj se već odavno podiže. Tebi je sve povjereno, ti moraš sačuvati vjeru, suzbiti loše običaje, proširiti vrlinu. Tebi je povjereno da popraviš ako što nije ispravno, da strogim zakonima učvrstiš ako je

što sveto, da se ne razmetne i ne rastepe. U tvojoj, naime, časti leži spas svih građana. Dosad si dobro riješio na svoj način sve što si trebao; sada ti ostaje ovo djelo da ga izvedeš i završiš, što svi mi od tebe tražimo i očekujemo. U sebi cijesimo da je Crkva već dobro ustanovljena i uređena, tako da se ti njome što dulje uživaš u najvećem miru i dokolici. Svršetak.”

Okolnosti u kojima je govor održan i njegove poruke

Izabran da svojim izlaganjem uljepša taj veliki dan, dominikanac Arkandeo Kalić ubrajao se među “najučenije i najslavnije govornike svoga vremena.”⁴⁹ Poznat po dojmljivo pripremljenim, nadahnutim propovijedima u kojima je tražio moralnu krivicu svojih uglednih slušatelja za niz nevolja kojima je Republika u to vrijeme bila izložena, Kalićev dar i ovom je prilikom došao do izražaja, iako su ga svečana atmosfera i očekivanje velikih djela od novoga nadbiskupa nagnali da priguši prave osjećaje.⁵⁰ Ovaj govor nije uvršten u zbirku objavljenih propovijedi koje je održao za domaći puk, pa izvučen iz mraka rukopisa nemalo pridonosi našem poznavanju dubrovačke retoričke kulture posljednjih desetljeća Republike. Postojala su podijeljena mišljenja o vrijednosti sličnih govora. Poznato je da je opat Bernard Zamagna nagrađen zlatnom kutijom vrijednom 30 dukata za oprostajni govor u čast Ruđera Josipa Boškovića,⁵¹ dok je Kalićev subrat Serafin Marija Cerva četrdesetak godina ranije bio vrlo kritički

⁴⁹ Rođen 1739. u Dubrovniku, stupivši 1757. u Red propovjednika, Kalić je studirao u Napulju i Bologni, gdje je po završetku studija odbio ponudenu katedru filozofije. Uspješno je djelovao u rodnome gradu, gdje je dočekaio i “teška doba u starosti, pošto propanu Dubrovačka Republika i... pošto francuska vojska nastani se u njihov manastijer”. Preminuo je 1816. i pokopan je u crkvi Sv. Dominika (Stjepan Skurla, »O. Arkangjeo Kalić.« u: *O. Arkangjela Kalića Dubrovčanina reda sv. Dominika Korizmene propovijedi i besjede za različite svečanosti i prigode*. VI, VIII).

⁵⁰ Nažalost, ne znamo koliku je nagradu primio za svoj trud, jer u Državnom arhivu u Dubrovniku nisu sačuvane knjige troškova za ovo razdoblje u seriji *Detta*, gdje bi se traženi podatak mogao naći.

⁵¹ Senat je tako odlučio 22. svibnja 1787, uz većinu glasova 19:5. Jednoglasno je pak prihvaćen prijedlog da se Zamagnin govor tiska na državni trošak (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 50v-51r; također Josip Lučić, »Posmrtno počasti Ruđeru Boškoviću u Dubrovniku.«, u: Josip Lučić, *Dubrovačko povijesno iverje*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1997: 170, pretisnuto iz: *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa o Ruđeru Boškoviću*. Zagreb: HAZU, 1991: 265-271). O novčanoj vrijednosti nagrade dovoljno govori podatak da je isti iznos tada plaćan stonskom biskupu kao godišnja potpora, kako je, primjerice, Senat odlučio 14. prosinca 1784. (*Cons. Rog.* sv. 193, f. 12r) i precizirao 26. prosinca 1786. da je taj iznos namijenjen za vosak u katedrali (*Cons. Rog.* sv. 194, f. 182v).

raspoložen prema ovoj praksi, osuđujući je i sa stilističke i s objektivne strane, tvrdeći da se uglednike nezasluženo isticalo, osobito pri posmrtnim ispraćajima.⁵² Može se reći da je, po želji vlasti, trebalo sačuvati tradiciju u vanjskoj formi, i to u vrijeme kada je latinski naglo uzmicao pred talijanskim jezikom, koji je i službeno postao osloncem državne uprave Dubrovačke Republike.⁵³ Govoriti na talijanskome značilo je nekritički prihvaćati promjene novoga vremena i pokoravati mu se; govoriti na latinskome nije značilo samo prezirati novo i uzalud ustrajati u obrani propale stvari; moglo je značiti i svijest da se u starome kriju odgovori i na nove izazove.

Kalić u svome govoru višekratno ističe kategoriju vremena i koristi je u više dimenzija. Kronološki prati djelatnost novog nadbiskupa, u vremenskom rasponu pokazuje odluke vlasti Republike (tradicije koje su stari predali mladima), preko ponora stoljeća pa sve do nedavnog vremena prikazuje djela stranih i domaćih crkvenih velikodostojnika. Od kasnoantičkog patrijarha i propovjednika Sv. Ivana Zlatoustog do suvremenika Nikole Pugliesija, svaki ima svoje mjesto. Međutim, vrijeme mu ne služi samo kao pomagalo, neophodan kronološki okvir koji omeđuje njegovo izlaganje, već se njime služi i u etičkom, ćudorednom smislu, osuđujući stjecanje materijalnih, propadljivih dobara. Ne pita se samo retorički: “Vidimo li da su u slavi ostali oni koji se svim naporom zalažu da im pretječu brojna pratnja, sjajna oprema, velika kuća i skupo odijelo i hrana te obilje bogatstava?”, slično korizmenoj propovijedi naslovljenoj “Vrijeme”, kada je u propovjedničkom zanosu uperio kritički žalac protiv grijeha lakomosti i škrtosti, nemilog zgrtanja bogatstava bez želje da se podijele s drugima. Zaključio je da je vrijeme jedino dobro kojim čovjek raspolaže, dobro koje mu je povjereno da s njime razborito postupi i iskoristi ga za pomoć bližnjima i za vlastiti spas.⁵⁴

Budući da najveća odgovornost za spas stada leži na pastiru, Kalić je vješto prešao s općeg razmatranja na konkretno, približavajući slušateljstvu lik novog nadbiskupa s osobitim naglaskom na njegovim duhovnim vrednotama. To je ujedno druga temeljna značajka ovoga govora. Svaka od Lazzarijevih

⁵² S. M. Cerva, *Prolegomena*: 527.

⁵³ Uoči sjednice 29. ožujka 1783. Senat je odlučio da će se ubuduće spisi voditi na talijanskome (*Cons. Rog.* sv. 191, f. 34r). Tri mjeseca kasnije, na sjednici održanoj 12. lipnja 1783, Senat je naložio tajnicima da vode knjige Vijeća umoljenih na talijanskome, te da tako urede pisma i slože sve spise (*Cons. Rog.* sv. 191, f. 88v). Odluka je prihvaćena većinom 15:10.

⁵⁴ O. Arkangjela Kalića *Dubrovačanina reda sv. Dominika Korizmene propovijedi i besjede za različite svečanosti i prigode*: 12-17.

vrлина ilustrirana je odgovarajućim primjerom: govoreći o njegovu višegodišnjem stasavanju u Benediktinskom redu prikazao nam je nadbiskupovu upornost, postojanost i skromnost,⁵⁵ kroz njegove odnose sa suradnicima opisuju se pravičnost i požrtvovnost,⁵⁶ a snalažljivost i odlučnost dočarane su napomenama koliko je unaprijedio Mljetsku kongregaciju, pa je zato zadobio i toliko papino povjerenje da ga je po treći put, protivno dotadašnjim običajima, imenovao njenim predsjednikom. Oduševljeni Kalić na to je od srca kliknuo: “Kolika je, dakle, tvoja vrлина i umijeće vladanja!”

Pa ipak, među svim nabrojenim vrlinama prvo je mjesto, po Kalićevu mišljenju, zaslužila dobrohotnost: nadbiskup je pristupačan, svakome je spreman pomoći, utješiti ga lijepom riječi, a pritom ga krasi nepristranost, jer među moliteljima ne izdvaja ni rodbinu ni vlastelu. Dakle, unatoč odjelitom, tradicionalno samotnjačkom životu benediktinske zajednice, ovdje je najveće priznanje poklonjeno baš osobini koju bismo prije tražili od nekog Kalićeva subrata ili franjevca; vještini neposredne komunikacije sa širim krugom, u koji su ulazili ljudi različitih staleža i različitog materijalnog stanja. Iako je razumljivo očekivanje da nadbiskup bude pristupačan svim vjernicima i otvoren za razgovor i savjet, ipak je Kalić, govoreći o apsolutnoj nepristranosti i, štoviše, o nadbiskupu kao crkvenom starješini kojemu je dužnost da “loše građane poduči pravim običajima i stezi,” otišao korak dalje od opisa Lazzarijevih duhovnih vrednota i najavio treći i konačni korak u svome govoru, analizu odnosa između države i Crkve. Smion pristup, s obzirom da je i Lazzari, poput svih svojih kolega kojima je od vremena Rajmunda Gallanija (1722-1727) povjerena uprava domaćom, dubrovačkom Crkvom, bio nadbiskup pučanin. Kalić jasno ukazuje da svjetovna vlast ima i prava i obaveze, pitajući se: “Ima li koga tko ne zna da ova vrлина (dobrohotnost) mora biti u svakom najboljem vladaru, i to na prvom mjestu? Svaka je vlast ustanovljena zbog javne sreće i koristi. Zato je dužnost onih koji drže uzde vlasti da se svim snagama duha i uma zdušno založe da zaštite život i imovinu podanika, suzbiju neprijateljsku silu i nepravde, uklone zla i povećaju dobra. Ako daju zakone građanima, ako neprijateljima navješćuju rat, ako krivcima dijele kazne i muke, neka se brinu za mir i spas države.”

⁵⁵ “...samostanske zidove uvijek (si) cijenio više od velikaških palača, tiha utočišta na Mljetu i Šipanu više od gradske vreve, tišinu više od susreta s ljudima.”

⁵⁶ “Doista, takvoga si bio duha i naklonjen njima da su ti bili draži od svake koristi i zadovoljstva, čak i od samog života. Koji je ikada napor odvratio tvoju želju, koje je zadovoljstvo odvratio ljubav, a da njima nisi pomogao koliko si mogao, kad je trebalo?”

S tim u vezi, kasnije ukazivanje na sudbine trojice istaknutih prelata koji su trpjeli progone svjetovne vlasti, carigradskog patrijarha i propovjednika Sv. Ivana Zlatoustog⁵⁷ i milanskog nadbiskupa Sv. Ambrozija iz 4. stoljeća te canterburyjskog nadbiskupa Thomasa Becketa, koji je sredinom 12. stoljeća čak glavom platio otpor engleskome kralju Henriku I, moglo bi zvučati izazovno u dubrovačkoj sredini da nije bilo drugih primjera kad su propovjednici iznosili još kudikamo teže optužbe protiv nepopustljivoga Senata, ne krijući se pritom iza više ili manje uvijenih aluzija i usporedaba s velikanima iz drugih krajeva i drugih vremena.⁵⁸ Iako je Kalić danas u širim humanističkim krugovima cijenjen nadasve zbog hrabrosti da moralnim osudama ošine dubrovačko društvo svoga vremena,⁵⁹ portretirajući dubrovačkog nadbiskupa u ovoj minijaturi iznosi jednako vrijedna zapažanja o tadašnjim teorijskim postavkama ovoga društva i doprinosu uglednog pojedinca njihovu razvitku. Time je dokazao da se zahtjevima vlasti, koje su posredstvom raznih diplomatskih predstavnika na Apeninskom poluotoku bile trajno u potrazi za “odgovarajućim prelatom starije dobi, učenim, razboritim i diskretnim,” moglo udovoljiti i među domaćim sinovima. Usporedba sa zapažanjima koja je četrnaest godina kasnije, u govoru na posljednjem ispraćaju nadbiskupa Grgura Lazzarija u crkvi Sv. Jakova izrekao klerik Marko Kordić, pokazuju nedvojbene sličnosti u formi, sadržaju i duljini govora. Zaključujemo da su slijedili propisani obrazac, a bilo je samo do njihove vještine i nekih osobnih sklonosti hoće li taj obrazac iskoristiti za druge poruke, osim puka odavanja počasti djelu jednog velikana, makar i u lokalnim razmjerima.

⁵⁷ Homilije Sv. Ivana Zlatoustog bile su štivo koje je Kalić, u latinskome prijevodu, rado citirao i u korizmenim propovijedima u crkvi Sv. Dominika, kako S. Skurla u navedenom izdanju navodi na više mjesta.

⁵⁸ Klasičan primjer oštrog političkog istupa protiv vlasti Republike, koji je protekao na rubu incidenta, bila je propovijed franjevca Sebastijana Slade Dolcija održana 1760. u crkvi Sv. Vlaha, poznata nam i po zluradom opisu francuskog konzula Alexandra Le Mairea (M. Pantić, *Sebastijan Slade-Dolči, dubrovački biograf XVIII veka*: 25).

⁵⁹ Kalićeva propovijed naslovljena “Naprave” našla je svoje mjesto u zbirci *Hrvatska propovijed od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*, prir. Josip Bratulić. Zagreb: Erazmus naklada, 1996, kao što je ranije privukla pažnju i S. Skurle kad je priređivao zbirku korizmenih i drugih propovijedi kojima se istaknuo dubrovački dominikanac.

Riječ na odlasku

Na sjednici Malog vijeća održanoj 9. siječnja 1792. vlastelini Nikola Ivanov Sorgo, Vlaho Klementov Menze i Nikola Lucijanov Pozza izabrani su za nadzornike posljednjeg ispraćaja nadbiskupa Grgura Lazzarija, koji je preminuo prethodne večeri (*heri versperae vita functo*).⁶⁰ Ova tužna služba upriličena je u mnogo skromnijim prilikama od svečanog dolaska, pa je i pozornica bila drukčija: katedralu je ovom prilikom zamijenila opatijska crkva Sv. Jakova. Time se ujedno željelo pokazati da je visoki klerik pronašao smiraj u skromnom redovničkom habitu, od kojega se tijekom duga životnoga puta zapravo nije ni odvajao. Međutim, umjesto nekog redovnika, sada je dijecezanskom svećeniku Marku Kordiću pripala časna dužnost da mu uputi posljednji pozdrav. Siguran i dobar latinac, uspio je svojim naporom stati uz bok ranijem Kalićevu postignuću:

“Govor koji je na pogrebu gospodina Grgura Lazzarija, dubrovačkog nadbiskupa, u crkvi Sv. Jakova, redovnikâ Mljetske kongregacije, održao Prečasni don Marko Kordić, dubrovački svjetovni svećenik, 7. veljače 1792.

Mnogo toga, premudri slušatelji, svima privlači i potiče zadivljene poglede, bilo zbog osobite i jedinstvene snage i izvrsnosti prirode, bilo zbog nekog obilja lijepih umjetnosti, bilo, što je najvažnije, zbog prejasne slike kreposti. Stoga ljudi sude da sigurno ništa pohvalnije ni slavnije nije učinjeno od onoga što je vrlina uredila, razboritost objavila ili marljivost dovršila. Zato se događa da se vječnim zapisima štiju oni čiji se duh odlikovao u pronalaženju, uz promišljenost u stjecanju i marljivost u dovršavanju, pa se kod takvih nadasve veličaju umna sposobnost i način rada. Zato nas s pravom, ako nam kad zapadne da se prisjećamo minulih djela ovih slavni ljudi, toliko pogađa i smućuje njihov odlazak da se onih najljepših dana i za Republiku i za vjeru ne sjećamo bez tuge i najvećega bola. Ali, zašto istražujemo i ispitujemo minulo, kad nas teže pogađa i probada ono što je nama bliže? Baš sada, u naše vrijeme i ovih dana ugasilo se ovo jedinstveno svjetlo vrline što je sjalo iz našega pastira, pa s osobitim pravom žalimo što nam je iznenada ugrabljen. I doista, tko od vas,

⁶⁰ *Acta Consilii Minoris* (dalje: *Cons. Min.*), serija 5, sv. 109, f. 202r (DAD).

slušatelji, neće uzdahnuti poslije smrti Grgura Lazzarija, našeg nadbiskupa, vrlo istaknuta građanina, onoga koji je najviše radio za vaš spas? Tko neće biti uznemiren obnavljajući sjećanje na njega, ukrašena tolikim značajnim vrlinama? Na njega, koji je posve neporočnim životom, najskromnijim navadama, najvećom vjerom i budnošću ne samo okrijepio svoje sugrađane, nego čak, dobro vršeći povjerenu mu dužnost i mudro upravljajući Crkvom, sve potaknuo da mu se dive i hvale ga? Baš ste sve to, senatori, toliko cijenili, da ga niste samo svojim pohvalama preporučili, nego ste ga još obasuli častima, htjeli ste ga blistava uzvisiti prejasnim nadbiskupskim dostojanstvom i drugim nesumnjivim znacima vaše blagonaklonosti. Na toj dužnosti i u povjerenoj mu provinciji toliko je bio ugledan i koristio moć svoga dostojanstva da se iz načina kako je živio ne vidi ništa drugo osim obrasca, navadama i postupcima uređena po ljepoti prave i potpune vrline. Tako se dogodilo da nije tražio za sebe više od stečena časnog položaja, nego što je i sam vratio položaju od svoje vrline u radu i naporu. Doista prekrasna vrsta vrline! Lijepi uvjet za dostojanstvo! Njega najviše gledamo i divimo mu se i njega je Grgur, nastojeći cijelim duhom, uvijek slijedio. No, kojim redom, kojim načinom, s kojim, napokon, ishodom? Baš s tim, da je po neporočnim običajima bio na čelu svoje Crkve i koristio joj razboritim savjetom i pomagao joj najvećom marljivošću. Stoga je po njemu izradio cijeli sustav uprave, po uzoru na njega je dovršen, iz čega se vidi da je pastirska dužnost i uprava Crkvom i vjerom jasno božanski ustanovljena. Budući da je sve to najviše prisutno kod Grgura i vama izvrsno poznato i jasno, bojim se samo jednoga, da meni ne zapadne govor koji bi bio dostojan tolikog pastira, dostojan tolike vaše svečanosti i očekivanja. Zato bih se na samom početku govora toliko izjedao u duhu da me ovi koje vidim sa samog ovog mjesta, najukrašenijega za govor na današnji dan, ne potiču da ne budem samo miran u duhu, nego i ohrabren i ojačan. Stoga ću, više ohrabren vašom ljubaznošću nego i najmanje potaknut svojom slabom vještinom, pokoravajući se preteškoj dužnosti, koliko mi sile dopuste, učiniti da uz vaše odobravanje jednako bude pozdravljeno sjećanje na Grgura, koliko i olakšana naša tuga i bol dok se sjećamo njegove vrline.

Jedinstveno je i upravo božanski, slušatelji, da je božanski Tvorac stvorio čovjeka ispravna duhom. Taj je uistinu ispravan, ako djeluje u skladu sa svojom dužnošću, društvenim staležom i pravilom. Zato je to zakon Božji, to je obrazac koji potječe od Boga. Ta misao potvrđuje se jednostavno i pravedno: čovjek je najviše hvaljen ako je čvrst i postojan u vršenju svoje dužnosti, jer se tada postiže najveća ispravnost. Čovjek je ispravan i dostojan Neba ako oponaša svoga Tvorca. Što ću pak reći ako uz duh, ojačan ispravnošću, ide i

misao koja potvrđuje stegu? U tom slučaju ne znam što slavno i jedinstveno običava nastati. To, ako vam se mili, brižljivo ocijenite u našem Grguru; bez ikakva napora naći ćete da je cijeloga života i po ispravnosti misli i po izgrađenosti karaktera i po strogim navadama slijedio samo naum da za sebe stekne vrlinu, a za Crkvu korist. Da sve ovo ne bude nepromišljeno rečeno, molim vas da prvo imate pred očima onu izvrsnost duha i tijela kojom je pridobio naklonosti. Toliko je ona zračila iz dječaka da koliko god daleko može prodrijeti moj um u prostor minula vremena i koliko se mogu prisjetiti njegova ranog djetinjstva, tražeći sve do tada, vidim da se već onda po svojoj prirodi i s mišlju kao učiteljicom istaknuo kao vođa i prihvatio se da razvija temelje svojih vrlina. Jer, koje čudesno sjeme vrline nije izniklo u njemu od prve dobi, u njemu kojega nije privukla nikakva pogodnost ni dokolica, niti zavela naslada zemaljskih dobara niti usporila želja za ispraznom slavom, pa preslavnoj obitelji Sv. Benedikta nije pristupio i osamio se brže od onoga koliko je gorljivo poštivao odredbe redovničke stege! Koliko je mnogo životopisa svetih ljudi pronašao, ne samo da ih ima pred očima nego i da ih oponaša! Kako je on prema njima najrevnije prilagođavao svoj duh i um, uvijek vršeći obrede preslavnoga Reda po uzoru na toliko poštenje! Zaista je čudno koliko je izišao vješt iz ove stege u krugu vrline! Kako je divno u njemu rasla uslužnost ponizna duha! Kakav žar pobožnosti! Kako je sjajan oblik redovničke podložnosti promicao! Tko je bio spremniji od njega, pokoravajući se naredbama upravitelja kad su njemu bile upućene, da ih sasluša s najvećim zadovoljstvom i da se pobrine da se saslušane brzo izvrše? Tko je od njega bio vještiji u naporima, brigama i bdijenjima, kad mu ni san nije bio završen iz zadovoljstva nego iz nužde, kad je sebe i svoj rad svuda davao, prihvaćao se svakakvih opasnosti i u službi svoga Reda čvrsto se držao pravila da se lati i najprezrenijih dužnosti neizmoren nikakvim naporom duha i tijela, i činilo se da u duši nikada nije bio miran ni dokon? Tko je od njega bio umjereniji u duhu i cijelom načinu života kad ništa riječju ni djelom nije iskazao što ne bi dolikovalo redovniku i uvijek jasno uzdigao ljepotu vrline? Što, dakle, ako je tako izvrsnim duhom i gotovo izuzetnim svojstvima svoje naravi kao umjeren i ozbiljan starješina zaslužio stupanj dostojanstva ove Mljetske kongregacije? Što ako je ljupkošću običaja toliko za sebe pridobio naklonost sviju, pošto su mu pape dali punu moć, da je bez ikakva presedana u upravi prošloga vremena vrlo marljivo vršio i dužnosti opata i predsjednika?

No, da tako kažem, tolika vrlina nije dopuštala da se krije među domaćim zidovima, niti su to dopuštali oni koji su, brinući se za javno dobro, za zajedničku sreću svih građana i ures, nastojali da se najistaknutijem čovjeku dodijele znaci

najveće časti. To se već odavno željelo, to je višnjim nadahnuto Bogom; Božjom je, naime, odlukom upozoreno i predviđeno da se onima koji dovršavaju i trude se svakoga dana otvaraju veći pristupi do časti i dostojanstva. Zato je Grgur došao do ponuđena položaja nadbiskupa, pozvan Božjom odlukom i zatražen mnogobrojnim glasovima Senata i slavljen suglasjem cijeloga grada. I s pravom. Naime, često sam razmišljao tko bi i kakav bi trebao biti onaj na čiji se mig i vlast upravlja domaćim ljudima. Kad sam tako dočaravao i zamišljao prvosvećenika kojemu bi dolikovala moć tolikog dostojanstva, nikada ni poželjati nisam mogao nekoga sličnog ovome, koji se istaknuo nad ostalima neporočnošću običaja i razboritim savjetom i najvećom marljivošću. Tek što je, da krenem od prvoga, uzdignut na pastirsko dostojanstvo, ničim sebi ugađajući, ne mijenjajući ništa osobito od uobičajena redovničkog načina života koji je uvijek najradije vodio, sav se odao tome da pobožnim dužnostima, brigama i naporima preuzetima za stado pokaže da je dostojan tolike službe. Nije li to pokazao na divan način, s tim pobožnim žarom i ganutim duhom, pa smo se čudili što ga pri vršenju svetih obreda potiče toliko da se osjećaj odanosti, koji ga je iznutra obuzimao, širio i do svih osjetila, sjajio i izbijao iz lica, izraza i očiju? Nije li se to skupilo od tolike živahnosti duha te ga ni poodmakla dob ni slabost slomljena tijela nikada nisu spriječili da češće posjećuje crkve, da brine o svetim obredima kad su ga i veličanstvenost svetkovina i mnoštvo naroda i nesreća koja nas je pogodila najviše nagnali na svakovrsne pobožne službe? Ali, kako je u njemu hvaljena blagost! Kako osobito nastojanje da bude čovječan! U svaki sat svima je bio na službi, pa i onima za koje je znao da po dostojanstvu daleko zaostaju za drugima; veselio se da poniznošću pristupi bliže svima. Zato ništa drsko nije bilo u njemu, ništa oholo, nikada se nadmoć njegova položaja nije suprotstavila blagosti prirode i navada, niti su ga ugled i čast odvratili od ljubavnosti. Doista, ponudio je toliku uglađenost duha i nepobjedivu snagu uma da ga nikakva neprilika ni uvreda nisu mogle svladati, nikakvom se ogorčenošću nije mogao izazvati, nikakvom bijesnom gestom uzdrmati.

Stoga kad smo često osjećali da je malaksao napad protivnika uz kletve prema duhu ili čemu manjem, teško je reći jesu li neprijatelji, progoneći ga, više poticali njegovu vrlinu, ili su, napokon svladani, voljeli njegovu blagost. Nije pobjeđivao lomeći ih zaslugama, nego izvrsnošću svog duha, svladavajući ih preobilnim dobročinstvima. O, divne li, jasno, tvorbe prirode! O, dostojna li uzora oponašanja kršćanske blagosti! Veliko je to, da se sobom vlada, da se samoga sebe pobijedi, ljepše je to od svih uspjeha. Pa što je slavnije od takva čovjeka koji je u svim ishodima zbivanja bio jednakog stajališta da se

u prvim iskušenjima i nesrećama nikada ne klone, niti je dopuštao da se u najvećim stvarima i sreći uzoholi? Jedva je itko drugi bio tako pravedna života i skroman u mijenama zbivanja zemaljskih i odvažan duhom i čvrst i postojan. Zato je Grgur, što je više zaslužio držati položaj nad drugima, to više sjao ljepotama vrlina.

Sam je, istina, dobro znao da je više toga potrebno za pravilno vršenje pastirskih dužnosti i pomagao je i sudjelovao u uređenju i koristi povjerena mu stada razboritim savjetom i budnošću. Zato je prosuđeno da se izdizao veličinom duha i u drugim pitanjima uprave ovom Crkvom. No, šutke ću zaobići koliko je Grgur u tome bio velik, prepuštajući drugima da to slave. Vi, vi ljudi iz ove crkvene provincije razglasite ona prekrasna nastojanja vašega pastira neka sve prožme ustanova kršćanskog nauka i navada. Vi, dušebrižnici, svjedočite o maru da se uz budnu brigu ispita cijela dijeceza, da se oslobodi robovanja manama, da se najboljim primjerima i čestim poticajima učvrsti u krugu vrline. I ti, gomilo siromaha, iako jadna, ipak Bogu od drugih draža, prekini sad šutnju iz srama i priznaj što se ne može osporiti, koliko ti je bogatstva dao baš tvoj pastir, jer su i darežljivost i blagonaklonost očevo svojstvo. Njegova milosrđa tim slavnije pokaži onima koji ne znaju, što je s pravom htio radije prikriti, iz poniznosti, da isto djelo bude Bogu drago, da ga Bogu pokaže i otvoreno i odobreno. Time je postignuto da možda njegova ljevica nije znala što je radila desnica, trošio je da građanima olakša. Naime potajno je i šutke uzimao od svoga i davao drugome, da se ne otkriju ni slava dobročinitelja ni ime i nužda tražitelja. A pošto je siromasima ublažena nesreća, veličali su toliku darežljivost našega pastira, koju se nikada neće zapisati na papiru, kao da su obvezani jedinstvenim dobročinstvom. Zato je među njima ne samo sigurno pohranjena i sačuvana, nego se još povećala i uvišestručila vrlina koja pomaže iz kršćanskog dobročinstva. A nije bila manje revna njegova dobrotu od potaknute budnosti, pa kao što je ona prva dovoljna za lijek i spas onima koji su nešto strašnije pretrpjeli, tako se ova druga suprotstavlja onima koji rade nešto loše i primjernom strogošću pazi da Crkva, dobro utemeljena po svojim zakonima, ne postane naopaka po zakonima. Zato je zakonima najčvršće stezao ne samo podanike, nego se i sam primoravao gotovo na isti način, najpobožnije štujući ne samo crkvene propise, nego i državne zakone, a da nije osjetio da mu je stoga nešto oduzeto od punine crkvene moći, a da se nije najviše pobrinuo, koliko je mogao, za korist ove crkve, koliko je za crkvene potrebe bilo zajamčeno i predviđeno. Tako je, nekom čudesnom vezom povezujući propise crkvenih i svjetovnih zakona u jedinstvo, istupao kao najgorljiviji zaštitnik kanonskog i građanskog prava, učeći da se ništa od crkvene

slobode neće narušiti niti umanjiti što s druge strane ne bude učvršćeno vlašću vladara i obranom i ugledom njegovih zakona. Tako je sam, sklon općem miru i koristi, uvijek stajao na raspolaganju javnim zahtjevima i svojim javnim radom toliko nastojao biti na korist javnome dobru da je svatko očito razumio da mu državne nevolje zadaju velike muke, a da mu državni uspjesi donose zadovoljstvo. Skreću li zalutale ovce s pravoga puta? A on najljupkije upravlja da se vrate. Naređuje? Ali prijazno. Popravlja? Ali blago. U tome uistinu nikada ništa nije moglo promijeniti njegov sud, nikakva promjena okolnosti i prilika nije mogla oslabiti njegovu vjeru i postojanost. On sam, kao što pastiru dolikuje, tako je bio dosljedan podučavajući narod vrlini ili prekoraujući ga zbog zla da nije dopuštao da se stega vježba kroz neumjerenu strogost njegove moći, niti da se kroz pretjerano ugađanje blagosti razviju mane podanika. I s pravom; naime, koji se užas ikada mogao dogoditi da ga on nije suzbio svojom razboritošću i poštovanjem drugih prema njemu? Toliko je, naime, on sam bio više popustljiv i ugodan s pojedincima, naklonjen svakoj ljubaznosti i lakoći da su svi pridobiveni ljubavlju i blagonaklonošću prema njemu činili što je htio ili nalagao, tako da se činilo da nikoga nije prisiljavao.

Iako je Grgur bio toliko predan pastirskoj službi da se činilo da mu za sve ostalo posve nedostaju snaga i odmor, ipak je s ništa manje brižnim djelovanjem otklonio propast ove Mljetske kongregacije, čije je predsjedničke dužnosti još vršio, i prijeteću propast tolikoga Reda, koji se gotovo rušio. Zato ne bih mogao ni zamisliti ni iskazati koliko je uporno radio na njegovu oporavku i kod dubrovačkog Senata i kod pape Pija VI, i koliko je vrijedio i savjetom i ugledom. Trebalo ga je gledati kako ovamo i onamo leti, savjetuje, moli pomoć, pomaže s novog položaja. Nikakva teškoća nije ga zaplašila pred onim čega se prihvatio, ništa mučno i tegobno nije bilo što mirna duha nije smatrao da treba izvršiti: jednom riječju, ništa nije zanemario, a da nije pokušao. Nisu uzaludni ostali pokušaji: naime, slave ga da je Kongregaciju, već smanjenu i gotovo izgublenu, obnovio kao novu i krepku. Shvaćajući, naime, da ona nipošto neće preživjeti bez novog izbora učenika, nije li zbog toga ne samo na divan način potaknuo rascvalo mnoštvo mladih da u nju uđe i prihvati se pravila svetoga reda, hrabreći ih, nego je nju nadasve vlastitom brigom štovao i jačao u krugu vrline? Zato je one koje je pridobio za sljedbenike Reda povezao sa sobom nekom zajedničkom vezom djelovanja, pa se pobrinuo da i oni budu prožeti njegovom vlastitom vrlinom i uređeni tako kao ukras obnovljenoga reda, da poslije njegove smrti ostanu najistaknutiji. Ali, što vidim? Koje oluje silnih zapreka gledam u samim presretnim počecima tolikoga posla! Ja! Ne znam kakvim se udesom,

tuđom zavišću zbililo da je revna marljivost tolikoga muža zbačena sa svoga mjesta i upravo ga je onemogućio onaj kojega je bio izabrao! Ali, napuštena je Kongregacija shvatila iz vlastite opasnosti da je s njegovim odlaskom izgubila oca, žalila je što ga nema i uzdisala što ga je izgubila, njega kojega kao prisutnog i pomagača nije mogla zadržati. Odatle je, mučena dugotrajnim tegobama, ranjena ležala sigurno sve do ovoga dana i možda bi, posve srušena i razbijena, i propala da Božjom odlukom nije dano da se nadasve vašim radom, senatori, i uz savjet i pomoć javi nada u spas i da vaš ugled vrati drevnu čast preslavne Kongregacije u prethodno stanje. Grguru je pripala slava što je započeo Božje djelo, a vama je slava sačuvana što ste ga dovršili. Slabosti ste ojačali veličinom svoga duha i izvrsnošću, slomljeno ste popravili, raštrkano prikupili. Vaša je slava ako se samo dovoljno obilno pobrinulo za Red Benediktovih gojenaca i za njihove potrebe: naime, premudre ste ljude najrazboritije pozvali i dali da ih se pozove kako bi ih oni proželi svakom vrstom sposobnosti. Po vama je, dakle, uređena Mljetska kongregacija sigurna i ubuduće će, dok je vi štitite i branite, mirovati. Što se naime korisnije nudi ovoj Kongregaciji, koja je dala Republici više ukrasa i vaše slave: naime, koliko se od njezinih novaka iz vlasteoskog roda proslavilo, onih čija se imena još uvijek kod vas slave i o čijim se vrlinama čuvaju dostojni spomenici! Što je slavnije od ovog kršćanskog vladara, čija moć i vlast najponiznije robuju vrlini i Bogu? Dakle, kao ishod tolikoga rada ostaje slava dostojna vas, kao što će vječna slava ostati i našem Grguru zato što ga je dobro započeo. Tko naime može poreći da je dužnostima i razboritošću, kojom je stajao uz svoje stado u svakoj nevolji, stekao ne samo ime i slavu najbudnijeg pastira, nego, zajedno s vama, senatori, i obnovitelja?

Ali, vratimo se napokon tamo gdje smo se udaljili od teme. Ako se pokazalo da je Grgur bio toliko pošten, vjeran i predan da se ništa ozbiljnije nije moglo iskazati kroz navike, ništa razboritije iznijeti u savjetu i u poduzetoj upravi Crkvom, od toga se ništa ljepše ne bi moglo poželjeti. Što napokon da kažem o njegovoj marljivosti, koju je osobito u upravljanju crkvenim dobrima, u čuvanju i povećanju dobara pripisanih Crkvi razvio baš najviše, gotovo neizmjereno? Baš to je Grguru uvijek bilo toliko važno, da u njima ne uživa kao gospodar, nego da nad njima bdije kao čuvar, da ih kao vjerni upravitelj povećava i širi. Ako ih, dakle, nije rasipno rastepao niti iz ispraznosti postao ohol i povodljiv, slavno je, doduše, ali malo: veliko je, jedinstveno što ih nije, gotovo iz same nužde, prenio u vlastitu korist, nego je s veseljem veliki dio upotrijebio za tuđe potrebe. Lijepoga li nadasve načina gospodarenja! Dostojna velikog prvosvećenika, koji će zaslužiti besmrtnost zbog ovoga troška, što neka se prenese na nasljednike!

Toliko je tome težio Grgur, za time žudio da skupljajući plodove svoga rada koristi svojoj Crkvi i svojim nasljednicima. Zar je stoga čudno što mu je rad bio najugodnija navika i što je do rada i do brige držao više nego do časti i dostojanstva! Dobro je, naime, znao da nije pozvan da se odmara, nego da radi, i nikakvu marljivost nije smatrao pretjeranom da je poduzme u korist Crkve. Kako se zbilja u tome slavno držao, kako sređeno, kako korisno, sudimo da nikome od vas nije promaklo. Sjetite se, molim, koliko je najprije Mljetska kongregacija bila opterećena tuđim dugom kad ju je preuzeo kao opat, a zatim kao predsjednik, pa ćete razumjeti koliko joj je koristi donijela njegova marljivost. Zar ju Grgur nije posve oslobodio i skinuo joj lance novčanoga duga? Nije li sa zemalja na Mljetu i Šipanu svojom brigom ubrzo otklonio štetu, uredio vinograde, povećao prihode? Tako da Kongregacija, koja je ranije zamalo propala zbog neimaštine, stekavši plodnost i obogativši se svakim obiljem, sada u radosti miruje. Ali, koliko je, tako mi besmrtnoga Boga, napora u to uložio, koliko budne brige da se obnovi, koliko mudroga savjeta da se stekne, koliko učene umješnosti da se primi i sačuva, koliko je u svemu tome sam bio stručan i strpljiv, neka posvjedoče oni koji su znali! Ovome jednome divite se više od ostaloga, slušatelji, a to je da je on sam u tolikom obilju materijalnih dobara bio s malim zadovoljan, zato da se ne pokaje ako bi u budućnosti nešto uzmanjkalo ne njemu, nego potrebama obnovljene Kongregacije. Sama je sebe i svoj rad, naime, zavjetovao njezinoj koristi. Što dakle, ako se osobno samo malo obogatio u njezinoj raskoši? Sjetite se koliko je male nadbiskupske prihode primio prije mnogo godina od svojih prethodnika, a koliko je potom nasljednicima priskrbio, dobro ocijenite. Bili su već gotovo iščezli zbog jalovosti, a sada, zahvaljujući Grguru, donose plodove. Zanemareni i gotovo iscrpljeni posjedi sada su, Grgurovom zaslugom, uređeni i povećani. Sama palača, opljačkana i prezrena, sada, zahvaljujući Grguru, blista i uljepšava je toliko mnoštvo ukrasa. Preljepu pak crkvu povećao je i sjajno opremio, dostojno za metropolitov stan.

Po navici darežljiv, time još spremniji na djelovanje, uložio je i mnogo svoje imovine u ukras vjere, i to crkava. O tome treba mnogo toga reći, koje je mramorne oltare smjestio u katedrali, plaćene vlastitim novcem, izrađene divnom umješnošću i raznovrsno obogaćene. U istoj ovoj crkvi Sv. Jakova može se vidjeti pregolemo, tako silno mnoštvo ukrasa, predragocjeno sveto posuđe, koje je darežljivost našega Grgura stekla, našla, nabavila za najveći ukras Božje časti. Zato, iako je ova crkva nijema i bez duha, čini se ipak da osjeća i da se veseli, jer ju je njezin sin i pastir tako fino ukrasio. Previše je toga što je najbolji upravitelj

crkvene imovine posvuda učinio. Što je, naime, primio od Crkve, to je na korist same Crkve darežljivije ulio i dopustio da bude veće i unaprijeđeno. Njemu je, dakle, jedinome uspjelo sve raštrkano povezati u jedno, slomljeno popraviti; mislili biste da samo njemu valja pripisati mnogo toga što se radilo trajno, ili ono što je predviđeno mudro, ili ono što je ukrašeno dostojno. On... Ali, zašto slijedim i skupljam pojedinosti koje bih doista mogao govorom obuhvatiti ili pamćenjem slijediti, ono što je, da ga nikakav zaborav ne proguta, povjereno najčvršćim spomenicima. Ovo pak trebalo je časnije sačuvati cjelovito i neumanjeno za vaše misli, što sam dijelom i ukratko prošao, da se ono što je uzvišeno izloži na ponizan način, ono što je veliko na priprost način, ono što je složeno na jednostavan način. Budući da je to tako, ostalo ću najrazboritije mimoići, tim više što mali duhovi ne podnose velike teme i padaju u samom pokušaju kad se odvaže na preveliko. Ostalo je pak, slušatelji, da ocijenite koji je pastir sam po svojoj prirodi prilagođen za vladavinu ovom Crkvom ujedno koristio neporočnošću običaja i stajao uz nju korisnim savjetom i bio joj na čelu najvećom marljivošću i imao zadivljujuću vrlinu i presveto proveo život; s pravom ga treba oplakati pošto ga je smrt nedavno ugrabila. Doista, čemu ove suze, čemu ovaj osjećaj oštre boli? Zar je dakle slabost prirode popustila sudbini, zar ne zna da će i u smrti cvasti izvrsnost tolikoga uma? Zar će dakle grob koji je sakrio njegovo tijelo u tminu sjenâ progutati i njegovo ime? Daleko od toga, slušatelji, jer, za razliku od drugih koji brižno ostavljaju kipove i slike ne kao odraz duše, nego tijela, Grgur je mnogo više htio da ostane samo slika njegovih savjeta i vrlina, izvedena i dotjerana najboljim i preslavnim djelima. Zato, kao što je vrlina slobodna od bilo kakvih tjeskoba zemaljskih stvari i ne ograničavaju je nezgode prolaznosti pa traje poslije smrti i groba, tako i Grgur, tolike vrline dionik najistaknutiji, ne osjeća da je umirući išta izgubio od svoje slave, išta od veličine duha. Živi u ovim sinovima Sv. Benedikta koje je rodio u svojem duhu, koje je prožeo svojom vrlinom i pridobio za ovu Kongregaciju. Živi u cjelovitoj uspomeni na svoj nadasve pošten život, u čemu ga neće prestati slaviti, što je nekoć rečeno o Ezekiji.⁶¹ Radio je dobro i ispravno i istinito cjelovito održavajući kuću Gospodnju i usrećio se. Ako se usrećio, sretan je on kod Boga, jer njega pristigla na Nebo ne pogađa tuga zbog smrti, već slavu pronosi zbog pravde, već se veseli nagradi za vrlinu. Ako se usrećio, sretan je on među ljudima koji su ga zadržali u dugotrajnoj uspomeni. Podigao je sebi spomenike kroz djela koja će uvijek ostati na korist Crkve, na čast Mljetske kongregacije i na divljenje i uzor njegovim sugrađanima. Svršetak.”

⁶¹ Druga knjiga Ljetopisa 31, 21; 32, 32-33.

Kroz dva rukava retoričkoga tkanja

Već se na prvi pogled uočavaju sličnosti između dvaju govora po opsegu, kompoziciji, osnovnim porukama. Ovdje su izneseni po prijepisima iz knjižnice samostana Male braće u Dubrovniku,⁶² nastalima vjerojatno u 19. stoljeću. Kordićevo izlaganje bilo je nešto duže od Kalićeva; u rukopisu za približno dvije stranice. Usporedimo li ih s čuvenim govorom koji je u isto vrijeme održao Bernard Zamagna u čast Ruđera Boškovića,⁶³ koji je na devet stranica sadržavao i bilješke, koristit će procjena da je Zamagnin govor trajao 45 minuta.⁶⁴ Više nego dovoljno da se zadrži pozornost okupljenih, tim više što je latinski jezik u ono vrijeme ipak nalazio svoju svrhu prvenstveno u pisanom, a ne usmenom obliku: ovi su govori sastavljeni s glavnom nakanom da se čitaju, a ne slušaju.

Ako je Kalić svojim propovijedima pridonio bogatstvu jezika među pukom, kako su ocjenjivali poznavaoči njegova djela, ova latinska forma imala je mnogo čvršći, unaprijed zadan okvir i stoga ne čudi što je Kordić, na njegovu tragu, u svoj pogrebni govor za nadbiskupa Lazzarija uvrstio mnogo elemenata zapaženih u ranijem Kalićevu pozdravnu obraćanju. Već je početak isti, sa složenim odnosnim izrazom *Cum...tum*, navješćujući ovim gramatičkim rješenjem i sadržajni paralelizam kao značajku cijelog govora, tumačeći odnos između redovnika i nadbiskupa, moralnih vrednota i poslovne spretnosti, Crkve i države. Nadalje, u skladu s prastarim pravilima za dobre govornike, obojica su posegla za figurom *captatio benevolentiae*, formalno pridobivajući naklonost svoje publike hinjenom skromnošću i istim tvrdnjama da nisu dorasli temi koje su se prihvatili (kod Kalića “Saslušajte me naklona duha dok govorim, najbolji pastiru, najveći građani, i ako mnogo toga kažem manje skladno i manje fino, to pripišite mojem suhoparnom duhu. Radije priznajem da ja nisam dorastao temi, nego da tema nije dorasla meni,” a kod Kordića “...bojim se samo jednog, da meni ne zapadne govor koji bi bio dostojan tolikog pastira, dostojan tolike vaše svečanosti i očekivanja... Stoga, prije ohrabren vašom ljubaznošću, nego i najmanje potaknut svojom nevještošću, pokoravajući se preteškoj dužnosti, koliko mi sile dopuste,

⁶² Rukopis br. 221: 1-16, 1-18; rukopis br. 243: 33-46, 49-63. Rukopise je kataloški obradio Mijo Brlek, *Rukopisi Knjižnice samostana Male braće u Dubrovniku*, I. Zagreb: JAZU, 1952: 219, 241. Primjerak Kalićeva govora čuva se i u knjižnici samostana Sv. Dominika u Dubrovniku pod signaturom 37-III-1. Na dragocjeni rukopis, koji je 25 godina poslije održanog govora dotjerao sam autor, upozorio me gospodin Petar Marija Radelj i srdačno mu zahvaljujem.

⁶³ Taj govor u tiskanom obliku uvršten je također u zbirku latinskih govora koja je katalogizirana pod br. 221 u Knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku. Tiskovina ima 12 stranica (M. Brlek, *Rukopisi Knjižnice samostana Male braće u Dubrovniku*, I: 219).

⁶⁴ J. Lučić, »Posmrtno počasti Ruđeru Boškoviću u Dubrovniku.«: 171.

izvršit ću...”). Zaustavljajući se pak kod Lazzarijevih osobina, zajedno su izdvojili njegovu otvorenost i pristupačnost svima, dok je kod Kalića više puta istaknuta nadbiskupova dobrohotnost u Kordićevu izlaganju zamijenjena blagonakonošću i milosrđem prema siromašnima (uz vrlo važnu opasku “... potajno i šutke uzimao je od svoga, dajući u tuđu korist, da se ne bi otkrila ni slava dobročinitelja, ni ime i nužda tražitelja,” čime se ističe da je novčano pomagao potrebitima iz svih staleža). Lazzarijeva vještina gospodarenja, upravljanje materijalnim dobrima pojedinih samostana, zatim Mljetske kongregacije i napokon cijele nadbiskupije izmamila je kod obojice javno priznanje, kao što su na isti način zapazili da su Lazzarijeve vrline naprosto morale poslužiti široj zajednici (kod Kordića: “... tolika vrlina nije dopuštala da se krije među samostanskim zidovima, niti su to dopuštali oni koji su, brinući se za javno dobro, za zajedničku sreću svih građana i ures, nastojali da se najistaknutijem čovjeku dodijele znaci najveće časti”).

Kordić je nedvojbeno poznao Kalićev govor i vjerojatno ga koristio kao predložak za vlastiti rad. No, dok se Kalić više zadržao na općenitim razmišljanjima, koristeći Lazzarija samo kao povod da iznese vlastite poglede na moralne osobine cijelog dubrovačkog društva i na odnos između države i Crkve vrednovan i kroz kategoriju vremena, Kordić je sa svoje strane naglasio gotovo cjeloživotno poznanstvo s preminulim prelatom, stvarajući dojam kao da je začeto još u djetinjstvu (“... koliko god daleko može prodrijeti moj um u prostor minuloga vremena i mogu se prisjetiti njegova ranog djetinjstva, tražeći sve do tada, vidim da se već onda po svojoj prirodi i s mišlju kao učiteljicom istaknuo kao vođa”). Vješt retorički postupak, jer je Kordić u vrijeme Lazzarijeve smrti bio još relativno mlad čovjek,⁶⁵ pa njegovu odvažnost objašnjavamo temeljitom pripremom za ovaj govor, s težištem na razmatranju nadbiskupova osobnog života. Ma koliko da je, poput Kalića, i sam isticao prirodnu vezu između crkvene i svjetovne vlasti za koju se zalagao preminuli nadbiskup (“... najgorljiviji zaštitnik kanonskog i građanskog prava, učeći da se ništa od crkvene slobode neće narušiti niti umanjiti što s druge strane ne bude učvršćeno vlašću vladara i obranom i ugledom njegovih zakona”), bila je to za Kordića samo neizostavna figura, dio političkog bontona koji se zbog predstavnika državne vlasti nije smio zaobići. Uz ovo suptilno dodvoravanje vladajućim krugovima, s aluzijom na nadbiskupa kao samo

⁶⁵ Marko Kordić preminuo je četrnaest godina kasnije, a nadživjela ga je i majka Đive, koju je u oporuci napisanoj 15. srpnja 1806. imenovao glavnim nasljednikom. Raspolagao je priličnim imutkom, pa je ostavio dvije tisuće dukata za miraz nećakinji Mariji. Poslije majčine smrti nasljedstvo je trebalo pripasti Marijinu bratu, a Markovu nećaku Nikoli, pod uvjetom da Nikola do kraja njihova života s 50 dukata godišnje izdržava svoju majku Mariju i svoga oca, a Markova brata, Petra (*Testamenta Notariae*, dalje: *Test. Not.*, serija 10.1, sv. 90, f. 93v-94r, DAD).

jednog od podanika Republike, Kordić je i neposredno zahvalio vlastima što su pomogle klonuloj Kongregaciji i poduprle nadbiskupove napore da se ne utrne. Time je govor obogatio osobnom dimenzijom, stvorio je prisniji dojam, ojačan i činjenicom da se preminulome u pravilu obraćao osobnim imenom, ističući bliskost s njim. No, koliko nam je doista približio Grgura Lazzarija tijekom četrnaest godina upravljanja dubrovačkom Crkvom?

Čovjek o kojemu se govorilo: poduzetnik...

Kad se pregledaju portreti Lazzarijevih duševnih dobara, nameće nam se pitanje tko je zapravo bio ovaj čovjek? Što o njegovoj prirodi govore drugi sačuvani spisi? Već su crkveni povjesničari početkom 19. stoljeća na početku Lazzarijeve biografije upozorili da se radi o imućnom čovjeku: "rodio se u gradu 1713. godine,⁶⁶ kao sin časnih i prilično imućnih roditelja, Antuna Lazzarija i Katarine Bošković, dubrovačkih građana."⁶⁷ Dobro materijalno stanje budućeg nadbiskupa posvjedočeno je i podacima iz oporuke koju je, po pravilima Reda Sv. Benedikta, napisao u samostanu Sv. Jakova u Višnjici u svibnju 1731, kad se još kao osamnaestogodišnji mladić, pravim imenom Stjepan, pripremao položiti trajne zavjete.⁶⁸ Ostavio je po pola svoje imovine majci Kati i bratu Pavlu, uz odredbu da u slučaju njihove smrti nasljedstvo pripadne trima sestrama, redom Jeleni, Pauli i Mariji. Današnji čitatelj zaustavit će se na odredbi da svaki nasljednik smije uživati u nasljedstvu samo pod uvjetom da Grguru do kraja života plaća 12 dukata godišnje za njegove potrebe u redovničkom životu, a u protivnom materijalna dobra kojima raspolaže prelaze u posjed samostana Sv. Jakova. Unatoč navedenim, a poblize neodređenim poteškoćama pravne prirode, koje su navodno opterećivale nasljedstvo i onemogućavale redovitu isplatu predviđenih 12 dukata, Grgurov brat Pavao ipak je izvršavao svoju obvezu i bratu čak povećao prihod, o čemu je Grgur uredno izdavao priznanice.⁶⁹ Činjenica da je kao benediktinac ovisio

⁶⁶ Iako je u *Illyricum sacrum* navedena 1723. kao godina njegova rođenja, na temelju sadržaja njegove posljednje volje jasno je da je točna godina rođenja 1713, jer je oporuka datirana 1731.

⁶⁷ *Illyricum sacrum*, sv. VI: 281.

⁶⁸ *Test. Not.* sv. 78, f. 13r-15r.

⁶⁹ Pavao Lazzari prikupljao je oporučne legatue u korist Sv. Marije Velike kao izvršitelj (*exactor Sanctae Mariae Maioris*), u kojem se svojstvu navodi na kraju više oporuka iz druge polovice 18. stoljeća. U društvu svećenika Đura Bettere posjetio je više gradova na Apeninskom poluotoku 1750, zalazeći u kulturne i znanstvene krugove. To putovanje Bettera je opisao u dnevniku, kojemu se ne pridaje veća književna vrijednost. Vidi: Miroslav Pantić, »Rukopisi negdašnje biblioteke Bizaro u Historijskom institutu u Dubrovniku.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962): 567-568.

o novčanoj potpori svoje obitelji govori o lošem materijalnom stanju Mljetske kongregacije koja je jedva izdržavala i tako malobrojnu redovničku zajednicu, ali i o Grgurovim osobnim potrebama. Premda je bilo redovnika koji su računali sa znatno većim sredstvima,⁷⁰ ipak su prevladavali oni drugi, i vlastela i pučani, čija su očekivanja bila mnogo skromnija.⁷¹ Zadovoljan bratovom revnošću, Grgur, tada već kao predsjednik Mljetske kongregacije, nije 1775. želio prihvatiti ponuđeni dar kada se Pavao htio odreći znatnih dobara u njegovu korist.⁷²

Arkandeo Kalić je u pozdravnom govoru naglasio njegovu dugu i plodnu karijeru u habitu Benediktinskog reda, što su zajedno prepoznali i vlasti Republike i papa Pio VI.⁷³ Kao što ne bi mogao postići najvišu sakralnu čast u Dubrovniku bez suglasja Sv. stolice i Senata Republike, tako se na paralelnim kolosijecima, u benediktinskom okružju i među dijecezanskim klerom, odvijao njegov pastoralni rad. Sam njegov izbor za nadbiskupa bio je uvjetovan zahtjevom Senata da zadrži ključno mjesto u Mljetskoj kongregaciji.⁷⁴ Ova

⁷⁰ Iz lipnja 1741. potječe oporuka Benedikta Gozze, napisana pošto je 11 mjeseci ranije stupio u Red Sv. Benedikta kao iskušenik. Nasljednicima je proglasio svoju braću Mata i Nikolu, sinove Ivana Luke, uz zahtjev da u roku od godinu dana pošto položi trajne zavjete oroče u Veneciji 300 mletačkih dukata, kako bi se njemu do kraja života plaćalo stotinu dubrovačkih dukata godišnje. Poslije njegove smrti glavnicu će pripasti nasljednicima, a prihod od kamata koji se ne iskoristi pripast će Kongregaciji (*Test. Not. sv. 77, f. 106r-107v*).

⁷¹ Primjerice, Grgurov subrat, vlastelin Alfons Melkior Bucchia, uoči polaganja trajnih zavjeta u Sv. Jakovu napisao je oporuku u lipnju 1741. To je dokument mnogo kraćeg sadržaja od Grgurove posljednje volje i jednostavno svu imovinu kojom raspolaže ostavlja ocu, Sekundu Đurovom, čijoj brizi ujedno povjerava svoga brata Baltazara i sestru Maru (*Test. Not. sv. 77, f. 86r-v*). Lujo Dubravica, uoči polaganja trajnih zavjeta, napisao je oporuku u Sv. Jakovu 8. prosinca 1753, također ostavljajući svu imovinu ocu Jakovu, bez ikakvih potankosti (*Test. Not. sv. 79, f. 10r-v*).

⁷² Radilo se o imanju na granici Astareje te o vlasničkom udjelu u brodovima i u novčanim potraživanjima. Kada je istu ponudu poslije Grgura odbila i njihova sestra Jelena, dobra su pripala Pavlovoj nećakinji, a Jeleninoj kćeri Niki Milli Bošković, udatoj za Ivana Facendu. Na njegov je zahtjev tekst Pavlove darovnice, prvotno sastavljen u Veneciji 14. ožujka 1775, registriran u dubrovačkom Notarijatu 22. travnja 1777. (*Diversa Notariae*, serija 26, sv. 144, f. 30v-32v a tergo, DAD). Valja dodati da je baš Ivan Facenda kao državni tajnik dobio ugodan zadatak da u ime Senata službeno izvijesti opata Grgura Lazzarija da je izabran za novog nadbiskupa (*Cons. Rog. sv. 186, f. 127v*).

⁷³ Njegov je uspon započeo na poticaj tadašnjeg nadbiskupa, franjevca Angela Franchija, i vizitatora lokrumskog samostana Sv. Marije, oca Giovannija Giralberta Beccarije. Kada su prepoznali vrline mladoga redovnika, 1741. su ga preporučili rimskoj Kongregaciji biskupa i redovnika, koja ga je tada postavila za priora samostana na Sv. Andriji. Poslije šesnaest godina uspješnoga rada postao je opat Sv. Marije na Mljetu 1757, a deset godina kasnije, 1767, predsjednik Mljetske kongregacije (*Illyricum sacrum*, sv. VI: 281).

⁷⁴ Kad mu je 25. listopada 1777. posuđeno 400 dukata za putovanje u Rim, istom je prilikom odlučeno da knez i Malo vijeće u pismu B. Stayu zatraže da novi dubrovački nadbiskup ostane predsjednik Mljetske kongregacije, ili da barem zadrži nadzor nad upravom dobrima Kongregacije (*Cons. Rog. sv. 186, f. 142r-v*). To pismo B. Stayu napisano je 10. studenog 1777, kada se Lazzari upravo zaputio preko Jadrana (*Lettere di Ponente sv. 107, f. 108r-v*).

neobična okolnost izazvala je Kalićevo kurtoazno čuđenje (“Čudno je, dakle, da te po treći put, unatoč zakonu i prastarom običaju, uz najveći ugled kojim raspolaže u Crkvi, na čelo mljetskim redovnicima apostolskom poveljom postavio rimski papa koji se tako daleko nalazi, koji te nikada nije vidio, koji je pred očima kršćanskoga svijeta zauzet najvećim i najtežim poslovima i brigama”), ali doista nije bilo boljega rješenja za gotovo opustjelu Mljetsku kongregaciju. Posljednji put pokušalo se s njenom temeljitom reformom u studenom 1741. kroz “Odredbe za Mljetsku kongregaciju u Dubrovačkoj Republici,” koje je potpisao i don Grgur Lazzari, tada kao prior Sv. Andrije.⁷⁵ Marko Kordić je čak više govorio o Lazzariju kao redovniku nego kao nadbiskupu, hvaleći ga kao obnovitelja Kongregacije i u materijalnom i u duhovnom smislu, uz brigu za odgoj i poduku novih redovnika i ocjenu da je Lazzari shvatio “da ona nipošto neće preživjeti bez novog izbora učenika.”⁷⁶

Zasluzeno je hvaljen i njegov rad na obnovi dubrovačke Crkve u cjelini, čega se prihvatio na samom početku svoga pontifikata. Još prije nego što je Kalić održao pozdravni govor Senat je odobrio Lazzarijevu želju da se obnovi nadbiskupska palača, o čemu je Malo vijeće trebalo iznijeti odgovarajući plan savjetujući se s graditeljima, stolarima, kovačima.⁷⁷ Odlučujući o financijskoj potpori zahtjevnome projektu, Senat je vodio računa i o prihodima nadbiskupije, koje je trebalo konsolidirati. Lazzari je vlastitim sredstvima podigao dva mramorna oltara u dubrovačkoj katedrali, na što se Kordić također osvrnuo, kao i na uređenje nadbiskupske palače. U svom govoru ponosito je dobio: “Sama palača, opljačkana i prezrena, sada, zahvaljujući Grguru, blista i uljepšava je toliko mnoštvo ukrasa... koje je mramorne oltare smjestio u katedrali, plaćene vlastitim novcem, izrađene divnom umješnošću i raznovrsno obogaćene. U istoj ovoj crkvi Sv. Jakova može se vidjeti pregolemo, tako silno mnoštvo ukrasa, predragocjeno sveto posuđe, koje je darežljivost našega Grgura stekla, našla, nabavila za najveći ukras Božje časti. Zato, iako je ova crkva nijema i bez duha, čini se ipak da osjeća i da se veseli, jer ju je njezin sin i pastir tako fino ukrasio.”

⁷⁵ *Diversa Notariae* sv. 142, f. 56r-62r, *tergo*. O tome iscrpno Relja Seferović, »Crkva iza Dvora. Kroz povijest dubrovačke Crkve 18. stoljeća u pratnji Serafina Marije Cerve«, u pripremi.

⁷⁶ Papa Pio VI. je svojim ukazom 3. srpnja 1779. imenovao nadbiskupa Lazzarija učiteljem novaka Mljetske kongregacije (*Illyricum sacrum*, sv. VI: 283).

⁷⁷ *Cons. Rog.* sv. 187, f. 17v-18r, f. 27r-v, f. 51v-52r. Također: Katarina Horvat Levaj, »Nadbiskupska palača - zaboravljeni spomenik dubrovačke barokne arhitekture.«, u: *Sic ars deprenditur arte. Zbornik u čast Vladimira Markovića*, ur. Sanja Cvetnić, Milan Pelc, Daniel Premerl. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009: 279, 286.

Sve se to, doduše, odvijalo na nadbiskupov poticaj, ali zadnju je riječ uvijek imao Senat, tim više što su razni građevinski zahvati za koje se zalagao nadbiskup Lazzari nemalo opterećivali državnu blagajnu, koja je ipak snosila najveći teret. Primjerice, pošto je krajem lipnja 1779. Senat formalno dopustio nadbiskupu da sagradi mramorni oltar u katedrali u čast Bogorodice,⁷⁸ mjesec dana kasnije je odlučeno da prokuratorima Sv. Marije, u svojstvu državnih činovnika zaduženih za nadzor nad svjetovnim pitanjima u životu jedne crkvene ustanove, daju nadbiskupu 600 dukata za gradnju spomenutog oltara. Predviđeno je i osiguranje od gubitka: u slučaju nadbiskupove smrti, pozajmljeni iznos morali su državnoj blagajni vratiti sami prokuratorima, i to od sredstava koja su redovito dodjeljivana katedrali. Nadbiskup je zajam morao vraćati prokuratorima Sv. Marije u godišnjim ratama, u gotovini ili kroz potvrde glavnog graditelja. Rok za otplatu zajma bio je do kraja 1781.⁷⁹ Na isti se način postupilo dvije godine kasnije, kada je u kolovozu 1783. prokuratorima Sv. Marije povjereno da se obrate nadbiskupu radi gradnje novog oltara u katedrali, i to “na isti način i s istim obvezama i uvjetima kako se postupilo prilikom izrade oltara Bogorodice.”⁸⁰ Budući da to nije bio kraj radova u katedrali,⁸¹ Senat je nastojao što više umanjiti državne izdatke, prenoseći ih na teret Crkve. Tako je sredinom travnja 1785. usvojen plan o prihodima katedrale u osam točaka, koji su na zahtjev Senata podnijeli prokuratorima Sv. Marije.⁸² Izrada plana motivirana je ocjenom da su porasli prihodi katedrale i da je stoga potrebno rasteretiti državnu blagajnu, smanjujući pomoć prvostolnici Republike. Tada je odlučeno da će se adventske i korizmene propovjednike ubuduće plaćati samo od prihoda katedrale, dok su glazbenici, orguljaš i gudači, trebali primati dvije trećine plaće od prihoda katedrale, a trećinu od prihoda crkve Sv. Vlaha. Na teret katedrale palo je i financiranje bratovštine Presvetoga Sakramenta i nabava svijeća. Prokuratorima katedrale su na kraju trogodišnjeg mandata bili dužni podnijeti izvještaj Senatu na prvoj sjednici u lipnju.

Iako se njegovo ime nije spominjalo uz sve ove odluke, jasno je da je nadbiskup Lazzari imao neposredan uvid u nastale promjene, a moguće je da ih je doživljavao

⁷⁸ Prihvaćeno većinom glasova 21:8 (*Cons. Rog.* sv. 188, f. 58r-v). Oltar je opisao Ante Dračevac, *Dubrovačka katedrala*. Zagreb: Privredni vjesnik, 1988: 31-32.

⁷⁹ *Cons. Rog.* sv. 188, f. 69v-70r.

⁸⁰ *Cons. Rog.* sv. 191, f. 146r.

⁸¹ Građevinski zahvati tekli su i dalje, pa je 15. prosinca 1787. prokuratorima Sv. Marije pozajmljeno 1.480 dukata za otplatu preostalih troškova za novu menzu velikog oltara i za krstionicu. Morali su vratiti zajam od prvih prihoda koje će dobiti iz Beča (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 130r).

⁸² *Cons. Rog.* sv. 193, f. 69v-71r.

čak kao lasku, s obzirom da su prihodi katedrale uvećani baš tijekom njegova pontifikata. Ipak, materijalna dobra kojima je osobno raspolagao poslije smrti pripala su Mljetskoj kongregaciji, a ne nadbiskupiji, i to opet po odluci ažurnih državnih vlasti. Ne čudi što je, netom poslije njegove smrti, Senat odlučio provjeriti sve izdatke. Na sjednici Maloga vijeća na kojoj su izabrani članovi počasnog odbora za posljednji ispraćaj nadbiskupa, održanoj 9. siječnja 1792, dan poslije njegove smrti, izabrani su i ekonomski Lazzarijevih pokretnih dobara, svećenik Nikola Bani te Ivan Dimitri i Nikola Šodrnja.⁸³ U utorak 28. veljače 1792. odlučeno je da novac i predmeti spomenuti u dokumentu pronađenu poslije Lazzarijeve smrti pripadnu Mljetskoj kongregaciji. Kako je precizirano, pronađenih 350 mletačkih zlatnih dukata, 180 dubrovačkih dukata te prihod od prodaje bisera prokurator Kongregacije moraju oročiti uz godišnju kamatu u korist Kongregacije, a druge vrijednosti spomenute u spisu također treba predati Kongregaciji.⁸⁴ Složimo se s porukom iz Kordićeva govora: “Ovome jednome divite se više od ostaloga, slušatelji, a to je da je on sam u tolikom obilju materijalnih dobara bio s malim zadovoljan, zato da se ne pokaje ako bi u budućnosti nešto uzmanjkalo ne njemu, nego potrebama obnovljene Kongregacije. Sama je sebe i svoj rad, naime, zavjetovao njezinoj koristi.”

... i upravitelj Crkvom

Višedesetljetno iskustvo upravljanja benediktinskim samostanima i cijelom Kongregacijom predstavljalo je veliku preporuku kandidatu za mjesto dubrovačkog nadbiskupa. Istina je da su vlasti Republike smatrale tu odliku vrlo značajnom i prilikom izbora prethodnih pastira,⁸⁵ a imala je svoju težinu i u ovo vrijeme, kada je nadbiskupova samostalnost u odlučivanju gotovo zamirala čak i u formalnim okvirima. Ipak, baš su tijekom Lazzarijeve uprave riješena pojedina sporna pitanja koja su stoljećima remetila odnose između crkvene i svjetovne vlasti. Nesumnjivo se pritom osjetio i njegov osobni doprinos.

⁸³ *Cons. Min.* sv. 109, f. 202r.

⁸⁴ *Cons. Rog.* sv. 199, f. 42r.

⁸⁵ Početkom 18. stoljeća srdačno je dočekan prelat Tommaso Antonio Scotti, koji je postao dubrovačkim nadbiskupom poslije dugogodišnje vikarske službe u pavijskoj Crkvi, što su izdvojili u pismu tadašnjem predstavniku Republike pri Sv. Stolici, Francescu Parensiju (*Lettere di Ponente* sv. 46, f. 13v-14r). Dominikanac Rajmund Gallani preuzeo je dubrovačku Crkvu 1722. neposredno po završetku dužnosti vikara latinske patrijaršije u Carigradu i zatim naslovnog nadbiskupa Ankare, te apostolskog vizitatora egejskih otoka.

a) *Administrativna pitanja: gradske župe*

U vrlo nemirnim vanjskim prilikama koje su obilježavale razdoblje pontifikata nadbiskupa Grgura Lazzarija konačno je provedena jedna od temeljnih unutrašnjih promjena u životu dubrovačke Crkve. Riješeno je pitanje koje se postavljalo još od vremena Tridentskog koncila sredinom 16. stoljeća: pitanje uspostave gradskih župa. Na sjednici Senata 28. travnja 1785. usvojene su prve točke opsežna zakonskog prijedloga kao dijela plana koji su po ovlasti Senata od 15. ožujka iste godine sastavili rizničari Sv. Marije Velike.⁸⁶ Naglašeno je da su u suradnji s nadbiskupom uređene četiri zasebne gradske župe. Svaka od njih trebala je imati svoga župnika i župnu crkvu, koja će uživati sve povlastice poput drugih župnih crkava na širem dubrovačkom području. Prva župna crkva bila je crkva Presvetoga Trojstva u Pustijerni, ili Gospa od Karmena, a župa je obuhvaćala sve kuće do ulice Sv. Vita, protežući se do Place. Druga je bila župa od ulice Sv. Vita do samostana Sv. Klare, s crkvom Svih Svetih kao župnom crkvom. Treća župna crkva bila je crkva Sv. Nikole, a župa je trebala obuhvatiti "sve kuće od Vrata od Ploča do crkve Sv. Petra, Lovra i Andrije." Napokon, za četvrtu je župu prihvaćeno "neka se protegne do samostana Sv. Frana i neka joj (župna) crkva bude crkva Gospe od Sigurate." Svaki župnik morao je krstiti svoje župljane u katedrali i bio je obvezan što točnije voditi župne knjige krštenih i umrlih.⁸⁷

Otpori rješavanju i dalje su postojali. Ove su točke prihvaćene s malom većinom glasova, u omjeru 17:15 i 18:15 za prva dva prijedloga, dok je samo treći, koji je izbjegavao promjene i predviđao da krstionica i dalje ostane samo u katedrali i da se u župnim crkvama ne dijele sakramenti krštenja, prihvaćen izrazitom većinom od 20:12. Stoga ne čudi što je plan o uređenju gradskih župa konačno prihvaćen tek 10. lipnja 1786, više od godinu dana nakon podnošenja prvog prijedloga Senatu. Obuhvaćao je čak 21 točku, kojima je potanko razmotreno mnoštvo pitanja o novouvedenom crkvenome ustroju, u svemu naglašavajući čvrsti državni nadzor. Određeno je da župnici moraju nositi naslov običnih dožupnika (*di*

⁸⁶ *Cons. Rog.* sv. 193, f. 76r-77r.

⁸⁷ Iz ovoga detalja o matičnim knjigama vidi se kako se postupno razvijala politička doktrina Senata u odnosima s Crkvom: dok se među uzrocima za težak spor s nadbiskupom Girolamom Matteuccijem u drugoj polovici 16. stoljeća našlo i izbjegavanje državnih vlasti da dopuste vođenje matičnih knjiga, dvjesto godina kasnije sam je Senat zahtijevao da se te knjige vode što točnije. O sukobu s Matteuccijem i drugim previranjima u to vrijeme: Kosto Vojnović, »Crkva i država u Dubrovačkoj Republici. Prvi dio.« *Rad JAZU* 119 (1894): 47, 93-112, s iscrpnim navodima iz primarnih izvora.

semplici v[ice]parochi),⁸⁸ a “u slučaju lošeg ponašanja” Senat ih je, u suradnji s nadbiskupom, mogao smijeniti. Izbor župnika uvijek je bio u nadležnosti Senata, a izabrane potom predlaže nadbiskupu radi izrade potrebnih bula. Župnikom ne može postati nijedan svećenik mlađi od 40 godina. Svaki od njih može imati jednog vikara (*coadiutore*), kojega također imenuje Senat, s očekivanjem da naslijedi župnika. Vikari se potom predstavljaju nadbiskupu, a ne smiju biti mlađi od 32 godine. Vikare se bira u skladu s njihovom sposobnošću, poštenjem i navadama (*capacità, probità e costumi*).

Osobita pažnja posvećena je materijalnim pitanjima, prihodima i statusu župnika. Naglašeno je da ni župnici ni vikari ne smiju primati oporučna nasljedstva niti smiju biti izvršitelji oporuka. Svaki od njih, predstavljen nadbiskupu, morat će prisegnuti dodirnuvši grudi, po svećeničkom običaju, da neće primiti nikakvo materijalno dobro od umirućih iz svoje župe. Od toga se pravila izuzimaju samo rođaci koji bi im htjeli nešto ostaviti. Osim toga, i župnici i vikari moraju prisegnuti da neće biti ni svjedoci na ostavinskim raspravama (*nei testamenti nuncupativi dei moribondi*). Župnici su imali niz obveza. Bili su dužni neprekidno pomagati umirućima, posjećivati siromahe i bolesnike, brinuti o navadama i ponašanju svojih župljana, svake nedjelje priređivati kateheze, redovito boraviti u svojim crkvama, i to osobito prilikom blagdana, da olakšaju ispovijedi i da narodu prenesu Riječ Božju, također slaviti svete mise i vršiti druga pobožna djela sukladno svome položaju. Župnici i vikari nisu smjeli prenočiti izvan Grada, ukoliko im to prethodno ne bi odobrili nadbiskup i Malo vijeće. Nisu mogli imati kapelaniju niti bilo koju drugu obvezu koja bi ih odvušla od njihove župničke službe. Za naknadu župnicima, od svećeničke bratovštine Sv. Petra zatražit će se da svakome dodijeli cjelodnevnu slobodnu misu.⁸⁹ Župnici će primiti sve uobičajene prihode od krštenja, vjenčanja, pogreba i drugog, koje su dosad ubirali gradski klerici. Osim toga, godišnje će primiti 100 dukata i jedan groš iz

⁸⁸ Kako je istaknuo S. M. Cerva 1744, “U gradu nema drugih župnih crkava osim katedrale, te nema drugog župnika osim samog nadbiskupa. Skrb za duše, koju su nekoć u Dubrovniku proizvodili svi svećenici bez razlike, sad je spala na osam podžupnika koje po svojoj volji postavlja i razrješava sam nadbiskup” (S. M. Cerva, *Prolegomena*: 427). U ovoj se odluci Senata zadržalo stari izraz, “dožupnici” (*viceparochi*), unatoč značajnim promjenama u organizaciji Crkve i boljem statusu samih župnika.

⁸⁹ Imućni građani su u oporukama često ostavljali novčana sredstva za mise zadušnice, a iznosi su bili različiti. Slično je bilo i s ustanovama: lokrumski je benediktinski samostan 1783. godine potrošio 311 dukata i 32 groša za 202 mise, kao i za odjeću redovnicima i pomoćnicima (J. Lučić, »Gospodarske prilike lokrumskog samostana potkraj XVIII. stoljeća.«: 161).

sredstava koja će se kasnije odrediti. Ako se župnikom imenuje svećenik koji nije član svećeničke bratovštine Sv. Petra, javit će se bratovštini da ga odmah učlani.⁹⁰

U procesijama i drugim crkvenim službama župnici će imati prednost pred cijelim klerom i mjesto će im biti odmah poslije kanonika. Senat pridržava pravo da im dodijeli još neku počast, kako bi se potaknulo svećenstvo da prihvaća tako tešku službu. Vikari će primati 30 dukata i jedan groš godišnje od gospode rizničara i drugih upravitelja svjetovnih bratovština u državi, kako odluče rizničari. Kad vikari dobiju potvrdu od nadbiskupa i od svog župnika da su deset godina pohvalno vršili svoju službu, javit će se svećeničkoj bratovštini Sv. Petra da ih primi u članstvo. Ako je u nekoj od četiri župne crkve sjedište neke laičke bratovštine, poslije smrti sadašnjih kapelana navedeni župnici moraju postati njeni kapelani i imati sve prihode koji su uobičajeno dodijeljeni kapelanima bratovštine. Predviđeno je da godišnji prihod gradskih župnika iznosi 400 dukata, a vikara 120 dukata.⁹¹

Dok je pitanje financiranja četiriju gradskih župa bilo načelno dobro riješeno, na zadovoljstvo klerika, župnici iz okolnog područja teško su se borili s neimaštinom i nerazumijevanjem središnjih državnih organa da im priteknu u pomoć. Sredstva iz kojih se izdvajalo za njihove potrebe bila su prikupljena u Zakladi Kristovih siromaha (*Bursa pauperum Christi*), odakle se redovito pomagalo i druge klerike u nevolji, nadasve Malu braću.⁹² Na temelju sačuvanih molbi nameće se zaključak da su seoski župnici tražili pomoć prilikom kapitalnih izdataka, obnove ruševnih objekata, a mnogo rjeđe za osobne potrebe. Tako je, primjerice, župniku Petru Kvestiću iz Ponikava 14. ožujka 1789. odobreno 200 dukata za obnovu župnog doma,⁹³ župniku Petru Kristoviću u Kliševu su 7. travnja iste 1789. uvećani redoviti godišnji prihodi od 90 dukata za dodatnih 16, koliko mu je trebalo da nabavi konja radi lakšeg obilaska župe,⁹⁴ a župljanima Banića je 17. prosinca 1789. doznačena

⁹⁰ O posebnoj povlastici koju je klericima donosilo članstvo u svećeničkoj bratovštini Sv. Petra govori i predviđena nagrada onima koji su služili kao privatni učitelji mlade vlastele. Na sjednici 8. srpnja 1789. predloženo je da se u bratovštinu prime svi svećenici koji su četiri godine pohvalno služili kao učitelji mladih u vlasteoskim kućama i o tome priložili potvrdu Malog vijeća, s obvezom da nastave istu službu deset godina, ili će izgubiti članstvo u bratovštini. Pravilo o deset godina službe ne bi se primijenilo ako im vlastela daju potvrdu da su dobro služili. Usvajanje ove odluke u Senatu ipak je odloženo (*Cons. Rog.* sv. 196, f. 150r-v).

⁹¹ Trebalo je još točno odrediti koliki će udio pritom snositi Crkva, što je rješavano kasnije.

⁹² Od velikog potresa 1667. pa do kraja 18. stoljeća zabilježene su brojne molbe nekolicine gvardijana Male braće za novčanu pomoć, ne samo za obnovu ruševnih objekata, već i za nabavu najnužnijih namirnica.

⁹³ *Cons. Rog.* sv. 196, f. 77v.

⁹⁴ *Cons. Rog.* sv. 196, f. 98v-99r.

pomoć od 250 dukata za obnovu župne crkve.⁹⁵ Pri ovim odlukama Senat je uvijek razmatrao i tko je župnik u dotičnoj župi, s prirodnim pitanjem kako surađuje sa svojim župljanima. U iscrpnijoj molbi župljana Zaton 20. veljače 1788. navedeno je da selo ima 40 kuća, od kojih svaka plaća župniku 15 groša godišnje, a za prihode su koristili i legat iz oporuke Ivana Nikolina Palmote u korist siromaha. Zbog bolesti župnika Markovića, koji se povukao u kuću na Pilama, Senat je zamoljen da im pošalje novoga. Na to je odlučeno da se rizničari Sv. Marije Velike dogovore s nadbiskupom o dolasku novog župnika u Zaton, s plaćom od 120 dukata godišnje. Razliku između prihoda župe i predviđene plaće trebali su nadoknaditi rizničari iz Zaklade Kristovih siromaha. Odlučeno je i da će se plaćati 20 groša dnevno svećeniku koji će na mjesec dana otići u Zaton dok se ne imenuje novi župnik.⁹⁶ Župniku na Koločepu pak slala se redovita godišnja potpora od 36 dukata iz iste Zaklade, što je upozoreno sredinom ožujka 1789.⁹⁷ Krajem ožujka 1785. usvojena je molba stanovnika Korita na Mljetu da se uredi župna crkva,⁹⁸ a u travnju 1786. plaćeno je 150 dukata za sveto posuđe za župnu crkvu u Stonu od sredstava Zaklade Kristovih siromaha. Ujedno je od stonskog biskupa zatraženo da tamošnjem župniku osigura smještaj.⁹⁹

U svim ovim odlukama nećemo naći Lazzarijevo ime, ali nadbiskup je aktivno nastojao pomoći svome stadu suočenom s nevoljama, i to katkad neposredno, novčanim darovima, što je pohvaljeno prilikom njegova ispraćaja, a katkad i predanim pastirskim radom. U tu sliku uklopio se njegov pastirski pohod na otok Šipan, koji je, po zapažanju povjesničara s početka 19. stoljeća, dotad punih sedamnaest godina mučen nerodicom i olujama, uz pojavu raznih štetočina. Stanovništvo je toliko stradalo da je posumnjalo da pati zbog nečije kletve. Uputivši kao prethodnike dvojicu svećenika koji su narodu učvrstili klonulu vjeru katehetskima radom i propovijedima, nadbiskup Lazzari osobno ih je razriješio grijeha i donio im papinsku povelju. Na Šipanu je naredio trodnevni post i molitvu, a zatim je po otoku rasuo sveti prah donesen iz Rima, da otjera zle sile.¹⁰⁰ Zlatne riječi utjehe pale su na plodno tlo, zahvaljujući pastiru i njegovim pomoćnicima, no odnosi među njima nisu uvijek bili besprijekorni.

⁹⁵ *Cons. Rog.* sv. 196, f. 199r-v.

⁹⁶ *Cons. Rog.* sv. 195, f. 153v-155v.

⁹⁷ *Cons. Rog.* sv. 196, f. 85r.

⁹⁸ *Cons. Rog.* sv. 193, f. 50v-51r.

⁹⁹ *Cons. Rog.* sv. 194, f. 42v-43r.

¹⁰⁰ *Illyricum sacrum*, sv. VI: 284.

b) Nadzor nad klerom

Među zatomljenim vrlinama nadbiskupa Lazzarija, koje su se govornici tek ovlaš dotakli, bila je strogost. Unatoč hvalevrijednim i više puta isticanim osobinama da saslušati, posavjetuje i pomogne, bez strogosti i odlučnosti nesumnjivo ne bi proveo desetljeća na ključnim položajima u Benediktinskom redu na teritoriju Republike, kao ni relativno dug i uspješan pontifikat. Čvrsta ruka kojom je vodio svoje poslove bila mu je zaštitni znak, ma koliko da je na nju navukao rukavicu ljubavnosti i blagosti. U odnosima s državnim vlastima nije mogao nametati svoje mišljenje, ali su zato njemu podređeni klerici znali iskusiti i drugu stranu, kad nije bio toliko krotak i blag, osobito u prilikama kad je uživao povjerenje državnih organa. Tako je odlučeno da knez mora dati nadbiskupu svjetovnu moć (*il pubblico braccio*) svaki put kad mu se nadbiskup obradi sa zahtjevom da se nekog klerika zatvori, a da ga knez pritom ne pita zašto ga lišava slobode.¹⁰¹

Dominirali su ipak slučajevi kad se jedva prikriveno zahtijevalo od nadbiskupa da državnim vlastima preda klerike za koje se sumnjalo da su počinili razne prekršaje, pa Senat nije zazirao ni od povrede prava na crkveno utočište.¹⁰² Manje radikalno istupili su protiv svećenika Miha Nikolića, kojemu je zabranjeno baviti se odvjetničkim radom. Senat je 22. siječnja 1782. javio nadbiskupu da bi bilo “na javno zadovoljstvo” da zabrani Nikoliću da bude zastupnik i odvjetnik u crkvenim i svjetovnim parnicama (*nelle cause ecclesiastiche e secolari*). Ujedno je službenicima državnog notarijata i kancelarije naloženo da ga

¹⁰¹ *Cons. Rog.* sv. 188, f. 58r-v. Ima, dakako, primjera kad se Senat znao zauzeti u korist svećenika koje je Lazzari htio ukloniti, poput koločepskog župnika krajem ožujka 1789. Zatraženo je od nadbiskupa da ga ne ukloni s tadašnjeg položaja, a ako se na to ipak odluči, njegov nasljednik nije smio biti mlađi od 30 godina, niti ga je nadbiskup mogao izabrati među klericima koji su privatno podučavali mladu vlastelu (*Cons. Rog.* sv. 196, f. 85v-86r).

¹⁰² Poslije požara u Zatonu u kasno proljeće 1781. istraga je povjerena senatskom povjerenstvu, s odlukom da krivca neće zaštititi ni crkveni imunitet, a smjelo se i privesti klerika. Od nadbiskupa se zatražilo da imenuje osobu koja će pomoći u kaznenom postupku (*Cons. Rog.* sv. 189, f. 207r-v). Ishod istrage ovdje nije preciziran. U siječnju 1782. zatraženo je pak da se uhvati svećenik Cvijeto Tvrdiša i kazni na 40 ili 60 dana zatvora u jednoj od tri tamnice od mora u Kneževu dvoru (*Cons. Rog.* sv. 190, f. 10r-v). Ipak, Senat je dva mjeseca kasnije odlučio da će ga pustiti iz zatvora kad prođe samo jednu noć u tamnici i pismeno zamoli Malo vijeće za milost, a ujedno su ga preporučili nadbiskupovoj milosti (*Cons. Rog.* sv. 190, f. 79v-80r). Krajem srpnja 1785. zatraženo je pak izručenje svećenika Petra Grmoljeza, optužena za zločin protiv države. Odlučeno je da će ga nasilno izvući iz crkve, gdje je potražio utočište, i onda zatočiti u nekoj od tvrđava, formalno kao crkvenoga zatvorenika, dok ne stigne pravorijek iz Rima (*Cons. Rog.* sv. 193, f. 141v, f. 143v-144r).

ne smiju primiti ni za čijeg zastupnika ni odvjetnika.¹⁰³ U ovom svjetlu nimalo ne čudi zahtjev vlasti da se zabrani čitanje papinske bule *In coena Domini*, na kojoj se u 18. stoljeću temeljio crkveni imunitet u odnosima sa svjetovnim krugovima.¹⁰⁴ Od nadbiskupa je početkom travnja 1782. zatraženo da ubuduće dade izostaviti čitanje teksta te bule na Veliki Četvrtak,¹⁰⁵ a Senat je u lipnju iduće godine regulirao crkvene blagdane, ne želeći objaviti papinske dekrete o njihovu smanjenju.¹⁰⁶ Za sve ove korake postojalo je jedno općenito opravdanje: nužna zaštita državnih interesa.¹⁰⁷ Nadbiskupu na utjehu, pod istom je načelnom izlikom odbijeno izvršenje posljednje volje Savina Luke Pozza da se od njegovih oporučnih dobara podigne privatna banka pod imenom *Monte Savino Pozza*. Senat ju je odbacio uz tvrdnju da je “ta raspoložba protivna duhu naših zakona i statuta, slobodi i dobrom uređenju republikanske vlasti, jer bi upravitelji zaklade mogli ulagati u nekretnine u našoj državi, pa bi s vremenom njihovi prihodi narasli toliko da bi ugrozili državu.”¹⁰⁸

Govoreći o ovakvom shvaćanju državnih interesa, na prvom se mjestu, poslije gospodarskih i političkih, nameće nadzor nad slobodom mišljenja. Stoga je posve prirodno da su baš u ovom razdoblju potanko razrađena pravila državne cenzure. Ako je jasno da je dolazak prvog tiskara u Grad, Carla Antonija Occhija, bio povezan sa željom vlasti da reformira dubrovačko školstvo poslije privremena utrnuća Družbe Isusove 1773,¹⁰⁹ još je jasnije zašto se njegov uspješni osnutak

¹⁰³ *Cons. Rog.* sv. 190, f. 12v-13r. Drugi su svećenici mirno radili u državnoj službi. Tako je svećeniku Rafaelu Šariću 18. lipnja 1789. doznačeno 50 dukata kao naknada za vrijeme provedeno u državnoj službi u Tajništvo. Odlučeno je da će ubuduće za svoj rad primati 50 dukata godišnje (*Cons. Rog.* sv. 196, f. 137r).

¹⁰⁴ Nastala u drugoj polovici 16. stoljeća, a konačno uobličena 1627. u vrijeme pape Urbana VIII, bula “Na večeru Gospodinovu” predviđala je kaznu izopćenjem za niz protucrkvenih prijestupa, nadasve pravne naravi, pa je stoga bila predmetom razmatranja i državnih teologa Dubrovačke Republike. Vidi: Relja Seferović, »*Dubia et consulta*. Mišljenja državnih teologa Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010): 272.

¹⁰⁵ *Cons. Rog.* sv. 190, f. 79r.

¹⁰⁶ Zapisnici sa sjednica Senata održanih 12. i 25. lipnja 1783. (*Cons. Rog.* sv. 191, f. 88v, f. 101v-102r).

¹⁰⁷ Tako je 26. travnja 1781. dano na znanje nadbiskupu da Senat apsolutno ne kani dopustiti da se provede poznata rimska bula, jer je štetna državnim pravima (*essendo la medesima pregiudiziale ai nostri diritti*) (*Cons. Rog.* sv. 189, f. 161r).

¹⁰⁸ Zaključak iznesen tijekom iscrpne rasprave (*Cons. Rog.* sv. 190, f. 110r-115r). Također: Dragoljub R. Živojinović, »*Monti di Pietà di Ragusa*: prilog proučavanju dubrovačkog bankarstva u XV-XVIII veku.«, u: *Evropa i Dubrovnik u 17. i 18. veku*. Beograd: Historijski institut, 2008: 378-379, pretiskano iz *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* 18 (1994): 219-249.

¹⁰⁹ Žarko Muljačić, »O prvoj dubrovačkoj tiskari.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 4/5 (1956): 583-584.

prve dubrovačke tiskare 1783. podudario s odlukom Senata o uvođenju cenzure, kojoj je podlijejala svaka tiskana knjiga.¹¹⁰ Iako je u ovom poslu odgovornost formalno podijeljena s Crkvom, jer su cenzorski posao neposredno vršila dva klerika i dva svjetovnjaka, nadbiskupu je opet bilo osporeno pravo izravnog nadzora nad klerom. Država je zadirala i u druga unutarnja pitanja Crkve, nalazeći opravdanje u svojoj novčanoj potpori. Tako je početkom travnja 1782. donesen novi zakon o katedralnim propovjednicima u adventu i korizmi,¹¹¹ uz smanjenje njihovih prihoda i propis da domaći čovjek ne može biti imenovan propovjednikom, osim uz dvotrećinsku većinu u Senatu. Ti zakonski potezi predstavljaju kariku u lancu sličnih odluka kojima se regulirao status adventskih i korizmenih propovjednika u dubrovačkoj prvostolnici tijekom 18. stoljeća,¹¹² s naglaskom na visini njihovih naknada i načinu izbora. Važno pitanje, jer su propovjedi nerijetko znale ući u političke vode.¹¹³ U svim nastalim sporovima nadbiskup se držao pasivno; svojim je mišljenjem redovito podržavao odluke Senata. Svjestan činjenice da je u općoj krizi morao očuvati barem postojeći status Crkve, pri čemu je najviše ovisio o dobroj volji državnih vlasti, lišen mogućnosti da ostvari veće samostalne prihode, slijedio je crtu manjeg otpora i ograničio se na obranu tradicionalnih pozicija, čuvanje čistoće vjere. Karakterističan je primjer odnos sa židovskom zajednicom: Senat mu je formalno izišao ususret (ne spominjući ga pak ni u jednoj odluci) zabranivši Židovima u lipnju 1782. da stanuju izvan Grada i zatraživši od Maloga vijeća da ih u roku od 24 sata sve dovede u Grad, kao što je ponovljena stara

¹¹⁰ U Senatu je 31. svibnja 1783. odlučeno da tiskar mora Malome vijeću dati primjerak svake knjige tiskane u Gradu. Ono će knjigu radi provjere proslijediti dvojici klerika i dvojici svjetovnjaka, a njih će se birati iznova za svaku knjigu. Da bi knjiga bila odobrena, potrebni su potpisi sve četvorice. Djelo će potom pregledati dva vijećnika, koje će se u ovu službu birati na godinu dana (*Cons. Rog.* sv. 191, f. 72r). Odluku se dalje razrađivalo 7. travnja 1784 (*Cons. Rog.* sv. 192, f. 77v-78v). Usp. Nada Beritić, »O zabranjenim knjigama u Dubrovniku potkraj 18. i početkom 19. stoljeća.«, u: Nada Beritić, *Otkrića iz arhiva*, ur. Nikola Ivanišin. Split: Književni krug, 2000: 172-177, pretisnuto iz *Dubrovnik* 1 (1956): 378-381.

¹¹¹ *Cons. Rog.* sv. 190, f. 78r-v.

¹¹² Relja Seferović, »Adventski i korizmeni propovjednici u dubrovačkoj katedrali u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 85-87.

¹¹³ Istoga dana kad je usvojen zakon o katedralnim propovjednicima, 3. travnja 1782, odbačen je prijedlog da se ubuduće politička propovijed (*predica della politica*) mora održati u dvorani Velikoga vijeća (*Cons. Rog.* sv. 190, f. 78v). Dvije godine kasnije, 27. listopada 1784, odlučeno je da se svake godine objavljuju listići sa sadržajem propovjedi održane u katedrali, kao i uvjeti koji se za tu propovijed traže, o čemu je Malo vijeće trebalo pisati i B. Stayu u Rim (*Cons. Rog.* sv. 192, f. 214r). Dakako da nisu sve propovjedi ove vrste uznemirivale duhove, poput istupa franjevca Sebastijana Slade Dolcija u crkvi Sv. Vlaha 1760. Ima ih i u našim zbirkama, poput "Sakralno-političkog govora" koji je na treći tjedan korizme u senatskoj dvorani Republike Lucce 1791. održao opat Giovanni Battista Mansi (rukopis br. 221: 1-65, Knjižnica samostana Male braće u Dubrovniku).

zabrana kršćankama da služe Židove.¹¹⁴ Međutim, istodobno su ne samo uvedene vrlo stroge kazne protiv prisilnog pokrštavanja Židova,¹¹⁵ već je pojedincima, radi zaštite trgovačkih interesa, priznato i dubrovačko državljanstvo, makar bez svih prava koja su uživali ostali državljani Republike.¹¹⁶ Ova činjenica govori o značajnoj promjeni mišljenja, jer se još tridesetak godina ranije s ponosom isticalo da se “Židovi smatraju strancima i došljacima i nikome od njih nikad nije dodijeljeno građansko pravo, niti se smatrao građaninom.”¹¹⁷ Očekivalo se tek da preuzmu veći teret u zajedničkoj nevolji, pa su od studenog 1782. morali plaćati poseban namet tijekom prijeteće epidemije kuge.¹¹⁸ Nadbiskup Lazzari sačuvao je svoje dostojanstvo i pred ovim iskušenjem, opet se nigdje službeno ne miješajući u odluke državnih vlasti. S najvećim se izazovom suočio pred kraj pontifikata, a došao je, kako se moglo pretpostaviti, iz najbližih redova.

c) Benediktinske veze i slučaj opata Krivelje

Dvojna uloga Grgura Lazzarija, dubrovačkog nadbiskupa i predsjednika Mljetske kongregacije Benediktinskog reda, postala je ishodištem najvećega spora koji ga je osobno dotakao tijekom njegove uprave dubrovačkom Crkvom. Ogorčeni otpor koji mu je uputio Fortunat Mavro Krivelja bacio je drukčije svjetlo na jednu gotovo besprijekornu karijeru. Na temelju niza činjenica postaje jasno da je njihov sukob bio motiviran osobnim razlozima.

Darovit čovjek nemirna duha, Pelješčanin Fortunat Krivelja¹¹⁹ završio je humanističke studije u Italiji, pa neko vrijeme proveo kao tajnik stonskog biskupa Frana Marije Sorga Bobalija.¹²⁰ Nezadovoljan skromnim položajem župnika u Žuljani,

¹¹⁴ *Cons. Rog.* sv. 190, f. 163r, f. 166r-169r. Također Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske i Kulturno društvo “Dr Miroslav Šalom Freiburger”, 1989: 43, 46.

¹¹⁵ *Cons. Rog.* sv. 190, f. 204v-205r.

¹¹⁶ *Cons. Rog.* sv. 190, f. 63r, također B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 41.

¹¹⁷ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 510.

¹¹⁸ *Cons. Rog.* sv. 190, f. 233v-234r. Namet je s početnih 700 carskih talira, iz studenog 1782, tek 22. svibnja 1787. sveden na 600 dubrovačkih dukata (*Cons. Rog.* sv. 195, f. 52r).

¹¹⁹ Biografske podatke o njemu donosi Benvenuto Rode, *Necrologium fratrum Minorum de Observantia Provinciae S. Francisci Ragusii*. Ad Claras Aquas (Quaracchi): ex typographia Collegii S. Bonaventurae, 1914: 120.

¹²⁰ Učeni franjevac Frano Marija Sorgo-Bobali bio je stonski biskup od 1772. do 1800. Propovjednik, školovan u Italiji, dobitnik diplome kraljevskog teologa iz ruku poljskoga kralja Stanislava Augusta, dubrovački poslanik na dvoru francuskoga kralja Luja XV. (B. Rode, *Necrologium*: 107. Također *Illyricum sacrum*, sv. VI: 362).

koji je preuzeo poslije navedene tajničke službe, Krivelja je stupio u Red Male braće, gdje se također nije dugo zadržao. Na zahtjev nadbiskupa Lazzarija, kojemu su vlastite dužnosti očito postajale preteške, Krivelja je preuzeo izobrazbu iskušnika u samostanu Sv. Jakov i uskoro i sam stupio u Red Sv. Benedikta promijenivši ime u Mavro.¹²¹ Sve se odvijalo po želji Senata, zaprijetivši u ljeto 1780. da će, “na svoje najveće nezadovoljstvo, biti primoran upoznati papu sa skandalima koji su nastali,” i to zbog redovnika koji su posve zanemarili svoj poziv (*che voglino trattare di nullità la loro professione*).¹²² Kao najveći krivci izdvojeni su redovnici Sivrić, Guska i Pasarević i pomišljalo se na njihov izgon iz Republike pod izlikom studiranja u strogim opatijama na Apeninskom poluotoku.¹²³ Ipak, odustalo se od krajnjeg rješenja i ukazalo povjerenje mladome Krivelji, pošto je odobren nadbiskupov izbor.

Dokazavši se kao sposoban čovjek, Krivelja je ubrzo postao mljetskim opatom, gdje su izbile teškoće jer je pokušavao suzbiti nezakonitu sječū drva, u kojoj su sudjelovali pojedini redovnici u suradnji s domaćim stanovništvom.¹²⁴ Budući da su osumnjičeni redovnici imali ugledne rođake, vrlo utjecajne u Senatu, sam je Krivelja na to optužen da je vodio dvostruku blagajnu u privatnu korist.¹²⁵ Želeći sve potanko ispitati i razmotriti dokaze obiju strana, po odluci Maloga vijeća Krivelja je u samostanu Sv. Jakova kao sjedištu Mljetske kongregacije morao pred svim redovnicima 23. travnja 1790. državnom tajniku predati službene knjige i popis svih vrijednosti u vlasništvu samostana.¹²⁶ Senat je istodobno odlučio da se posredstvom Benedikta Staya pronadu u Italiji “dvojica primjernih redovnika iz Montekasinske kongregacije,” od kojih bi jedan postao predsjednik Mljetske kongregacije i opat samostan Sv. Jakov, a drugi prior istog samostana.¹²⁷ Nije ukazano

¹²¹ Senat je na sjednici 9. prosinca 1780. odobrio nadbiskupu da za upravitelja u opatiji Sv. Jakov privremeno postavi oca Fortunata Krivelju (*Cons. Rog.* sv. 189, f. 34r-v).

¹²² *Cons. Rog.* sv. 189, f. 9v-11v.

¹²³ Krajem travnja 1781. izrečena je i privremena zabrana uvoza vina za potrebe Sv. Jakova i Sv. Dominika (*Cons. Rog.* sv. 189, f. 162v), opravdana strahom od krijumčarenja.

¹²⁴ U kasnijem pismu dubrovačkim vlastima iz Rima, Krivelja je tvrdio da je tada postojao sramni dogovor između pojedinih redovnika i seljaka u Babinom Polju, po načelu *Vama kokoš, a nama jaje* (prilog uz *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 18, dokument br. 2319). O trgovini drvom iz samostanskih šuma također Ivo Dabelić, *Komuna Mljet od 1500. do 1808. godine*. Dubrovnik: vlastita naklada, 2004: 30-32.

¹²⁵ Prilog uz *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 18, dokument br. 2318.

¹²⁶ *Cons. Min.* sv. 109, f. 31v.

¹²⁷ Kako je javio B. Stay iz Rima 3. kolovoza 1790, predloženi su oci Giuseppe Rizzo i Pietro Febei, stari 46 i 37 godina. Stay se opravdao da su oci starije dobi već bili zauzeti, očekujući izbor za opata u svojim opatijama. Ova dva oca međusobno su se poznavali, a u trenutku poziva jedan se zatekao u Genovi, drugi u Perugi i dogovoreno je da će zajedno krenuti iz Ancone (*ASMM*, 18. stoljeće, sv. 16, dokument br. 2179). U oproštajnom govoru u Lazzarijevu čast Kordić je pohvalio brigu Senata za dubrovačke benediktince, ističući dolazak dvojice otaca: “...premudre ste ljude najrazboritije pozvali i dali da ih se pozove, kako bi ih oni proželi svakom vrstom sposobnosti.”

povjerenje stonskom biskupu Sorgo-Bobaliju da privremeno vodi Kongregaciju, već je zatraženo da se sastanci njezina kapitula odlože do nove odluke. Napokon, od nadbiskupa Lazzarija zatraženo je da javi opatu Tomi Tudisiju¹²⁸ da bi bilo “na državno zadovoljstvo” da pođe u samostan Sv. Jakova i ostane upravljati do dolaska stranaca.¹²⁹ Po istoj odluci Senata, Krivelja se morao privremeno povući u samostan Sv. Mihovila na Šipanu.

Odlazak na Šipanu u davno napušten samostan¹³⁰ smatralo se svojevrsnim izgonom i samo su klerici izdaleka, nezainteresirani za pastoralni rad na dubrovačkom području, molili Senat da ih imenuje šipanskim opatima.¹³¹ Pošto je Senat ujedno uskratio mandat nekadašnjem Kriveljinu zaštitniku, stonskome biskupu Sorgu Bobaliju, da privremeno predsjedava kapitulom Mljetske kongregacije, ogorčeni je Krivelja posumnjao da je sam nadbiskup stao protiv njega. Zato je kriomice napustio teritorij Dubrovačke Republike, otplovivši na Korčulu, odakle je produžio u Rim. Uslijedio je očekivani potez Senata: već 18. svibnja 1790. Krivelja je kažnjen progonstvom.¹³² Da je samo zatražio papinu zaštitu, ne bi izazvao tako ogorčenu reakciju dubrovačkih vlasti, koje nisu mogle prijeći preko njegova odlaska na Korčulu, gdje je, makar i privremeno, zatražio potporu Mlečana, stoljetnih neprijatelja Republike. Ma koliko da se kasnije u pismima iz Rima Krivelja branio kao vjeran i odan podanik Njihovih Svjetlosti koji je napustio Dubrovnik samo privremeno, bježeći od progona koje je navodno potaknuo nadbiskup i želeći zaštititi svoju čast,¹³³ Krivelja se, unatoč papinim zagovorima, više nije vratio u Dubrovnik i skončao je kao benediktinski opat na Hvaru 1813.¹³⁴

¹²⁸ Opat Toma Tudisi uživao je odranije povjerenje državnih vlasti kao povjerljiv i sposoban čovjek. U srpnju 1784. nagrađen je sa 70 talira za uspješnu službu u Konavlima (*Cons. Rog.* sv. 192, f. 165v), a radio je na melioraciji konavoskog polja i pet godina kasnije (*Cons. Rog.* sv. 196, f. 119r-v).

¹²⁹ *Cons. Rog.* sv. 197, f. 59a v-59b v.

¹³⁰ Kalić se u govoru pitao: “Zar je dolikovao, pitam, ovakav čovjek (Lazzari) tom samostanu koji nije imao nikoga, pa da bude starješina krovu i zidovima?”

¹³¹ Tako je otac Anselmo Antica, član Mljetske kongregacije koji je već dugo boravio u Rimu, molio Senat u srpnju 1790. da mu formalno dodijeli na upravu opatiju Sv. Mihovila na Šipanu, kako bi i dalje mogao ostati u Rimu na položaju generalnog prokuratora španjolskih benediktinaca (*ASMM*, 18. stoljeće, sv. 16, dokument br. 2175).

¹³² *Cons. Rog.* sv. 197, f. 77r-78r.

¹³³ Tako je pisao vlastima Republike iz Rima 3. veljače 1791. (*ASMM*, 18. stoljeće, sv. 18, dokument br. 2316).

¹³⁴ B. Rode, *Necrologium*: 120.

Ovaj tragičan slučaj ilustrira koliko su nesporazumi mogli nanijeti štete i državnim i crkvenim interesima, a ne samo utjecati na sudbine pojedinaca. Iskrenost je bila vrlina koju su dijelili svi dionici spora: nadbiskup Lazzari iskreno je poklonio svoje povjerenje mladom franjevcu da preuzme odgovornost nad Sv. Jakovom, Krivelja je iskreno vršio svoju dužnost u novome redu u koji je rado stupio, Senat je bio iskreno zabrinut za državne interese kad je Krivelja zatražio pomoć stranih sila, a papa je bio iskreno ganut Kriveljinim stradanjem i u Dubrovniku i u Rimu.¹³⁵ Uvjetujući svoju milost Republici zahtjevom da mu Senat pruži odgovarajuću moralnu potporu, papa je želio pomoći ovom izgubljenom redovniku koji je tvrdio da je, unatoč podaništvu Dubrovačkoj Republici koju priznaje za svog prirodnog suverena, ipak klerik i da je za njega najviši papin sud, a ne sud svjetovnih vlasti.¹³⁶ Ovo je stajalište razumno poduprijeti, ma koliko da je uznemirivalo dubrovački Senat. Međutim, njegova tvrdnja da je nadbiskup Lazzari bio njegov osobni neprijatelj i da će biti siguran tek poslije njegove smrti nije vodila nikamo, a to je pokušao dokazati i opat Bernard Zamagna,¹³⁷ poslan u posebnu misiju u Rim s ciljem da se ovaj skandal okonča.¹³⁸ Iz više njegovih pisama državne su vlasti pratile kako su posljedice ublažene,¹³⁹ a ocijenile su uspjehom što se na kraju izbjegao papin zahtjev da se Krivelji ponudi odgovarajuće mjesto uz novčanu naknadu u Dubrovniku.¹⁴⁰

Izbjegnuto je politički skandal većih posljedica i smanjena izravna šteta za državu, ali po cijenu nesporazuma koji su ostali u trajnom sjećanju: na posljednjem

¹³⁵ Po tvrdnjama B. Staya, papa Pio VI. bio je do suza ganut Kriveljinim jadanjima kako on, nekoć benediktinski opat i predsjednik Kongregacije, mora prositi po rimskim ulicama da bi preživio. Stay je znao samo da Krivelja "stanuje u kući nekog brijača," a nagađao je da ima dobru vezu na rimskome dvoru koja mu omogućuje da podnosi svoje spise papi (iz pisama B. Staya dubrovačkim vlastima u kolovozu, rujnu i listopadu 1790, *ASMM*, 18. stoljeće, sv. 16, dokumenti br. 2180, 2187, 2188).

¹³⁶ Iz Kriveljina pisma vlastima Republike iz Rima 3. veljače 1791. (*ASMM*, 18. stoljeće, sv. 18, dokument br. 2316).

¹³⁷ Isusovac i, poslije ukidanja Družbe, svjetovni svećenik, ugledni književnik i diplomat Republike. Nedugo poslije povratka iz Milana 1783. imenovan generalnim vikarom dubrovačke nadbiskupije (Ivica Martinović, »Zamanja, Bernard.« *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000: 797).

¹³⁸ Izabran je za poslanika 18. kolovoza 1790, poslije potanke pripreme (*Cons. Rog.* sv. 197, f. 137-140v).

¹³⁹ Do posljednjeg pisma od 26. veljače 1791, kada je uskoro i napustio Rim i vratio se u Dubrovnik (*ASMM*, 18. stoljeće, sv. 18, dokumenti br. 2315, 2317, 2318).

¹⁴⁰ Tako je tijekom velike krize u vrijeme kuge osamdesetih godina dubrovačka vlada imenovala tiskara Carla Occhija kapetanom vojske, da ima siguran prihod (Ž. Muljačić, »O prvoj dubrovačkoj tiskari«: 595).

ispraćaju nadbiskupa Lazzarija otac Kordić izrekao je jasnu aluziju: “Ne znam kakvim udesom, tuđom se zavišću zbilo da je revna marljivost tolikoga muža zbačena sa svoga mjesta i upravo ga je onemogućio onaj kojega je bio izabrao!” Optužujući nadbiskupa da ga je napao zato “jer je ovaj primjer bio neophodan za poduku drugima,”¹⁴¹ Krivelja se suprotstavio čovjeku koji mu je dao sigurno utočište u svome Redu, pa i oslonac poslije lutanja u Crkvi. Iako je Lazzari krajem života bio sve više udaljen od potreba svoje zajednice, pa je zato odgovornost prebacivao na mlađe koji su zadobivali njegovo povjerenje, ipak nikada nije zaboravio da se u odnosima s nadmoćnim državnim krugovima moglo opstati samo strpljenjem i pomirljivošću. Ako mlađi nisu uspjeli prepoznati te jednostavne diplomatske postupke, to je značilo da nisu poklanjali dovoljno pažnje radu, odricanju i, nadasve, učenju. Dva govora o Lazzariju stoga nose tu poruku, barem onoliko koliko portretiraju jednog velikodostojnika dubrovačke Crkve i njegovo vrijeme.

Prilozi

U nastavku slijede izvorni tekstovi dvaju govora održanih u čast nadbiskupa Grgura Lazzarija. Prednost pri objavljivanju dobili su prijepisi iz rukopisa pod brojem 221 u Knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku, dok je s prijepisima iz rukopisa pod brojem 245 izvršena usporedba. Pri objavi Kalićeva govora konzultirana je i kopija rukopisa pod brojem 37-III-1 iz Knjižnice samostana Sv. Dominika, označena u kritičkom aparatu kao D.

U tekstovima rukopisa iz samostana Male braće uočene su neznatne razlike, primjetnije pri svršetku prvog, Kalićeva govora. Rukopis br. 245, u kritičkom aparatu označen kao B, zbog hiperkorektizma redovito iznosi nepravilan oblik *Rhacusa* i njegove izvedenice *Rhacusinus*, *Rhacusina*. Toga nema u rukopisu br. 221, ovdje u kritičkom aparatu pod oznakom A, već pravilno navodi *Ragusa*, uz izvedenice *Ragusinus*, *Ragusina*. Po uzoru na rukopis A, također je u ovom izdanju svuda popravljen nepravilni oblik *relligio* i navedeno *religio*. U oba se rukopisa javlja tipična pogreška, pišući *conditio* umjesto *condicio*, kao i *prosequutum* umjesto *prosecutum*. Interpunkcija nije tražila značajne promjene.

Zbog veće kiselosti tinte, možda izrađene od ekstrakta borovih šišarki, rukopis B slabije je čitljiv, jer su se slova mjestimice probila s jedne stranice na drugu. Općenito možemo ocijeniti da su rukopisi ostali u dobrom stanju, iako na papiru ima tragova nametnika, i posve su podesni za objavu.

¹⁴¹ Kriveljina izjava u Rimu koju je priložio Bernard Zamagna u svom pismu 26. veljače 1791. (*ASMM*, 18. stoljeće, sv. 18, dokument br. 2318).

*In adventu Illustrissimi ac Reverendissimi Domini
Domini Gregorii Lazzari
Ordinis Sancti Benedicti Congregationis Melitensis
Ad archiepiscopatus Ragusini solium evecti*

5

*Oratio habita atque elucubrata a Reverendo patre
Fratre Archangelo Callich
Ordinis Praedicatorum Concionatore praeclaro ac Congregationis
Ragusinae Sancti Dominici tertio generali vicario
In Metropolitana Ragusina Ecclesia
Die 12.ma Martii 1778*

10

*Cum multa sapienter a maioribus nostris instituta, ac posterorum
moribus commendata fuerint, tum nihil sane praeclarius quam quod
15 totius urbis laetitia omniumque Ordinum splendore ac frequentia eam
diem celebrare voluerunt, qua Ragusinus pontifex ad capessendam
ecclesiam primum accedit, ut ei amplissimus deferretur honos, qui am-
plissima ac praestantissima auctus dignitate non tam humanam, quam
divinam quamdam potestatem accepisse dignosceretur. Quod si ante-
20 actis temporibus ingenti laetitiae ac voluptatis incremento dies hujus-
modi aliquando fuerit peracta, hodiernam profecto eo jucundius, eo lae-
tius celebrari inspicio, ut nedum civium ora vultusque exhilarari, verum
etiam templa ipsa et parietes exultare videantur. Quae enim aequior, quae
uberius communis gaudii causa potest suppetere, quam quae spem cer-
25 tam communis boni communisque felicitatis firmam expectationem et
excitat et auspiciatur? Qua propter licet pauci sint, praesul optime, aut
sanguinis propinquitate aut necessitudinis vinculo tibi conjuncti, qui
tam eximia tua amplitudine privatis de causis gaudeant tibi que fausta
apprecantur, posse neminem tamen in tanta civium multitudine reperi-
30 ri arbitror, qui propinquorum amicorumque vota non exequet et hanc
diem prae caeteris nitidiorum sibi fauste et feliciter illuxisse non fateatur.
Quis enim tam rudis, quis tam ignarus rerum quem lateat quibus lae-
titiae signis, quibus festivis plausibus ac vocibus tum primum accedentes*

4 Ad ... evecti: omittit **D** 6 atque elucubrata: omittunt **A**, **B** 6 a Reverendo patre **A**, **B**: a patre lectore **D** 8-9 Concionatore praeclaro ... generali vicario: omittunt **A**, **B** 17 accedit **A**, **B**: accederet **D** 29 posse **A**, **B**: pene **D** 33 plausibus ac: omittit **D**

5 *duces regesque ab immanioribus etiam populis excipi soleant, quod hi in
 spem venient, illos sibi suisque rebus facile profuturos, quamvis non semel
 accidat ut spe frustrati eosdem sentiebant suis commodis infestos, ut a
 communi felicitate curanda alienos adeoque doleant, eos amoris ac bene-
 10 volentiae suae injuriis et detrimentis vicem rependere. Verum immortales
 sint Deo optimo grates, qui cum ita te Ragusinae ecclesiae praefecerit
 amantissimum ac diligentissimum parentem est elargitus. Qua de re cum
 praeclarae tuae virtutes Ragusinae Reipublicae moderatoribus jamdiu
 fuerint perspectae, quisque te, cum primum fas esset, et praesulem pra-
 15 edicebat futurum et jam privatis suffragiis te unum dassignabat. Attamen
 verebantur ne diuturni temporis cursu quid fatale acciderit, ne te mors
 immatura, si minus naturae, omnium saltem votis praeriperet. Verum omni-
 potentis Dei consilio, cui maxime cura fuerat, et Constantinopolitanae
 ecclesiae lacrymis modum imponere et Ragusinae votis indulgere mira
 20 et inopina ratione utrique optime consultum est ut illi antecessor tuus
 regendis populis sub immani Turcarum jugo degentibus usu ac disciplina
 apprime idoneus praesul assignaretur. Tu vero huic nostro tranquilla
 pace fruente praeclaris insignitus virtutibus obvenires. Jure igitur ac me-
 rito Ragusina civitas suam sibi gratulatur felicitatem cum in te praesule
 sit nacta virum qui, parenti optimo simillimus, et fovebit eam benevolentia
 25 singulari, et sollicitudine ac diligentia summa administrabit. Benevolo
 me dicentem animo audiatis, praesul optime, amplissimi cives et multa si
 minus concinne, multa minus eleganter dixero, id exili meo ingenio tribua-
 tis. Non enim orationem mihi, at me orationi potius defuisse non diffitebor.
 30 *Quod si mihi munus ornandi tui justisque et absolutis laudibus effere
 hodierna die constitutum esset, haud ignoro non hinc dicendi initia fore
 petenda, quae enim informando homini ad rectam vivendi rationem ac com-
 pescendis moderandisque humanis affectibus a natura comparata sunt,
 virtutes tuas oratione primum prosequi par esset. Quantus certe et quam
 35 latus mihi pateret aditus, si series tota vitae tuae foret expendenda, si do-
 mestici recessus penetrandi, si quotidianae exercitationes explorandae! An
 silentio tacitus praeterirem solitudinis studium ab ineunte adolescentia
 sponte susceptum totoque vitae curriculo ita sancte servatum, ut semper**

3 *sentiebant* **A, B**: *sentiant* **D** 6 *te* **D**: *omittunt* **A, B** 12 *omnipotentis Dei*
A, B: *Summi Numinis* **D** 31 *exercitationes explorandae* **A, B**:
exercitationes et opera exploranda **D**

monasticos parietes magnatum aedibus, tacitos Melitae et Tauridis recessus urbis celebritati, silentium conventibus hominum viriliter praetuleris? Quanta laudum tuarum seges assurgeret, quanta dicendi suppeteret copia, si tuam in Deum pietatem, si monasticae paupertatis et frugalitatis studium, vitae severitatem, morum innocentiam pro dignitate ac merito fas esset explanare? Quae enim a primo tyrocinii tempore severioris vitae hauseras documenta, ea pariter ad seniles usque annos insculpta animo exercere non destitisti, nedum cum privatus viveres, quin etiam praefectus coenobii cum auctoritate polleres, cum emineres dignitate, ut ne latum quidem unquam a suscepta via deflexeris. Sed quid hisce immoror? Quando nam exordium sumam, ut institutum meum prosequar?

Equidem intelligo plurima in te divinarum convenisse ornamenta virtutum, sed singulare quidpiam atque eximium prae se fert benevolentia tua, ex qua ad omnes pene Ragusinos cives uberrimus hodiernae voluptatis et laetitiae cumulus pervenit. Quis enim non gestiet laetitia nec voluptate perfruetur, si huiusmodi viro subesse atque parere contingat, cuius animus sit patria charitate et benevolentia imbutus atque instructus? Quotus quisque est qui ignorat hanc in quolibet optimo imperatore tanquam principem virtutem inesse oportere? Quodcumque imperium publicae felicitatis et commodi causa institutum est. Qua de re totis animi viribus atque ingenii tuendis civium vitae atque fortunis, inimicorum vi atque injuriis propulsandis, malis amovendis bonisque augendis operam sedulo navare munus est eorum qui imperii gubernacula tenent, ut si leges civibus condant, si inimicis bellum parant, si reis supplicia poenasque decernant, non nisi ut tranquillitati Reipublicae et saluti consulant. Verum qui haec omnia fieri possunt, quin diligantur tanquam filii quorum causa haec fiunt? Aut quid amplius parentes filiis charissimis praestare poterunt? Si enim parentibus, quod vitam et spiritum hausimus, referre debeamus, quod vita felici et tuta fruamur imperantibus; quod si a parentibus enutriti, hoc ipsum imperantium est, quorum studio vitae necessariis abundamus; quod si a parentibus honore et divitiis aucti, non sine imperantium favore et beneficio qui haec contulerunt accepimus. Qua propter qui de Republica benemeriti sint

4 *studium* A, B: *amorem* D 16 *huiusmodi* A, B: *omittit* D 18 *quolibet optimo* A, B: *optimo quoque* D 19 *inesse* A, D: *esse* B 21 *vitae atque* A, B: *omittit* D 21 *inimicorum* A, B: *hostium* D 22 *malis...augendis* A, B: *omittit* D 24 *si inimicis bellum parant* A, B: *si bellum hostibus inferant* D 29 *referre debeamus* A, B: *referendum est* D

*imperatores, quin etiam qui privati cives pro salute patriae quidpiam prae-
 clare gesserint patres patriae appellati consueverunt. Itaque si hominum in
 homines imperium benevolentia et amore maxime continetur, quonam
 modo divinum Iesu Christi regnum contineri oporteat? Regnum hoc
 5 charitate constitutum est, charitate regitur atque consistit. Qua de re
 ille summus christianae reipublicae imperator, quibus administrandae
 ecclesiae vices contulit, praeclaram virtutem tamquam caput et funda-
 mentum et commendavit plurimum et imperavit. Quod si ita sit, nonne
 10 jure ac merito praestantissimo huic muneri abeundo aptissimum te fu-
 isse dixerim? Quid enim benevolentia tua praeclarius, quid illustrius
 inveniri aut excogitari potest? Proh Deus immortalis! Quanta humani-
 tas tua et urbanitas, quae verborum et sermonis suavitas, qui amoris
 et lenitatis sensus! Cujus audita conquaestio a te aut durius exceptum,
 15 aut superbe repulsum, aut verborum acerbitate fuisse affectum? Nemo
 sane est quem non summa facilitate et comitate complexus sis neque
 enim eos tantum viros nomino qui nobilitate, potentia et dignitate cae-
 teros antecellunt neque etiam familiares et amicos ex quorum societa-
 te quidpiam jucunditatis aut commodi reperis, sed omnes quicumque
 20 illi sint quos nunquam noveris, quibuscum nulla tibi sit necessitudinis,
 domicilii aut civitatis societas et conjunctio. Quare non alienae digni-
 tatis celsitudo nec ulla beneficiorum magnitudo, nihil utilitatis aut
 commodi inflexit animum tuum, sed natura finxit ad omnem humanita-
 tis comitatisque rationem. Quid igitur mirum si tibi in more positum ac
 25 solemne fuerit dissimulare injurias, illatas facile remittere, ingratos
 fovere, invidos humanitate demereri, immeritos etiam beneficiis cumula-
 re iisque operam, studium ac laborem impendere ut et bene et male de
 te meritos insigni amore devincires.*

*Quamquam quae dixi praeclara et gravia sint, attamen majora et
 graviora dicenda supersunt. Quae enim benevolentiae tuae in socios
 30 instituti potest par oratio inveniri? Is sane tuus fuit in eos animus et
 voluntas, ut quolibet commodo ac voluptate, immo vero etiam vita ipsa*

*4 modo A, B: omittit D 4 Iesu A, B: omittit D 6 imperator A, B:
 moderator D 7 praeclaram virtutem A, B: virtutis decus D 8 commendavit
 A, B: commendavit plurimum D 15 facilitate et A, B: omittit D 16 nomino
 A, B: commemoro D 16 qui nobilitate, potentia et dignitate A, B: qui
 sunt omni obsequio prosequendi, quod genere, dignitate et potentia D
 16 caeteros D: caeteris A, B 17 amicos A, B: amicos quibus reddere
 grati animi est, quod D 20 Quare A, B: Qua de re D*

tibi fuerint chariores. Quis unquam labor deterruit studium tuum, quae
 voluptas amorem continuit quin ipsis, cum opus foret, operam quantam
 posses praestares? Video sane his quae commemoro renovare praete-
 5 ritam doloris tuae acerbitatem et nondum obductas animo vulnerum
 cicatrices recrudescere et exasperari; verum etsi nihil hac laetissima die
 quod maerorem afferat recensere mihi fas sit, sine, quaeso, illa obiter
 commemorare, quae cum et instituti mei ratio et tanta beatissimorum
 10 hominum expectatio postulat, praeterire nefas existimarem. Nescio quo
 Dei optimi consilio fit, nisi forte ut hoc etiam tibi laudis et gloriae
 accedat, quam laudabili vitae genere regendique sapientia et felicitate
 jam pridem illustraveris, te eam pene collapsam erexisse ac velut e
 cineribus eruisse, paucis abhinc annis labefactatam ruere Melitensem
 15 monachorum familiam tum vetustate originis, tum generis nobilitate, doctri-
 na, dignitate, privilegiis praestantissimam. Angebatur dolore animus tuus,
 communi calamitate vehementer afflictus, verum non nihil levabatur
 spe, fore ut eorum, quotquot supererant sociorum vita diutius fruereris.
 Verum, proh dolor! cum talia cogitares nec quidpiam fatale suspicari
 20 posses, charissimus sodalis e vivis sublatus est. Quid tibi durius, quid
 acerbius unquam accidere potuit? Sed nondum hoc gravi dolore pau-
 lulum lenito en alter, en tertius immatura morte eripitur. Quot inflictia
 animo et vulneribus superaddita vulnera. Testes appello funerum specta-
 tores quique tibi parentalia persolventi praesto fuerunt, quoties dum sa-
 cra perageres verba proferre ac lacrymas cohibere nequiveris. Cujus
 25 calamitatis imaginem et doloris tui acerbitatem recolenti mihi occurrit
 miserrima calamitas et acerbissimus dolor Sedeciae qui postremus re-
 gnum Judae obtinuit. Vidit enim ille miserrimus jussu impiissimi Na-
 bucodonosoris singulos coram sibi necari charissimos filios ac sublata
 penitus regia stirpe Judaicum regnum everti funditus atque deleri. Tu
 quoque nonne conspexisti doloris socios dilectissimos et, si non hominum
 30 feritate, immatura, fatali morte peremptos atque his extinctis nonne ve-
 ritus es aut tecum perituram aut si te sublato superesset brevi congre-
 gationem omnino interituram? Verum non ita fractus es animo neque
 omnem abjecisti spem, quin iterum te duce, te auctore reviviscat pristinus
 35 haeredes faceret suscipere potuisset. Te quos in demortuorum locum

11 erexisse **B, D**: rexisse **A** 15 afflictus **A, B**: affectus **D** 20 en alter **D**:
 omittunt **A, B** 27 singulos **A, B**: omittit **D** 28 stirpe **D**: stipite **A, B**

5 *adscisceres neque mens neque ratio defecit. Cum igitur tanta sit tua in omnes comites benevolentia, ut nullum sit hominum genus quod non charissimum habeas, quanta fore quis ignorat in eos, quos tibi natura cives adjunxit, eximia virtus tua necessitudine obstrinxit, divini numinis consilium, quos regendos tradidit, tamquam filios copulavit? Quis igitur est tam abjectus genere, quis tanta inopia praessus, cui ad te facilis non patebit aditus? Quis aliena potentia fraudibus, injuriis afflictus quem non reficies atque recreabis? Quidquid est in te virtutis et facultatis, hoc tu ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad levamen et*

10 *auxilium calamitosorum offeres, exhibebis, impendes.*
Verum non is ego sum qui benevolentiae et amoris officiis tantum civilis aut ecclesiastici regiminis summam absolutam contineri existimem; quin eorum qui reguntur diligentem curam gerere eisque sollicitate providere, muneris pars sit praecipua et maxima. Quin immo quodnam est istud tam inauditum genus amoris qui curae et sollicitudinis expers sit et vacuus? Aut quis parentum, quos teneat filiorum amor, illis omni diligentia providere detrectaverit? Qua de re illud cuique ecclesiae gubernatori, non secus ac parenti optimo, propositum esse arbitror, quod

15 *intueri semper et quo omnes animi ingeniique vires intendere debeat: obnoxios cives rectis moribus instituere ac disciplinis. Paucis verbis rem complexus sum, sed quanta sit et quam late pateat, quis ignorat? Quem fugit, quot sunt partes quibus recta civium institutio comprehenditur? Ut si omnia pro dignitate prosequi vellem, non tam orationi meae copia, sed modus esset quaerendus. Attamen ad haec summa capita redigo:*

20 *religio, mores, doctrina, sacramenta, ecclesiastica munia, ecclesiastici ordinis decor, jura, judicia. Harum rerum tot atque tantarum vigilem custodem atque patronum magni animi est, magnae fortitudinis magna-*

25 *eque constantiae. Etenim in magno civium numero haud parva multitudo est eorum qui virtutis hostes acerrimi omnia subruere vellent nec leges spernere, religionem negligere, sacra contemnere, jura evertere, judiciorum vim tollere vereantur. Qua propter necessario fit ut iis qui ecclesiae gubernacula tenent et suis cervicibus tantam molem sustinent,*

30

1 *adscisceres* A, B: *sufficias adsciscere* D 2 *comites* A, B: *comitas et* D 6 *tanta* A, B: *tam* D 7 *injuriis* A, B: *injuria* D 8 *atque* A, B: *ac* D 9 *tu* A, B: *totum* D 12 *civilis aut ecclesiastici* A, B: *cujuslibet* D 14 *immo* omittit D 15 *tam inauditum* omittit D 20 *verbis* omittit D 23 *prosequi* A, B: *persequi* D 25 *ecclesiastica* A, B: *ecclesiae* D 25 *ecclesiastici* omittit D

magni sint experiendi labores, acres inimicitiae adeundae, graves subeundae tempestates cum multis audacibus, improbibus, nonnumquam etiam potentibus dimicandum. Est labor utique pericula magna fateor. Sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia, cum sapientia,
 5 *non cum voluptate, cum iis qui se Deo, qui ecclesiae, qui civium saluti, non qui comparandis opibus, conquirendis honoribus, delectationi percipiendae natos arbitrentur. Haec ampla sunt, haec divina, haec immortalia, haec fama celebrantur, monumentis annalium mandantur posteritati que propagantur. An illos in laude positos videmus qui in id toto*
 10 *studio incubuerint ut frequenti famulatu, splendido apparatu, ampla domo et sumptuoso cultu victuque atque opibus plurimum abundarent? Sed haec quae ecclesiasticos viros dedecent, missa facio. Commemorabo quae nonnullam laudem mereantur. An tanti habiti sunt ut eorum memoria, sermonibus litterisque mandata ad haec usque tempora vi-*
 15 *guerit, qui templa extruxerint, refecerint, ornaverint, praedia amplificaverint, redditus auxerint, bona plurima ecclesiae comparaverint? Levia haec sunt, nec magnopere laudanda. At qui malos mores represserunt, qui virtutem ac viros bonos formant, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi ecclesiam defenderunt, ii summis laudibus digni*
 20 *praesules, ii patres, ii lumina et decora habiti, quin eorum plures in albo caelitus relati et totius christiani orbis cultu et obsequio venerati. An commemorem Chrysostomum qui cum acriter in vitia inveheretur bis maluit de Bizantio quam de officio ac de sententia decedere? An*
 25 *Ambrosium quem potestas imperatoria atque majestas nunquam de suscepto cursu et severitate potuit dimovere? An Thomam Cantuariensem, illum quem nulla vis, nullae minae, nulla invidia flectere aut labefactare potuerunt? Sed quid ego vetera atque externa, licet praeclarissima, exempla referam? Habuit ecclesia Ragusina viros fortes studio, ingenio,*
 30 *virtute praestantissimos et (ut omittam qui ab hac nostra aetate longius abfuerunt) cives nostros quos ipsi novimus, quorum ora aspeximus, quorum gesta sumus admirati, Gallani, Franchi, Miglcovich, Lupi, Pugliesi, quorum laudem et gloriam nulla temporis diuturnitas nec ulla rerum vicissitudo delere aut extenuare poterit.*

2 nonnumquam etiam potentibus dimicandum **A, B:** saepenumero dimicandum **D** 11 sumptuoso **A, B:** voluptuoso **D** 12 haec omittit **D** 12 facio **A, B:** faciam **D** 17 laudanda **A, B:** praedicanda **D** 25 cursu **A, D:** ausu **B** 27 vetera **A, B:** vetusta **D** 28 viros **A, B:** praesules viros **D**

5 *Quod si haec in illis tam ampla tamque summa extitere, in te vero neque
 mediocria sunt nec imparia, ut te cuilibet sapientissimo et diligentissimo
 haud vereor comparare. Quis enim te gubernandi scientiae doctior,
 quis diuturna exercitator regendi consuetudine? Qui florente aetate,
 cum primum licuit, domesticum regimen assecutus ad haec usque tem-
 10 pora tenuisti, ut non tam alienis praeceptis imbutus, sed ipso rerum usu
 edoctus didiceris, quales qui praesunt esse deceat. Expletis itaque mi-
 noribus dignitatibus ad supremum abbatis gradum quam celerrime eve-
 ctus es, in quo viginti annis et amplius constitisti, atque hoc tam diuturno
 15 temporis cursu, quae hujus artis pars est, quae tam subtilis ratio quam
 non perceperis atque ebiberis? Quae tua in praecipiendo modestia, quae
 in regendo prudentia, quantum in providendo studium atque solertia!
 Quae vigilantia ne vetustis legibus et monasticis institutis observantia,
 ne Deo, ne templis sacrisque rebus cultus ac religio deesset! Quae sollici-
 20 tudo ne imminutum solitudinis studium, ne mutua pax et concordia dissolu-
 ta concideret! An defuit animus quin non recta improbares, vitia argueres,
 noxios etiam justis poenis mulctares? Neque comitati obfuit severitas
 neque severitatem lenitas dissoluit. Sic rem omnem absolvisti ut sine ulla
 25 offensione et justa reprehensione curriculum diuturni regiminis percur-
 reris. Testis Melitense coenobium, cui decem annos praefuisti, ut te expleta
 provincia proficiscentem flens sit prosequutum tuique desiderio flagrans
 iterum sibi praefici expostulaverit. Testis suburbanum hoc coenobium
 quod tibi iterum iterumque subjici atque parere malluerit teque a sinu
 suo recedere numquam passum est, ex quo te fuerat assecutum. Testis...
 30 quos amplius testes ego appellem? An coenobium quod in Tauride con-
 stitutum est? Verum decebatne, quaeso, virum hujusmodi coenobio, quod
 nullis constaret hominibus, nisi tecto et parietibus praeficere? Qua de re
 eorum laudo consilium qui te regendis humanis societatibus idoneum illis
 tantum praefecerint, quae frequenti monachorum coetu constarent.
 35 Itaque cum tantum fuerit omnium desiderium tui, eorum votis tum factum
 est satis, cum totius Benedictinae familiae abbas generalis renunciatus
 es: qua propter non singulari tantum, sed universis coenobiis, non mi-
 noribus solum, sed gravioribus etiam viris qui auctoritate prae caeteris
 eminent praefuisti. Quanta igitur dignitas tua et amplitudo! Sed quid
 si dixerim te iterum nullo interposito temporis intervallo eodem munere*

22 sibi **A**, **D**: tibi **B** 24 est **A**, **B**: sit **D** 28 laudo **A**, **B**: sane laudo **D**

- donatum? *Quid si tertio prorogatum regimen pronunciaverim? Verum qua ratione fieri potuit ut tertia vice eodem loco constitueris? Nonne hac antea inauditum, nonne a monachorum moribus alienum, nonne legibus vetitum? Quin a quonam constitutus es? An tuorum nutu et voluntate? Non ego rem tanti putarem: ii enim te probe norunt et ex diuturna regendi consuetudine virtutem tuam perspexere. An Ragusinorum civium suffragiis? At non magnopere mirarer: etenim licet privatis vita tua contineretur parietibus, nemo est nostrum qui tua gesta non perceperit quotidianis sermonibus relata. Mirum sane te ab eo qui procul abest, qui te nunquam viderat, qui summis et gravissimis rebus curisque distentus in luce christiani orbis versatur, praeter legem moremque vetustissimum suprema qua pollet in ecclesia auctoritate Apostolico diplomate Meliten-sibus monachis tertio praefecit Romanus pontifex. Quanta igitur virtus tua et regendi scientia est, quae nedum familiarium sermonibus et Ragusinorum civium ore celebrata, inter domesticos parietes atque hujus urbis moenia vigerit, verum etiam extra ditionem Ragusinam eruperit, Romam pervaserit, ad pontificis solium et aures pervenerit, ut ipse abs te non judicaverit leges praeterire, consuetudinem negligere, ut tibi eandem dignitatem servaret.*
- 20 *Quid igitur tibi defuit, quin gradum facere atque hac tanta Ragusini pontificis dignitate et amplitudine augeri dignus putarere? Quae ars, quae ratio, quae disciplina? An cura, sollicitudo, vigilantia, fortitudo, prudentia? Quid igitur te praesule religionis integritati pertimescendum? Etsi enim teterrima illa pestis atque effraenis sentiendi libido*
- 25 *longe lateque diffusa ita infecerit animos, eorum praecipue qui genere praestant aut qui sapientes videri volunt, ut se vulgo haud praecellere nobilitate arbitrarentur, nisi a vulgari recepta opinione religionis et divinitatis receserint, neque sapientiae laudem assecuturos putant, nisi nova et portentosa dogmata in religionem invexerint, quanto tu Ragusinam civitatem vallo quantisque praesidiis obfirmabis, ne tanta pernicies e proximis regionibus*
- 30

5 Non ego **A, B**: At non ego **D 9** qui te nunquam viderat omittit **D 11** versatur **A, D**: verseretur **B 13** praefecit Romanus pontifex **A, B**: praefectum Romano pontifice **D 20** Quid igitur... dignus putarere **A, B**: Haecine igitur virtus non in publicam Ragusinae civitatis lucem proponeretur? Aut quid defuit quin ad summum rerum fastigium evehi mereretur **D 23** Quid igitur **A, B**: Quid erit igitur **D 25** lateque diffusa **A, B**: lateque toto orbe diffusa **D 27** arbitrarentur **A, B**: arbitrentur **D 28** assecuturos **A, B**: consequuturos **D 30** e proximis regionibus omittit **D**

- transvecta hoc loco consideat neve catholicae religioni labem afferat, quae publicae felicitatis libertatisque robur et praesidium jamdiu nobis est constituta. Quid sacris legibus et christianae morum disciplinae? Equidem doleo hanc optimo cuique civium quam bene morati ac sapientes viri saepe*
- 5 *alibi deflere solent, hujus urbis calamitatem esse deplorandam, cum abjecta veteri vivendi consuetudine morumque severitate exterarum gentium nova vitia et pravos mores suscepit. Verum quid non movebis pro tua virtute atque animi fortitudine ut insita vetustate vitia obsolescant, aut ne saltem nova invehantur atque in dies magis invalescant. An ecclesiae*
- 10 *juribus? Cum ecclesia plura divino jure sibi exposcat, plura etiam pietate imperantium et liberalitate accepta retineat; sarta tecta tueri ac conservare nonnullis propositis periculis atque laboribus umquam defatigabere. An perferes ut vis ulla, labes, injuria ecclesiastico ordini ab invidis improbisque inferatur hominibus? An indulgabis ut prava vivendi*
- 15 *consuetudine cujuspiam, qui in eo sit constitutus ordine, decor nota inficiatur et macula? An male moratis, ignavis, quaeque muneris sint, scientia carentibus, ecclesiae munia quae virtuti sunt proposita, praemia conferes atque elargieris? An in judiciis partium studio, simultati, amicitiae favori quidpiam, non aequitati concedi patiere? Sed quorsum ego*
- 20 *tam diu singula persequar? Jam hoc est in luce omnium nostrum et scientia positum, te eum attulisse animum ut nullis umquam assentationibus atque obsequiis poterit commoveri, nullis injuriis atque inimicitiis labefactari quin ecclesiam rite excolas moresque Ragusinos perpolias et ad rectam vivendi rationem informes.*
- 25 *Utere igitur ista tua eximia virtute atque animi magnitudine ut spei, in qua erecta est jamdiu, fructum capiat uberrimum Ragusina civitas et jucundissimum. Tibi omnia concredita sunt: tibi conservanda religio, pravi mores comprimendi, propaganda virtus; tuum est, si quid non rectum, corrigere, quod sacrum, ne defluat, ac dilabatur, severis legibus vincire. Tua enim dignitas omnium civium salutem complectitur.*
- 30 *Satis certe usque modo tuis, quod debueras, persolvisti: hic modo te*

1 loco **A, B**: loci **D** 4 *quam bene...deflere solent* omittit **D** 8 *aut ... invalescant* **A, D**: omittit **B** 10 *ecclesia* **A, B**: *haec* **D** 10 *pietate* **A, B**: *liberalitate* **D** 11 *liberalitate* **A, B**: *beneficio* **D** 15 *ordine* **A, B**: *ordinis* **D** 17 *scientia carentibus* **A, B**: *haud probe callentibus* **D** 18 *in* omittunt **A, B** 19 *quidpiam* omittit **D** 19 *concedi* **A, B**: *locum esse* **D** 22 *obsequiis* **A, B**: *blanditiis* **D**

manet actus ut, quod omnes nos a te expetimus atque expectamus, impleas atque perficias. Jam bene constituta Ecclesia atque composita intime apprecamur, ut tu ea cum summa tranquillitate et otio quam diutissime perfruaris.

5 *Finis.*

5 *finis A, B: finis coronat opus D*

In funere

Domini Gregorii Lazzari

Archiepiscopi Ragusini

Oratio

habita in templo Sancti Jacobi monachorum

Congregationis Melitensis

a reverendo domino

Marco Cordich

Presbitero saeculari Ragusino

VII Idus Februarii 1792

20 *Cum plura, auditores sapientissimi, vel propter egregiam ac singularem naturae vim atque excellentiam, vel propter quamdam pulchrarum artium copiam vel, quod caput est, propter praeclaram virtutis speciem omnium oculos in sui admirationem excitent atque convertant, tum nihil homines laudabilius nihilque ferme gloriosius quam quod vel*
 25 *virtus edidit, vel prudentia reseravit, vel industria perfecit faciendum esse arbitrantur. Hinc fit ut quorum prae caeteris excolluerit in reperiendo ingenium, in providendo consilium ac diligentia in conficiendo, horum vel maxime extollant mentis facultatem agendique rationem, monumentis venerentur sempiternis. Quare merito, si quando anteacta*
 30 *haec illustrium virorum praeclare gesta memorari contingat, adeo de eorum interitu affligimur ac perturbamur, ut non sine luctu maximoque dolore sensu ea florentissima et Reipublicae et religionis tempora recordemur. Sed quid priora inquirimus ac perscrutamur cum graviora nos propius concitent ac percollant? Nunc nunc potiori jure hac nostra aetate hisce diebus, hoc singulare, quod in nostro prae lucebat pastore,*
 35 *virtutis lumen jam extinctum nobisque repente sublatum doleamus. Et re quidem vera quisnam vestrum, auditores, casu extremo Gregorii Lazzari archipraesulis nostri, civis praestantissimi ac studiosissimi salutis*

5 *vestrae non ingemiscet? Quis ejus memoriam tot virtutum decoratam
 insignibus non perturbatus repetet? Qui integerrima vita, modestissimis
 moribus, summa fide ac vigilantia suos non modo recreavit cives, verum
 etiam demandatum sibi munus bene gerendo, religionem sapienter ad-
 ministrando, in sui admirationem ac laudem universos concitavit? Quae
 quidem omnia tanti a vobis praesertim, patres conscripti, habita sunt,
 ut eum vestris non modo laudibus commendatum, sed elatum quoque
 honoribus, sed praeclarissima archiepiscopatus dignitate fulgentem aliisque
 10 in munere ac in demandata sibi provincia adeo auctoritate valuit, dignita-
 tisque potestatem adhibuit, ut nihil aliud eluceat in ejus vitae instituto
 nisi quadam morum actionumque ratio ad verae absolutaeque virtutis
 pulchritudinem conformata. Quo factum est ut non minus ille sibi vin-
 dicaverit de parta dignitate honoris, quam ipse dignitati rependerit de
 15 sua virtute operis ac laboris. Praeclara admodum virtutis species! Pulchra
 dignitatis conditio! Hanc maxime suspicimus et admiramur et hanc Gre-
 gorius tota animi sui contentione est semper prosequutus. Verum quo
 ordine, qua ratione, quo tandem progressu? Eo nimirum, ut suae ecclesiae
 et morum praefuerit integritate et prudenti adfuerit consilio et summa
 20 profuerit industria. Ita omnis in eo administrandi ratio ad illius exem-
 plar evincitur peracta, quo pastorale ecclesiae munus ac religionis
 moderamen liquet divinitus constitutum. Verum quum haec maxima sint
 in Gregorio et vobis apprime cognita ac perspecta, vereor illud unum,
 ne mihi tanto digna praesule, digna tanta vestra celebritate atque
 25 expectatione contingat oratio. Qua de re in ipso dicendi initio animo
 pene conficerer nisi, quos ex hoc ipso loco ad dicendum ornatissimo
 hodierna die intueor, ii non solum ut quieto sed etiam ut confirmato
 atque renovato animo sim, hortarentur. Itaque vestra potius humanita-
 te recreatus, quam mea in obeundo gravissimo munere vel leviter im-
 30 peritia commotus, pro viribus perficiam ut non minus Gregorii memo-
 ria vestra probetur commendatione, quam ejus recordatione virtutis
 luctum ac maerorem vestrum leniamus.*

35 *Singulare ac prorsus divinum est, auditores, hominem recto animo
 a divino conditore fuisse procreatum. Vero tum rectus ille, si sui mune-
 ris, dispositioni ac regulae conformetur? Haec quippe est lex Dei, haec
 ratio a divinitate emanans. At vero haec rationis confirmatio simplex
 sit et aequalis; si firma et constans in peragendis sui muneris actibus,
 tunc summa laus hominis, quia tunc summa rectitudinis habetur. Tunc*

enim homo est rectus et caelo dignus, si suo cohaeret auctori. Quid vero dicam, si ad animum per rectitudinem firmatum ratio quaedam confirmatioque disciplinae accedat? Tunc nescio quid praeclarum ac singulare solet existere. Haec, si libet, in nostro Gregorio sedulo perpendite; nullo enim
 5 *negotio comperietis in toto vitae suae genere ipsum et rationis rectitudine et naturae informatione et suae instituto disciplinae, sibi virtutis, ecclesiae utilitatis assequendae fuisse rationem prosequutum. Quae quidem omnia ne inconsulto dicta sint, eam, quaeso, in primis prae oculis subjicite, qua prodiit affectus et animi et corporis praestantiam.*
 10 *Haec tanta in puero elucet, ut quoad longissime possit mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae ejus memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video suapse natura ac ratione magistra ibimet auctorem extitisse et ad excolenda suarum instituta virtutum. Quae enim ab ineunte aetate mira in illo virtutis semina non erumperent, qui*
 15 *nullo commodo aut otio abstractus, aut terrenarum rerum voluptate avocatus, aut inanis gloriae cupiditate retardatus ad celeberrimam divi Benedicti familiam non tam citius evolavit atque secessit, quam ardentius regularis observantiae instituta excoluit! Quam multas enim hic imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum sanctorum virorum reperit expressas! Quas ille sibi semper in exercendo*
 20 *praeclarissimi ordinis instituto proponens animum et mentem suam tantae probitatis exemplo diligentissime conformabat! Mirum sane quam ex hac disciplina in virtutis curriculo prodierit versatus! Quam mire demissionis animi in eo studia creverint! Quantus pietatis ardor! Quam praeclara religiosae subjectionis forma egloruerit! Quis eo promptior in*
 25 *obeundis moderatorum mandatis quumque sibi ab iis essent significata et audienda libentissime et audita celeriter peragenda curaret? Quis eo in laboribus, curis ac vigiliis exercitior, quum ei et somnus esset non voluptate, sed necessitate finitus, quum ad omnia se suamque operam*
 30 *conferret, quaevis pericula adiret suique ordinis ministerio eo ferme pacto vacaret, ut nulla corporis atque animi exercitatione defaticatus abjectissima quaeque munia sibi ultro desumeret ac nullum tranquillum atque otiosum spiritum ducere videretur? Quis eo et animo et toto vitae suae*
 35 *instituto temperantior, cum nihil verbo aut re exprimeret quod et religiosum virum non deceret, et palam virtutis speciem non praeferret? Quid ergo si hic tam excellenti animo atque naturae ipsius habitu prope eximio et moderatus et gravis princeps hujusce Melitensis congregationis dignitatum gradus sibi promeruerit? Quid si morum suavitate adeo*

sibi omnium gratiam paraverit, ut, ei data per pontifices potestatis plenitudine, ac nulla habita in regimine statuti temporis ratione et abbatis et praesidis munia diligentissime obiverit?

5 *At intra domesticos, ut ita dicam, parietes latere nec tanta virtus patitur, nec per eos licet qui publico bono consulentes ad communem civium felicitatem, ac decus viro praestantissimo amplissimae dignitatis insignia deferenda contendunt. Hoc jamdiu in votis erat, hoc superno afflatum numine; divino enim consilio cautum est ac provisum ut magna patrantibus atque molientibus majores quoque in dies patefiant*

10 *honorum dignitatumque accessiones. Quare Gregorius ad oblatum sibi archiepiscopatus munus accessit et divino accersitus consilio et frequentissimi Senatus expetitus suffragiis et universae civitatis celebratus concertu. Et merito, nam ego saepe mecum tacitus cogitavi qualem quantumque esse oporteret, cujus ditione nutuque socera regerentur,*

15 *cum interea fingenti formantique mihi praesulem quem tantae dignitatis potestas deceret, numquam voto saltem concipere succurrit similem huic, qui et caeteris morum praeset integritate et prudenti adesset consilio et summa prodesset industria. Quandoquidem, ut a primo exordiar, ad*

20 *pastoralem vix elatus dignitatem nihil sibi indulgens, nihil admodum de consueta regulari, quam semper amantissime coluerat, vivendi ratione immutans, totus in eo erat, ut pietatis officiis, curis laboribusque pro grege susceptis tanto sese munere dignum exhiberet. Quod nonne mirum praestitit in modum eo pietatis ardore animique motu, quo in sacris peragentis adeo excitari mirabamur, ut qui intus flagraret devotionis affectus,*

25 *ad omnes etiam sensus emanaret, ut ore, vultu, oculis emicaret ac erumperet? Nonne ad haec convolabat tanta animi alacritate, ut nec ingravescente aetate nec fracti corporis debilitate a templis identidem adeundis, a sacris curandis fuerat umquam avocatus, cum illum et celebritatum majestas et populi frequentia et nostrae calamitatis opportunitas ad publica quaevis pietatis officia vehementissime commoveret? Sed quae in illo mansuetudinis laus! Quod praecipue humilitatis studium! Quacumque adiretur hora, praesto omnibus erat et qui dignitate ab aliis longe recedere noverat, humilitate ad omnes propius accedere laetabatur. Nihil ideo arrogans in eo, nihil elatum, numquam dominatio dignitatis naturae morumque*

30 *lenitati adversata est, non auctoritas, non honor a suavitate ingenii revocavit. Quin immo tantam praestulit ingenii levitatem animique robur invictissimum, ut nulla umquam importunitate aut offensione vinci, nulla potuerit animi acerbitate concitari, nullo iracundiae motu concuti.*

Qua de re cum saepe adversariorum impetum maledictis animi vel minus sentimus defecisse, adeo ut difficile dictu sit utrum inimici magis ejus virtutem exagitantés provocaverint, an ejus clementiam victi tandem dilexerint. Vincebat non pro meritis plectendo, sed pro animi sui praetantia beneficiis complectendo cumulatissimis. O praeclaram sane naturae informationem! O dignum imitandae christianae mansuetudinis exemplar! Hoc magnum est sibi dominari, se ipsum vincere, pulchrius haec omnibus triumphis. Quid enim tanto viro gloriosius, cui de omnes rerum eventus eadem erat mentis sedes, ut nec in primis atque adversis se umquam deprimi neque summis atque secundis altius efferrí pateretur? Vix ullus alter in quo tam certa extiterit vitae aequalitas atque inter humanarum rerum vicissitudines moderatio et praesens animi robur ac constantia. Quare Gregorius eo magis virtutum praelucebat insigniis, quo superiorem prae caeteris dominationis sedem tenere promeruerit.

Verum ipse probe noverat ad recte obeunda pastoris munia sua plurimi interesse et prudenti consilio atque vigilantia crediti sibi gregis institutioni ac commodis occurrere ac praesentem adesse. Quare in caeteris etiam regendae suae ecclesiae partibus magno sese animo erigere arbitrabatur. Sed quanta haec sint in Gregorio, ego tacitus praeteribo, aliis celebranda relinquens. Vos, vos hujusce provinciae populi praedicate illa mirifica pastoris vestri studia, ut omnes christianae doctrinae ac morum institutione imbuerentur. Vos animarum curatores illam testimonii totius dioecesis perlustrandi diligentiam ac curam pervigilem, ut ea se vitiorum servitute vindicaret, optimis exemplis crebrisque cohortationibus in virtutis curriculo firmaret. Tu quoque, licet misera, sed Deo prae caeteris accepta pauperum turba, frange modo pudoris silentium, fatere quod nequit repelli, quid in te opis contulerit tui vere pastoris, quia et patris largitas atque benevolentia. Illius eleemosynas eo gloriosius pande nescientibus, quo jure demissius malluit latere, ut idem opus Deo acceptum, Deo quoque patefactum probatumque exhiberet. Quo factum est ut ejus fortasse nesciret sinistra quod dextera ad civium erogabat levamen. Clam enim et tacens e suo detrahebat alieno impendens commodo, quin et benefacti gloria et postulantis nomen aut necessitas panderetur. At egentium levata calamitas ceu singulari obstricta beneficio tantam nostri praesulis largitatem haud umquam defuturam in calcem deferebat. Qua propter ibi non modo tuto posita ac servata, sed aucta prorsus reperiit ac multiplicata, quae hic christianae beneficentiae subsidia profudit. At non minus intenta ejus bonitas, quam vigilantia accincta, ut sicut

illa tristius aliquid passis ad remedium salutemque sufficiat, ita haec mali
 aliquid perpatrantes se objiciat ac provida severitate caveat ne bene
 fundata sua legibus ecclesia male eversa legibus videretur. Quare non
 modo subditos legibus adstringebat firmissime, sed et ipse eo ferme pacto
 5 adstringebatur, ut ecclesiasticas non solum sanctiones, sed et publica reli-
 giosissime venerarentur statuta, quin ideo aliquid sibi de ecclesiasticae
 potestatis plenitudine derogatum sentiret, quin immo praevidebat consultis-
 sime, quantum ex hoc ecclesiae commodo, quantum ecclesiasticae disci-
 plinae esset cautum ac provisum. Ita mirabili quodam unitatis vinculo
 10 ecclesiasticas ac publicas legum sanctiones complectens utriusque juris
 extitit vindicator acerrimus, edocens nihil de ecclesiastica actum esse aut
 imminutum libertate, si non adversa principatus dominatione ac legum
 suarum praesidio et auctoritate fulciretur. Ita ipse de communi tranquilli-
 tate ac commodo bene affectus, publicis semper aderat postulationibus ac
 15 praesenti suo opere adeo publicis studuit prodesse utilitatibus, ut quisque
 aperte intelligeret non mediocrem in illum ex publicis malis molestiae par-
 tem et ex bonis redundare voluptatis. Errantes oves a recta semita deflectunt?
 At ille amantissime reducendas contendit. Jubet? At mansuete. Corrigit? At
 clementer. In iis vero justitiam suam nihil flectere, fidem et constantiam
 20 suam nulla temporis aut loci varietate labefactare umquam potuit. Ipse enim,
 sicuti pastorem decet, vel in erudiendis ad virtutem populis, vel de malo
 arguendis ita sibi aderat, ut neque per immoderantiam severitatis suae
 potestatis exerceret disciplinam, neque per nimiam clementiae indulgen-
 tiam subditorum vitia convalescere pateretur. Et recte quisnam enim terror
 25 umquam valuisset efficere, quod ejus prudentia, quod reverentia sui effecit?
 Adeo enim ipse cum singulis et remissior et dulcior et ad omnem comitatem
 facilitatemque proclivior, ut omnes sui amore ac benevolentia sibi devicti,
 quod vellet aut juberet ultro facerent, quin ullum coegisse videretur.

Quamquam vero Gregorius adeo fuerit in pastoralis munere exerci-
 30 tatus, ut ad caetera omnia animus ac quies sibi penitus defecisse vide-
 retur, nihilo tamen minus Melitensis hujusce congregationis, cujus
 adhuc praesidis vices gerebat, calamitatem ac impendentem tanti or-
 dinis pene labentis casum sollicita consideratione perlustravit. Hinc
 quantum pro sedula ejusdem reparatione et apud Ragusinum Senatum
 35 et apud pontificem maximum Pium VI egerit atque consilio et auctori-
 tate valuerit, nec mente concipere nec oratione possim complecti. Cer-
 nere erat huc illuc eum volitare, consulere, opem implorare, praesenti
 officio adesse. Nihil difficile quod aggredi perhorruerit, nihil grave ac

molestum quod aequo animo non putaverit perferendum; uno verbo nihil intentatum reliquit. Neque irriti evasere conatus: nam congregationem, jam imminutam ac ferme deperditam, renovatam ac florentem restaurasse gloriatur. Intelligens enim eam imposterum absque novo
 5 *alumnorum selectu nullatenus perseveraturam, hanc ob rem nonne florentissimam juventutis copiam non modo ad ingrediendum suscipiendumque sacri ordinis institutum mirum in modum excitavit hortando, verum etiam sua potissimum cura in virtutis curriculo excoluit atque firmavit? Quare quos sibi religione adscitos communi quodam agendi*
 10 *vinculo sibi devinxit, eos quoque sua virtute imbutos atque efformatos tamquam ornamenta reparati ordinis praestantissima post obitum relinquenda curabat. Sed quidnam intueor? Quas inter ipsa laetissima tanti operis exordia impendentium malorum circumspicio procellas! Proh dolor! Quonam fato nescio, aliena actum est invidia, ut tanti viri intenta industria e suo loco propulsaretur et, quem exoptarat, profectus impediretur! Sed derelicta suo periculo deprehendit congregatio eo abeunte patrem amisisse, doluit absentem ac perditum ingemuit, quem praesentem, quem adiutorem retinere nequivit. Hinc diuturnis agitata molestiis, percussa certe ad hanc usque diem jaceret ac fortasse penitus obruta ac dilacerata periisset nisi divino consilio datum esset ut vestra potissimum opera, patres conscripti, et auxiliiis mentibus spes subesset salutis, et vestra auctoritate vetus celeberrimae congregationis decus in pristinum revocaretur. Gregorio data est gloria divinum inchoasse opus, vobis vero reservata perfecisse. Debilia pro vestri animi magnitudine ac praestantia roborastis, diruta reparastis, dispersa collegistis. Vestra laus, si modo Benedicti alumnorum institutioni ac commodis est satis cumulate provisum: sapientissimos enim viros, ut ii omnium facultatum genere imbuerentur, avocastis consultissime et avocandos decrevistis. Per vos igitur composita Melitensis congregatio tuta et imposterum per vos patrocinata ac defensa conquiescat. Quid enim hoc utilius ipsi Congregationi impenditur, quae plurimum decoris ac gloriae vestrae contulit Reipublicae: ex ejus enim tyrocinio quotnam illustres prodere viri ex patritia gente, quorum adhuc apud vos et nominis elucet gloria et digna servantur monumenta virtutum! Quid hoc christiano principe gloriosius, cujus potestas atque imperium virtuti ac Deo obsequentissime famulantur? Digna igitur vos laus manet pro tanti operis exitu, sicut et Gregorium nostrum pro bene incoepto manebit sempiterna. Quis enim inficiari potest hisce prudentiae officiis qua is omni in discrimine*

gregi suo adfuit, cum vigilantissimi non modo pastoris, sed una simul vobiscum, patres conscripti, et reparatoris fuisse nomen ac gloriam consequutum?

5 *Sed eo tandem revocemus unde declinavit oratio. Si tanta Gregorii probitas, fides studiumque patuit, ut nihil gravius exprimi in moribus, nihil prudentius reserari in consilio ac in suscepto ecclesiae regimine, nihil magnificentius optari possit; quid tandem dicam de ejus industria quae in ecclesiastica praesertim re administranda, conservandis augendisque*
 10 *bonis ecclesiae attributis summa quidem ac propemodum indeficiens emanavit? Haec quidem a Gregorio tanti semper habita sunt, ut iis haud frueretur ut dominus, sed ea servaret ut custos, sed ut fidelis administer suppeditaret ac largiretur. Si igitur haec non luxus dissipavit, non vanitas ad fastum atque illecebras derivavit, laus quidem est, sed parum est: hoc magnum, hoc singulare, non ipsa pene necessitas in sua contulit commoda, sed magna ex parte in alienam erogare utilitatem laetabatur. Pulchra admodum dispensationis ratio! Dignum magno praesule immortalitatemque merito impendii genus, quod erogatur in posteros! Hoc tantum intendebat Gregorius, hoc satagebat, ut in comparandis sui laboris fructibus suae ecclesiae suorumque prodesset utilitatibus successorum. Quare quid mirum si laboris usus esset illi jucundissimus eundemque*
 20 *locum laboris et curae, quem reverentiae dignitatisque teneret! Probe enim noverat non ad otium se vocatum, sed ad laborem, neque ullam diligentiam nimiam duxit pro ecclesiae commodis susceptam. In iis vero quam praeclare se gesserit, quam ordinate, quam utiliter, neminem vestrum praeterire arbitramur. Recordamini, quaeso, in primis Melitensem congregationem quanto alieno aere gravatam abbas ac deinde praesens acceperit, et hinc licet intelligatis quantum sua profuerit industria. Nonne eam Gregorius ab omni debita pecuniae vinculo penitus dissolvit ac vindicavit? Nonne Melitenses ac Juppansienses terras curando brevi damna reparavit, vineas composuit, fructus amplificavit? Adeo ut quae prius congregatio egestate pene defecerat, nunc percepta fertilitate ac fructuum copia erecta et exhilarata conquiescit. Sed quanto, per Deum immortalem! id effecerit labore, quam sedula in reficiendo cura, quam sapienti in providendo consilio, quam studiosa in percipiendo conservandoque solertia,*
 25 *quam in iis omnibus ipsemet expertus et patiens, qui noverint, testantur! Hoc unum prae ceteris miremini, auditores, ipsum inter tantam rerum copiam parvo fuisse contentum, ne quid imposterum non jam sibi, sed reparatae congregationis commodo defuturum paeniteret; ipse enim se*

suamque operam ejus utilitatibus devoverat. Quid ergo, si ipse satis in illius tantum opulentia ditabatur? Recordamini quam exiguos multis abhinc annis archiepiscopales redditus a praedecessoribus receperit; quanto dehinc successoribus suppeditaverit, sedulo propendite. Sterilitate jam pene defecerant, nunc per Gregorium ubertate agluunt. Praedia neglecta ac ferme exhausta, nunc per Gregorium disposita atque amplificata. Domus ipsa expoliata ac contempta, nunc per Gregorium tot ornamentorum copiis fulgens ac perpolita. Pulcherrimam aedem auctam ac nitentem dignum metropolitanae domicilium praeparavit.

10 *Qua liberalitatis consuetudine ad agendum paratior praestantiores quoque munificentiae suae partes ad religionis eaque ecclesiarum decus cumulavit. Qua de re amplissima ad dicendum sunt, quae in metropolitana ecclesia ex marmore aere suo constructa posuit altaria, mira artis elaborata industria ac varietate donata. Amplissima, quae datur*

15 *intueri in hoc ipso templo Sancti Jacobi tam multiplex ornamentorum copia, pretiosissima sacra suppellex, quam largitas Gregorii nostri summo divini decoris ornamento conquisivit, invenit, comparavit. Quare, muta licet haec ecclesia et anima carens, sentire tamen ac laetari videtur, quod a suo tam eleganter sit ornata filio et pastore. Amplissima, quae optimus ecclesiastici thesauri dispensator ubique effecit. Quae enim ab ecclesia recepit, ea in ipsius ecclesiae commodum liberalius refundit atque aucta ac multiplicata concessit. Ille igitur uni dispersa in unum congregata, diruta in pristinum restituta, illi multa vel acta constanter, vel provisa prudenter, vel ornata decenter referenda putetis. Ille...*

20 *Sed quid singula consector et colligo, quas vero aut oratione complecti aut memoria consequi possim, quae, ne qua interciperet oblivio, firmissimis consignata sunt monumentis. Haec quidem reverentius fuerit integra illibataque cogitationibus vestris reservari, quam carptim breviterque perstringi, quam sublimia humiliter, ampla tenuiter, composita inordinate proferre.*

30 *Quae cum ita sint, caetera consultissime praeteribo, eo vel magis quod grandes materias ingenia parva non sustinent atque in ipso conatu nimium ausa succumbunt. Reliquum tamen est, auditores, ut qui pastor suapte natura informatus hujusce ecclesiae regimine et morum profuerit integritate et prudenti adfuerit consilio et summa praefuerit industria et admirandam virtutem et vitam religiosissime traductam a morte nuper peremptam merito deplorandam censeatis. Verum quorsum huc lacrymae, quorsum huc tristes doloris sensus? Ergone quia naturae imbecillitas fato concessit, nescia mortis haud vigebit tantae mentis praestantia?*

35

Ergone quia tumulus corpus ejus inter tenebrarum latebras contextit, nomen etiam obruet? Absit, auditores, quandoquidem secus ac alio, qui statuas ac imagines non animorum simulacra, sed corporum studiose relinquunt, Gregorius tantummodo consiliorum relinquere ac virtutum suarum effigiem
5 *multo maluit summis praeclarissimisque gestis expressam et perpolitam. Quare sicuti virtus, utpote quae nullis terrenarum rerum coarctata angustiis, aut temporum circumscripta vicissitudinibus superest fato ac sepulcro, ita et Gregorius tantae virtutis sectator praestantissimus nihil moriendo de sua gloria, nihil de animi magnitudine sentit amisisse. Vivit in iis Benedicti*
10 *filiis, quos suo spiritu genitos, quos sua virtute imbutos huic Congregationi acquisivit. Vivit in integra integerrimae suae vitae memoria, qua de eo celebrare non conticescet, quod olim de Ezechia proditum est. Operatus est bonum et rectum et verum in universa cultura domus Domini, et prosperatus est. Si prosperatus, felix ille apud Deum; nam ei in caelis admotus non afficitur de interitu tristitia, sed gloriam refert de justitia, sed de virtute laetatur repensa. Si prosperatus, felix ille et apud homines, quos inter diuturna consuetudine commoratus ea sibi condidit monumenta rerum,*
15 *quae ad ecclesiae utilitatem, Melitensis hujusce congregationis decus suorumque civium admirationem et exemplar perpetuo manebunt.*
20

Finis

ON ARCHBISHOP LAZZARI IN ORNATE RHETORIC

RELJA SEFEROVIĆ

Summary

The work of Grgur Lazzari, archbishop of Dubrovnik (1777-1792), is elucidated on the basis of standard archival sources but also from the perspective of two Latin orations in his honour: the first delivered by the Dominican friar Arkandeo Kalić, at the cathedral ceremony celebrating the archbishop's solemn entry in the City in March 1778, and the second by the diocesan priest Marko Kordić, who delivered a sermon at the archbishop's funeral ceremony in St Jacob's church in February 1792. Although in principle both orators followed the same theoretical pattern established over the centuries to be delivered on similar occasions, they managed to emphasise the themes of their own inclination. Thus Kalić places his focus on the Church-state relationship, while Kordić brings to attention his personal relations and the long friendship with the deceased archbishop. They both awarded him special credit for his considerable contribution as a Benedictine friar to the revival of the withering Mljet congregation.

Lazzari's archbishopric coincided with a difficult period of the Republic's history, marked by poor crop seasons, droughts, epidemics and wars in the neighbouring lands. Economic crisis gave rise to lack of discipline and faint-heartedness among the clergy, which fully relied on the support of the state. Lazzari was credited for his numerous achievements, such as the improvement of the Church's position and his role in the final solution with regard to the organisation of the city parishes. His results were essentially due to an objective assessment of the possibilities, vast experience acquired through the decades' governance of monastic property and goods, as well as to his conciliatory attitude towards the Republic government. The latter, in turn, not only supported his construction projects on the archbishop's palace and in the cathedral,

but also sided with him in the conflict with Abbot Fortunat Mavro Krivelja, a former Franciscan, whom Lazzari had personally admitted into the Benedictine Order with the purpose of reinforcing the slack discipline. Unable to achieve his overambitious plans to root out the crisis that had befallen the order, Krivelja wrongfully accused Archbishop Lazzari before the pope for being responsible for all the evil. Despite Krivelja's attempts to justify his actions before the Senate, he was sentenced to banishment from the state and thus remained the sole unpleasant episode in the career of Archbishop Lazzari. However, by his own example Lazzari showed a complete failure of the Ragusan government policy to find an ideal individual instead of launching a thorough reform to solve the long-lasting crisis.

